

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

DIPLOMSKI RAD

Konzervatorsko-restauratorski radovi na dvorcu
Miljana u 20. i 21. stoljeću

Tea Horvatin

ZAGREB, 2015.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI RADOVI NA DVORCU

MILJANA U 20. I 21. STOLJEĆU

Tea Horvatin

SAŽETAK

Rad je podijeljen u dva dijela. Prvi se odnosi na opis arhitekture i povijesti dvorca Miljana te sadrži dvije cjeline. U prvoj je ukratko opisan dvorac, odnosno njegova pročelja, unutrašnjost s naglaskom na opis zidnih oslika dvorca te perivoj koji ga okružuje. Sljedeća cjelina sadrži prikaz njegovog arhitektonskog razvoja po fazama izgradnje uz određene komparativne primjere. Povijesni prikaz zaključen je smještanjem dvorca Miljana u kontekst s drugim baroknim dvorcima Hrvatskog zagorja. Drugi dio rada odnosi se na konzervatorsko-restauratorske zahvate poduzete na dvorcu koji su obrađeni u tri cjeline. U prvoj su opisani i prikazani zahvati 1980-ih godina, a u drugoj zahvati započeti 2011. godine koji su još uvijek u tijeku. Njihova usporedba i analiza sadržana je u zaključnoj cjelini rada.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Rad sadrži: 127 str., 109 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: *dvorac Miljana, konzervatorsko-restauratorski radovi, saniranje, adaptiranje*

Mentor: dr.sc. Franko Ćorić, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Komentor: dr.sc. Dubravka Botica, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači:

Datum prijave rada:

Datum predaje rada:

Datum obrane rada:

Ocjena:

Zahvale

Zahvaljujem mentoru dr. sc. Franku Ćoriću i komentorici dr.sc. Dubravki Botici na smjernicama i savjetima pri izradi diplomskog rada. Na prijedlogu teme i pomoći pri stupanju u kontakt s djelatnicima tvrtke Kamgrad objekti d.o.o. zahvaljujem dipl.ing.građ. Ružici Cvetko. Posebnu zahvalnost na ustupljenoj dokumentaciji, grafičkoj građi i korisnim informacijama dugujem dipl.ing.arh. Siniši Bjelici. Također zahvaljujem Andreji Arlavi, djelatnici tvrtke Kamgrad objekti d.o.o., na informacijama, ustupljenoj građi a ponajviše zbog iznimne susretljivosti i strpljenja prilikom obilaska dvorca. Srdačno zahvaljujem restauratoru Nevenu Kralju na informacijama i objašnjenjima restauratorskih postupaka na osliku u unutrašnjosti dvorca. Na ustupljenoj grafičkoj građi zahvaljujem mr.sc. Sanji Grković iz Fototeke uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture te Vesni Bujan, voditeljici Arhiva dokumentacije nepokretne baštine Hrvatskog restauratorskog zavoda.

SADRŽAJ

UVOD.....	3
1. SMJEŠTAJ I OPIS DVORCA.....	8
1.1. Smještaj.....	8
1.2. Opis dvorca.....	9
1.2.1. Vanjska pročelja.....	10
1.2.2. Dvorišna pročelja.....	14
1.2.3. Unutrašnjost.....	18
a) Prizemlje.....	18
b) Prvi kat.....	19
c) Potkrovlje.....	20
1.3. Zidni oslici u unutrašnjosti.....	21
a) Zidne slike "kabineta".....	23
b) Zidni oslik kapele.....	29
c) Sunčani satovi na dvorišnim pročeljima.....	31
1.4. Perivoj.....	33
2. POVIJEST DVORCA.....	34
2.1. Faze izgradnje.....	34
2.1.1. Prva faza (između 1597.-1603.).....	38
2.1.2. Druga faza (između 1650.-1670.).....	39
a) Pročelje druge Miljane - komparativni primjeri.....	42
2.1.3. Treća faza (1690.).....	43
2.1.4. Četvrta faza (oko 1710).....	45
a) Motivi medaljona na pročelju četvrte faze Miljane.....	49
2.1.5. Peta faza (1746.).....	52
2.1.6. Šesta i sedma faza (19. i 20.st.).....	55
2.2. Miljana u kontekstu baroknih dvoraca Hrvatskog zagorja.....	58
3. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI ZAHVATI NA DVORCU (1979.- 1982.).....	63
3.1. Zatečeno stanje.....	63

3.2. Građevinsko saniranje i adaptiranje dvorca.....	66
a) Prizemlje.....	67
b) Prvi kat.....	69
c) Potkrovlje.....	70
d) Unutarnje dvorište.....	71
3.3. Rekonstrukcija pročelja.....	72
3.3.1. Metodologija i rezultati obnove.....	75
3.3.2. Koloristička obrada pročelja na primjeru rekonstruiranog pročelja dvorca Miljana.....	77
3.4. Restauratorsko-konzervatorski radovi na zidnim oslicima unutrašnjosti.....	81
 4. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI ZAHVATI NA DVORCU (2011.-2015.).....	82
4.1. Zatečeno stanje.....	83
4.2. Sanacijski radovi.....	85
4.2.1. Saniranje temelja.....	85
4.2.2. Drenaža.....	86
4.2.3. Statičko saniranje konstrukcije.....	87
a) Saniranje kapilarne vlage.....	88
b) Saniranje i ponovna izvedba pročelja.....	91
4.3. Adaptacije u unutrašnjosti.....	92
4.3.1. Prva faza - južno krilo i prizemlje zapadnog krila.....	92
4.3.2. Druga faza - sjevero krilo i unutrašnje dvorište.....	95
4.4. Ostali zahvati.....	102
4.5. Unutrašnje dvorište.....	104
4.6. Restauratorsko-konzervatorski radovi na zidnim oslicima unutrašnjosti.....	106
 5. ANALIZA ZAHVATA 1980-ih i 2010-ih NA DVORCU.....	110

UVOD

Cilj ovog rada je prikazati povijesno-umjetničku vrijednost dvorca Miljane u Hrvatskom zagorju te opis i analiza konzervatorsko-restauratorskih zahvata na njemu u 20. i 21. stoljeću. Iako će u radu naglasak biti stavljen na arhitekturu dvorca, posebno će biti obrađeni zidni oslici u unutrašnjosti zbog velike umjetničke vrijednosti. Povijest dvorca bit će opisana kroz arhitektonski razvoj te kulturno-povijesni kontekst.

U posljednjih tridesetak godina u dva navrata izvođeni su konzervatorsko-restauratorski zahvati na dvorcu, prvi od 1979.-1982. godine te drugi od 2011. godine do danas. Prikazat će se njihove metodologije i rezultati koji će biti usporedno analizirani. U sklopu zahvata 1980-ih kao zasebna tema bit će obrađena rekonstrukcija pročelja, a kako su isti oblici ponovljeni tijekom rekonstrukcije započete 2011. godine, ovdje će detaljnije biti prezentirana metodologija zahvata.

Rad se temelji na istraživanju literature, arhivske građe, grafičke i arhitektonske dokumentacije. Boravak na terenu pokazao se ključnim za istraživanje konzervatorsko-restauratorskih radova na dvorcu koji su još uvijek u tijeku.

Dvorac Miljana detaljno je istražen i dobro obrađen u stručnoj literaturi, prvenstveno zavaljujući interesu pojedinih osoba i provedenih konzervatorsko-restauratorskih istraživanja. Gjuro Szabo, kao jedan od prvih povjesničara umjetnosti koji su sustavnije pisali o spomenicima Hrvatskog zagorja, u putopisu *Kroz Hrvatsko Zagorje* (1939.) ukratko opisuje Miljanu koju naziva "prijatnim dvorcem života", odnosno "lijepi dvor, što ga je jedan Ratkaj sagradio."¹ Dvorac ukratko spominje i Ivan Bach u časopisu *Arhitektura* (1948.) u okviru preglednog članka "Umjetnost 17. i 18.st. u Hrvatskoj".² Anđela Horvat je u više navrata ukratko pisala o dvorcu Miljana unutar većih pregleda spomenika sjeverne i kontinentalne Hrvatske. U elaboratu *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske: stanje i mogućnosti njihova uključivanja u savremeni život* (1970.) koji je Horvat napisala zajedno sa Šteficom Habunek-Moravac i Nadom Aleksić te suradnicima, Miljana je obrađena jezgrovito s konzervatorskog stajališta. Kasnije ga Horvat još uvrštava u *Pregled spomenika kulture s područja Klanjca* (1979.) te knjigu *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj* (1982.) u kojoj ga ističe kao "omanji

¹ SZABO, 1939: 30,31

²Usp. MARKOVIĆ, 1969: 42

dvorac Ratkajevih".³ Uz određene karakteristike arhitekture poput tornjića i sata na južnom krilu koje opisuje kao "duhovito i slikovito rješenje", ovdje posebno obrađuje zidne oslike u unutrašnjosti.⁴

Najveći doprinos istraživanju povijesti i arhitekture dvorca Miljana ostvario je Vladimir Marković. Njegov prvi objavljeni stručni članak bio je "Arhitektonski razvitak dvorca Miljane" u *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* (1969.) u kojem se prvi referira na dokumente iz arhiva obitelji Ratkaj u prilog poznavanju povijesti dvorca, čime je otkrio vrijeme izgradnje prve Miljane u razdoblju između 1597. i 1603. godine.⁵ Osim približnog utvrđivanja starosti, prvi je prikazao bogatu građevnu slojevitost dvorca uz njegovo egzaktnije stilsko objašnjenje. Obzirom na geografski, povijesni i kulturni kontekst u članku "Barokni dvorci Hrvatskog zagorja" koji je izdan u časopisu *Arhitektura* (1972.) Marković je omogućio poznavanje arhitekture dvorca Miljana u širem kontekstu. Godine 1995. objavio je istoimenu knjigu u kojoj temu dodatno razrađuje i istražuje. Jedina knjiga koja sustavno obrađuje dvorac u cjelosti je *Dvorac Miljana: istraživanja i konzervatorski radovi* (1992.).⁶ Pisana je na temelju rezultata konzervatorskih istraživanja i konzervatorsko-restauratorskih radova na dvorcu 1979. - 1982. godine te iscrpno prezentira prijašnja saznanja o njegovoj povijesti i arhitekturi kojima pridružuje nove spoznaje. U prvom dijelu je Slivije Novak pisao o slojevitosti gradnje i obnovi koju problematizira iz pozicije konzervatora te na temelju reakcija struke, dok je u drugom dijelu Marija Mirković pisala o zidnim oslicima unutrašnjosti, prvi puta detaljno analizirajući sadržaj i značenje. Također, dvorac Miljana obrađivan je i u novijim preglednim knjigama o kulturnoj baštini Hrvatskog zagorja, poput knjige Mladena Obada Šćitarocija *Dvorci i perivoji Hrvatskog Zagorja* (1991.) gdje se opisuje kao "najslikovitiji dvorac u Hrvatskom zagorju"⁷ uz kratki osvrt na dotada ne istražen perivoj dvorca. Ukratko, po manjim cjelinama obrađen je i u opširnoj monografiji *Krapinsko-zagorska županija: sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja* (2008.).⁸

Sačuvanu arhivsku građu obitelji Ratkaj (Rattkay) koja se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu detaljno je istražio Ante Gulin. Rezultate je objavio u knjizi *Povijest obitelji Rattkay: genealoška studija i izvori (1400-1793)* (1995.).⁹ U njoj su kronološki navedeni bitniji dokumenti i spisi o obitelji od kojih devet spominje Miljanu kao

³HORVAT, 1982: 85

⁴HORVAT, 1982: 85

⁵Usp. MARKOVIĆ, 1969: 42

⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992

⁷ŠĆITAROCI, 1993: 176

⁸Usp. REBERSKI, 2008: 687,688

⁹Usp. GULIN, 1995

lokalitet, no ne i građevinu. Zbog nepotpunosti i zagubljenosti pojedinih isprava, na što je upozorio već 1895. godine Emilij Laszowski u radu "Porodica Ratkaj", nisu nam poznati arhitekti te graditelji dvorca, niti točna kronologija njegove izgradnje.¹⁰ No, utvrđeno je da je nekoliko naraštaja obitelji Ratkaj ostavilo traga na izgledu dvorca kroz pet građevinskih faza. Ova stara hrvatsko-ugarska velikaška obitelj inicirala je njegovu izgradnju oko 1600. godine te se pod njihovim vlasništvom, koje je trajalo skoro dva stoljeća, dvorac razvijao do svog prepoznatljivog oblika.

Obitelj Ratkaj, porijeklom iz sjeverne Ugarske, obitavala je od početka 16. do kraja 18. stoljeća na prostoru Hrvatskog zagorja. Pavao Ratkaj dobio je od bana Ivana Korvina 1502. godine Veliki Tabor koji je od tada do smrti posljednjeg muškog člana bio glavno obiteljsko središte.¹¹ Mnogi članovi ove bogate obitelji feudalaca, od 1687. godine s titulom grofova, svojim su kulturno-povijesnim, političkim, vojnim i misionarskim zaslugama trajno zapisani u hrvatskoj povijesti. Osim u središtima, Velikom i Malom Taboru, pojedini članovi obitelji živjeli su na manjim posjedima. Uz Miljanu, to su još Horvatska, Desinić, Susedgrad i Stenjevec.¹²

Na posjedu Miljana obitelj je dala sagraditi jednostavnu i skromnu kuriju, jezgru današnjeg dvorca, čemu svjedoče dva dokumenta u kojima se prvi put pojavljuje njezino ime. U prvom iz 1603. godine naziva se "curia pot mylijana", a u drugom iz 1631. godine spominje se kao "curia Milyan".¹³ Poznata su tek dva vlasnika dvorca, Ana Konjski (umrla 1643.g.), žena Ivana (II) Ratkaja¹⁴ te Josip Ivan Ratkaj (oko 1720.-1793.g.) koji je bio posljednji vlasnik dvorca i zadnji muški potomak loze. Anđela Horvat pretpostavila je da je on investitor barokne, pete građevne faze i naručitelj iznimno vrijednih zidnih oslika u unutrašnjosti dvorca.¹⁵ Njegova dva portreta koja su se do 1980-ih nalazila u dvorcu danas se čuvaju u Povijesnom muzeju Hrvatske. Prvi je datiran u 1781. godinu, a drugi, kvalitetniji, u 1783. godinu.¹⁶

Nakon smrti Josipa Ivana 1793. godine, dvorac Miljana je više puta mijenjao vlasnike. Građevinske promjene i nadogradnje koje su uslijedile pod njima nisu bitno izmijenile njegov arhitektonski izričaj. Zbog velikog novčanog duga, nakon Josipa Ivana Ratkaja Miljana je dospijela pod upravu Ugarske komore. Nakratko poslije toga u Miljani su živjeli njegovi

¹⁰Usp. GULIN, 1995: 7

¹¹Usp. MARKOVIĆ, 1969: 42

¹²Usp. GULIN, 1995: 11, 58

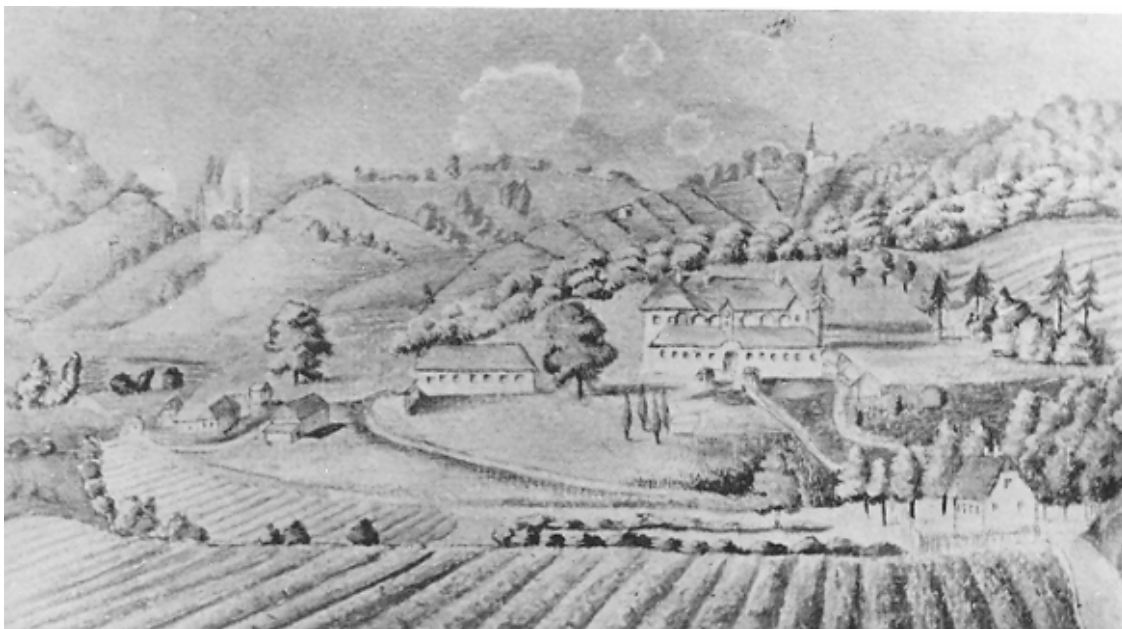
¹³Usp. MARKOVIĆ, 1969: 42

¹⁴Usp. GULIN, 1995: 34

¹⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992:52

¹⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 72

nećaci po ženskoj lozi iz obitelji Barbo i Wintershoffen.¹⁷ Iz ovog razdoblja potječe najstariji grafički prikaz dvorca, Fichtemanov akvarel iz 1845. godine koji dokumentira njegovu petu fazu izgradnje i smještaj u slikovitom krajoliku (**slika 1**).

Slika 1: Fichtemanov akvarel iz 1845. godine

Od 1852. do 1890. godine dvorac se nalazio u vlasništvu plemenitaške obitelji Kuhtić. Antun pl. Kuhtić kupio je dvorac i poklonio ga svom nećaku Ljudevitu pl. Kuhtiću.¹⁸ Sljedeći vlasnik bila je osječka trgovačka obitelj Jäger koja dvorac kupuje 1890. godine i živi u njemu sljedećih devedeset godina. Gjuro Szabo posjetio je Miljanu za vrijeme njihova stanovanja u dvorcu te je u putopisu *Kroz Hrvatsko Zagorje* (1939.) zabilježio sljedeće: "A lijepe sobe, pune svijetla kriju starije pokućstvo sadašnjeg dobrog i marnog gospodara Jagera, koji i sebe i dvor i seljaštvo uokolo spašava svojim radom, kupujući mlijeko i praveći sir!"¹⁹ Za vrijeme njihova vlasništva uslijedilo je postepeno propadanje dvorca. Usporkos predloženim novim namjenama od strane spomeničke službe, za spašavanje dvorca tada nije bilo novčanih sredstava, niti zainteresiranih pojedinaca.²⁰ Promjenom vlasnika 1980. godine započinje novo, povoljnije razdoblje za dvorac. Tada je Miljanu kupio dr. Franjo Kajfež koji je dao obnoviti dvorac čime mu je vraćen nekadašnji sjaj, učinio ga dostupnim za javnost i u njemu otvorio

¹⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 65

¹⁸Usp. OBAD-ŠČITAROCI, 1993: 178

¹⁹SZABO, 1939: 30

²⁰Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 5

izložbeni prostor.²¹ U vlasništvu obitelji Kajfež dvorac ostaje do ljeta 2010. godine kada ga je kupila tvrtka Kamgrad objekti d.o.o čiji je vlasnik Dragutin Kamenski. Sljedeće godine započeli su temeljiti konzervatorsko-restauratorski te adaptacijski zahvati na dvorcu.

Unatoč različitim vlasništvima kroz četristostoljetnu povijest, namjena dvorca oduvijek je bila prvenstveno stambena. Kontinuitet života uvelike je zaslužan za njegov opstanak kao građevine, a zbog specifičnog i slikovitog karaktera još uvijek je poželjan novim stanarima, odnosno investitorima. Zbog takvih okolnosti, Miljana je u posljednjih tridesetak godina čak dva puta temeljito obnavljana. Pišući o prvim restauratorsko-konzervatorskim zahvatima 1980ih, Ivo Maroević je ovdje prepoznao "novo iskustvo zaštite po privatnom kapitalu".²² Takvo iskustvo odnosi se i na zahvate nakon trideset godina. Kakvo je to iskustvo zaštite za spomenik, analizirat će se u radu.

Dvorac Miljana upisan je u registar kulturnih dobara Ministarstva kulture pod oznakom Z-2238.²³ Nadležna konzervatorska služba za dvorac kao primjer nepokretne kulturne baštine je Konzervatorski odjel u Krapini.

²¹Usp. OBAD-ŠĆITAROCI, 1993: 178

²²NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 3

²³<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=173199552>

1. SMJEŠTAJ I OPIS DVORCA

1.1. Smještaj dvorca

Dvorac Miljana nalazi na zapadnom rubu Hrvatskog zagorja u naselju Poljana Sutlanska, općina Zagorska Sela. Smješten je oko desetak kilometara sjeverno od Kumrovca, u neposrednoj blizini rijeke Sutle, odnosno granice sa Slovenijom. Parcela dvorca nalazi se na brežuljku čija kosina uvjetuje blagi pad od sjeverne strane. Visinska razlika između višeg, sjevernog dijela i nižeg, južnog iznosi oko 30 m. Ukupna površina parcele iznosi 1.619 m².²⁴ Osim dvorca i pomoćnih objekata, njezin nepravilni oblik zauzima prostrani perivoj (**slika 2**). Prilazna staza koja prolazi uz južno krilo dvorca u smjeru istok-zapad dijeli parcelu na dva dijela. Cestovni prilaz omogućen je s istočne, a pješački sa zapadne strane. Dvorac je smješten u središnjem gornjem dijelu perivoja.

Slika 2. Orto-foto snimak parcele dvorca (1:100 m)

²⁴Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 17

1.2. Opis dvorca

Dvorac Miljana koncipiran je kao višekrilna građevina s unutrašnjim dvorištem. Trokrilni dvorac čine dvije strukture različitih prostornih gabarita i oblikovanja povezane kroz unutrašnjost na zapadnom krilu. Prizemni, prednji dio dvorca razlikuje se manjim dimenzijama i jednostavnim pročeljima od stražnjeg, jednokatnog dijela s bogato koloristički obrađenim pročeljima. Visina dvorca mjerena od kote gotovog poda do sljemena u južnom krilu iznosi 6,32 m, dok je u sjevernom krilu 14,87 m.²⁵ Obje strukture su L tlocrta i međusobno su spojene na istoku zidanom ogradom visine prizemlja zatvarajući unutrašnje dvorište nepravilna oblika. Zbog položaja na kosini brijega i manje visine južnog krila, dvorac ima jedinstven perspektivni odnos s krajolikom koji je još izražajniji iz daljine (**slika 3**).

U nastavku slijede opisi vanjštine i unutrašnjosti dvorca. Kratki opis odnosi se na današnji izgled dvorca koji je rezultat konzervatorsko-restauratorskih zahvata iz 1980-ih, a takav izgled ponovljen je tijekom zahvata u recentno vrijeme. Fotografije koje prate tekst snimljene su u razdoblju od rujna do studenog 2010. godine. Budući da će kasnije u radu tijekom opisa zahvata te putem opisa arhitektonskog razvoja dvorca biti detaljnije razređena određena rješenja, ovdje će ukratko biti prezentirane glavne arhitektonske odrednice izgleda i organizacije građevine.

Slika 3. Pogled na dvorac s jugoistoka

²⁵Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 18

1.2.1. Vanjska pročelja

Južno pročelje je izduženog, pravokutnog oblika s naglašenom središnjom osi (**slika 4**). Osim kamenim polukružno zaključenim kamenim portalom, os je visinski istaknuta uskim zidanim tornjićem sa satom koji se izdiže iz krova. S obzirom na središnju os, bočne strane pročelja prizemnog krila rastvorene su s pet prozorskih osi, a krovnište s dva mala krovna prozora s obje strane. Oker bojom su naglašeni okviri pravokutnih prozora s kovanim rešetkama na bijelom pročelju krila i portal, naslikane trake rustike na krajevima krila te detalji tornjića. Uz donji rub krova, lijevom stranom južnog pročelja pružaju se grane glicinije.

Slika 4. Južno pročelje

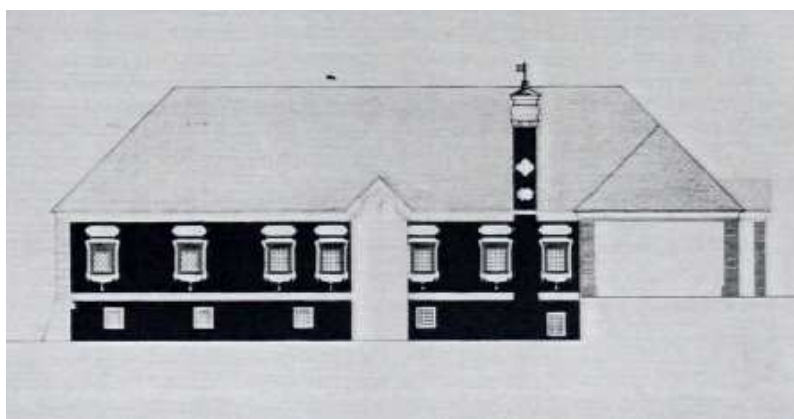
Zapadno pročelje čini spoj dvaju različitih struktura (**slika 5**). Ono je koloristički i oblikovno najbogatije vanjsko pročelje dvorca. Na prizemni, južni dio nastavlja se jednokatna struktura starijeg dijela krila. Južni dio zapadnog krila koji nastavlja oblikovanje pročelja južnog krila dvorca rastvoren je sa četiri nepravilno raspoređene prozorske osi, a na krovništu se nalazi jedan krovni prozor. Jednokatni, stariji dio izduženog je pravokutnog oblika, prostorno i visinski istaknuto je dvama uskim rizalitima završetaka te plitkim kontraforom visine prizemlja. Fasada je crno-plave boje, a kolorističke naglaske čine bijeli rubovi pročelja izvedeni kao traka rustike, naslikani bijeli vijenci između prizemlja i prvog kata te ispod linije krovništa, oker-bijeli okviri prozora na obje etaže, bijeli rizaliti oker bojom naglašenih rubova i naslikanih prozora, te bijeli kontrafor. Okviri pravokutnih prozora prvog kata veći su i bogatije dekorirani od onih u prizemlju. Na svim prozorima nalaze se rešetke od kovanog željeza. Jednokatni dio zapadnog pročelja rastvoren je s osam prozorskih osi, šest ih

ponavlja iste oblike, dok su prozori dvaju osi na sjeveru jednostavniji. Također, u sjevernom dijelu pročelja krovšte je niže razine i na njemu se nalazi jedan mali krovni prozor. Sjeverni dio zapadnog pročelja kraći je od južnog zbog kosine brijega.

Slika5. Zapadno pročelje

Sjeverno pročelje je najjednostavnije oblikovano i oslikano. Ovo je začelno pročelje sjevernog krila utisnutog u kosinu brijega. Zbog takvog položaja i okolnih stabala, nije vidljivo iz daljine u cijelosti. Kao takvog ga je moguće predložiti jedino putem grafičkog prikaza (**slika 6**). Prostorno i koloristički naglašeno je u središtu uskim bijelim rizalitom sa zabatnim završetkom i na zapadu bijelim širokim istakom od razine prvog kata s rubovima naglašenima trakom rustike oker boje. Između ovih istaka nalazi se tamni, uski i visoki dimnjak oslikan medaljonima u razini krovšta.

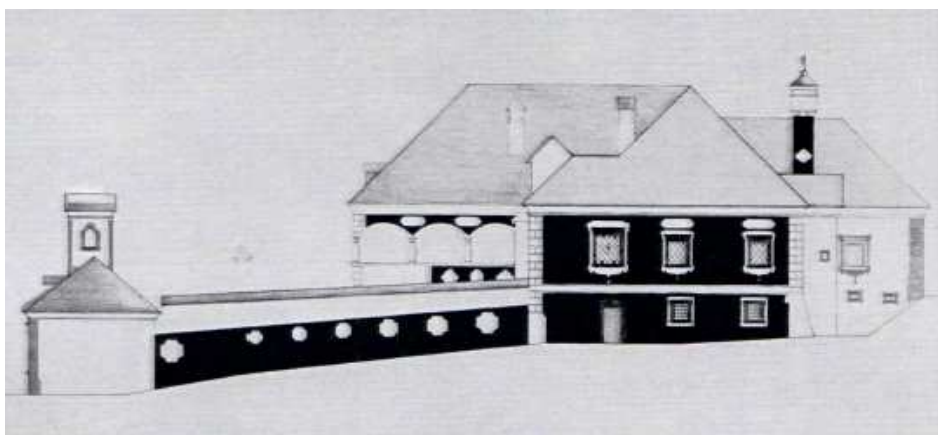
Slika 6. Sjeverno pročelje, projekt rekonstrukcije (1980.)

Istočni rub pročelja istaknut je bijelom trakom rustike. Bijelim vijencem odvojene su etaže i istaknut je vijenac ispod krovišta (**slika 7**). Na prvom katu se nalazi sedam nepravilno raspoređenih prozora sa željeznim rešetkama čiji okviri ponavljaju rješenja sa zapadnog pročelja. Pet malih kvadratnih prozora prizemlja također je nepravilno raspoređeno.

Slika7. Pogled na sjeverno pročelje sa sjeveroistoka

Istočno pročelje dvorca čini od juga bijelo bočno pročelje južnog krila, zatim ogradni zid i jednokatno bočno pročelje sjevernog krila. Zbog stabala, raslinja i ostalih sadržaja u blizini, pročelje nije moguće u cjelosti vidjeti iz daljine, osim putem grafičkog predloška (**slika 8**). Sjeverni, jednokatni dio crno-plave je boje s bijelo naglašenim rubovima kao trakama rustike koja se izdiže na uglu iz koso istaknute baze te vijencima između prizemlja i kata te ispod krovišta. Površina je razdjeljena trima vertikalnim prozorskim osima koje nisu pravilno raspoređene. Prozor lijeve osi je najveći, a ispod njega su pravokutna vrata. Prozori ostalih osi oblikovani su kao oni na sjevernom pročelju. Ogradni zidvisine zidova prizemlja spaja južno i sjeverno krilo. Horizontalno je podijeljen u dvije zone, gornja je bijelo obojana, a donja je crno-plave boje s nepravilno raspoređenim bijelim medaljonima različitih veličina (**slika 9**).

Slika 8. Istočno pročelje, projekt rekonstrukcije (1980.)

Slika 9. Istočno pročelje

1.2.2. Dvorišna pročelja

Prilikom opisa dvorišnih pročelja neće biti uzimano u obzir hortikulturno i prostorno oblikovanje dvorišta. O njemu će biti govora kasnije u radu u sklopu opisa konzervatorsko-restauratorskih zahvata od 2011. godine.

Sjeverno dvorišno pročelje rastvoreno je trijemom u prizemlju na stubovima i u katu na kamenim stupovima (**slika 10**). Crno-plava pročelja naglašena su bijelim medaljonima koji se u četiri različita oblika pravilno ponavljaju. Zbog parapetne zone, otvori gornjeg trijema su kraći. Arkadni lukovi trijemova nisu jednako ritmizirani u obje razine, četiri su rastvorena u prizemlju te pet na prvom katu. Na desnoj strani pročelja nalazi se bijeli, visinski i prostorno istaknuti dio (stubišni dio) na koji se nastavlja niži, rubni dio pročelja oslikan kao vanjsko istočno pročelje sjevernog krila s jednom prozorskom osi i trakom rustike na uglu. Ispod prozora prvog kata ovdje se nalazi sunčani sat polukružnog oblika. Na bijelom stubišnom dijelu u razini prvog kata na lijevoj polovici nalazi se istaknuti erker nošen trima konzolama i rastvoren jednim pravokutnim prozorom. Ispod njega, na površini stubišnog dijela nalazi se mali prozor zakrivljenih linija te u gornjem uglu u razini krovišta mali lučno zaključeni prozor. Na krovištu se nalaze dva mala krovna prozora i dva bijela uska dimnjaka.

Slika 10. Sjeverno dvorišno pročelje

Zapadno dvorišno pročelje većim dijelom ponavlja oblik sjevernog (**slika 11**). U prizemlju je rastvoreno s tri arkadna otvora, dok se na katu uz četiri otvora na južnoj strani nalazi još jedan. Južni dio prizemlja zapadnog dvorišnog pročelja je zatvoren i rastvoren s malim pravokutnim prozorom s rešetkom iznad kojeg se nalazi pravokutno polje s oslikanim sunčanim satom. Rub krila je vertikalno istaknut bijelom trakom rustike. Južno pročelje, tj. bočna strana zapadnog krila, rastvoreno je u prvom katu s dvije prozorske osi, jednako oblikovanih prozora kao na zapadnom vanjskom pročelju te desno s jednim arkadnim lukom ispod kojeg je u prizemlju pravokutni prozor. Prizemlje i kat odvojeni su bijelom naslikanom trakom. Ispod krovišta dvorišnih pročelja starog dijela dvorca proteže se bijeli trodijelni naslikani vijenac s plitko prostorno istaknute donje dvije trake.

Slika 11. Zapadno dvorišno pročelje

Kao što je vidljivo na vanjskom zapadnom pročelju, i ovdje se razlikuju dvije različite spojene strukture. Južno do jednokatnog dijela nastavlja se prizemni dio (**slika 12**) koji zajedno s južnim krilom dvorca čini estetski jednaku cjelinu. Bijela površina zida naglašena je okvirima prozora oker boje. Južno se na jednokatnu strukturu zapadnog krila nastavlja mali trijem ograđen malom zidanom ogradom i nošen dvama uskim stupovima. On natkriva prostor čiji je zid raščlanjen jednim vratima i prozorom. Lijevo od trijema nalazi se prozor, a na krovištu dva bijela dimnjaka. Ovaj dio sljubljen je s južnim dvorišnim pročeljem.

Slika 12. Jugozapadni dio dvorišnog pročelja

Južno dvorišno pročelje bijele je boje s naglašenom središnjom osi, kao i vanjsko pročelje ovog krila (**slika 13**). Ispod tornjića nalazi se polukružno zaključani otvor ulazne veže. Sa svake strane nalaze se prostorno istaknute prigradnje s vratima na unutrašnjoj bočnoj strani te dvama prozorima na dvorišnom pročelju. S obje strane krovišta nalazi se po jedan bijeli dimnjak.

Slika 13. Južno dvorišno pročelje

Istočno dvorišno pročelje čini zidana ograda bijele boje s uskim potezom krova konveksno ispupčenog prema gore (**slika 14**). Ograda spaja južno i sjeverno krilo dvorca, odnosno njegov istaknuti istočni dio koji je s bočne, zapadne strane u gornjem dijelu rastvoren dvama prozorima te nišom u prizemlju.

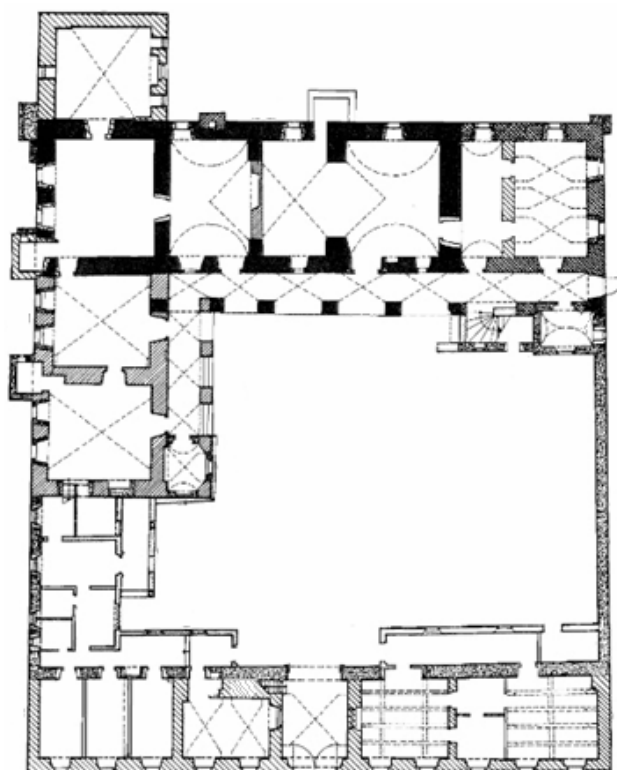
Slika 14. Istočno dvorišno pročelje

1.2.3. Unutrašnjost dvorca

a) Prizemlje

Prizemlje dvorca Miljane je trokrilne organizacije. Vanjski rub tlocrta sklopa je pravilnog, pravokutnog oblika, osim na sjeveru gdje je zapadno krilo produženo jednom pravokutnom prostorijom. Prostorije starijeg dijela dvorca (sjeverno i oko dvije trećine zapadnog krila) razlikuju se dužinom i širinom od onih u južnom dijela zapadnog i cijelog južnog krila koje su manjih dimenzija. U starijem dijelu dvorca pravokutne prostorije različitih dimenzija nižu se jedna uz drugu prateći "L" liniju trijema sjevernog i zapadnog krila, uz iznimku sjeverno istaknute prostorije. Na sredini sjevernog krila nalazi se mali pravokutni istak na sjeveru, dok su tako na zapadnoj strani istaknute dvije strukture nastale u službi nužnika. Stubišni dio istaknut je uz istočni kraj trijema, dok je na suprotnoj strani unutar dimenzija trijema formirana mala kapela. Južno krilo s obje strane ulazne veže ima nekoliko pravokutnih prostorija s kojima je komunikacija uspostavljena kroz sjeverno istaknuti uski hodnik. Spoj južnog sa zapadnim krilom čini prizemna prigradnja s trijemom na dvorištu.

Ove prostorije prvotno su bile namijenjene slugama, a neke su bile gospodarske namjene.

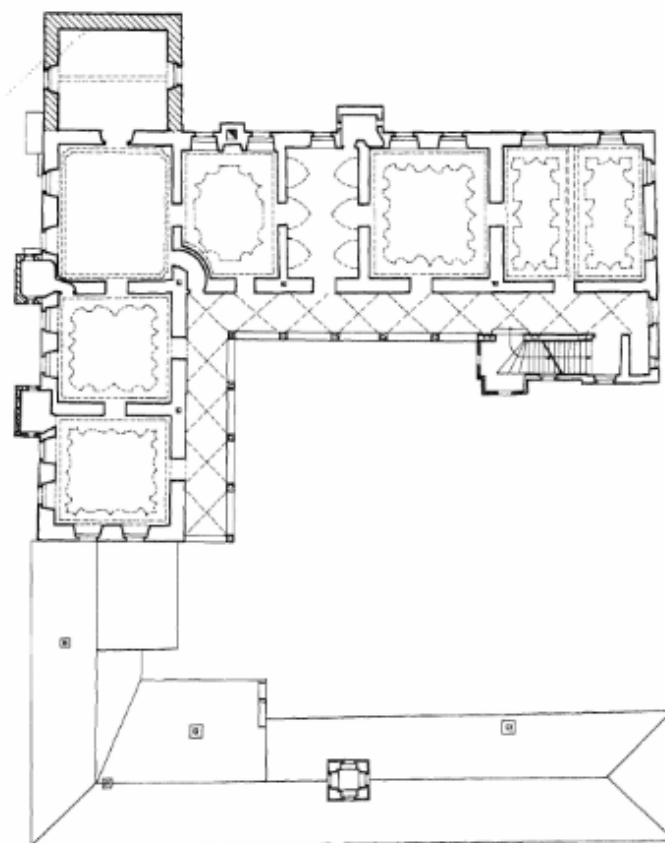

Slika 15. Tlocrt prizemlja 1979. godine

b) Prvi kat

Prvi kat dvorca čini sjeverno i dio zapadnog krila formirajući "L" tlocrt s istaknutom prostorijom na sjeveru zapadnog krila. Kao u prizemlju, i ovdje se pravokutne prostorije nižu jedna na drugu u oba krila, a zapadno je produženo na sjeveru jednom prostorijom. Na prvom katu nalazi se osam prostorija. Stubišni dio nalazi se uz istočni kraj hodnika, kao i u prizemlju. Ovdje se također na istim lokacijama kao u prizemlju nalazimali istak na sjevernom te dva na zapadnom pročelju. Osim kroz trijem, komunikacija na prvom katu ostvarena je otvorima u istoj osi na poprečnim zidovima - *enfiladom* kroz oba krila. Stropovi pet prostorija imaju štukature, jedna ima ravan strop, jedna je nadsvođena bačvastim svodom sa susvodnicama, a sjeverno istaknuta protorija ima strop s otvorenim drvenim gredama. Uz oslike, karakterističani detalji salona prvog kata su kalijeve peći.

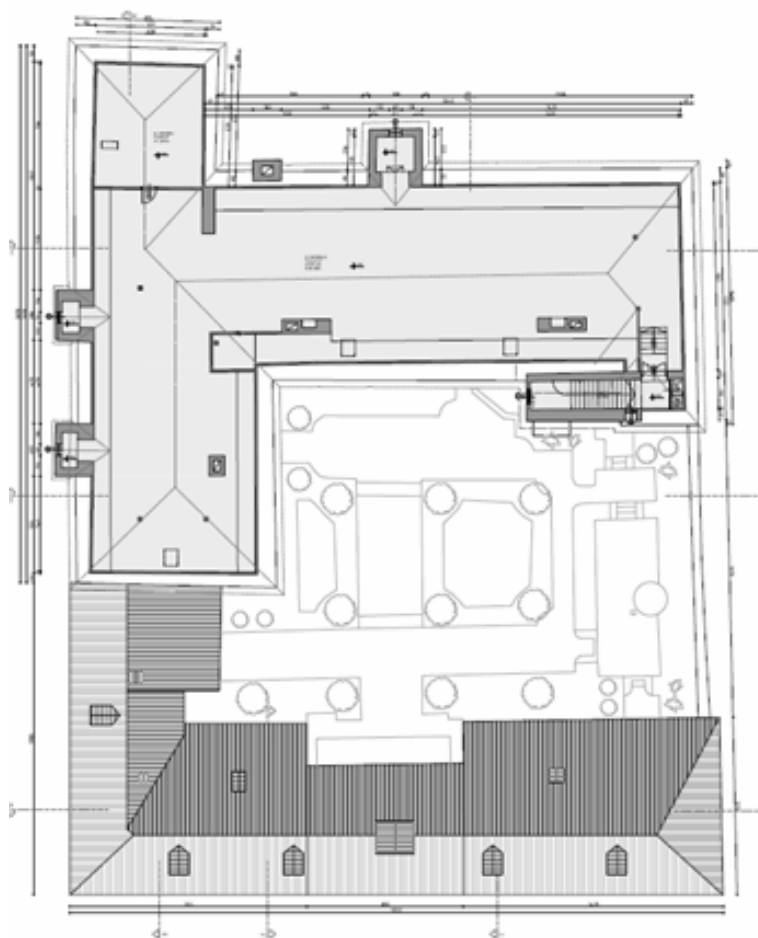
Ove prostorije prvotno su služile kao reprezentativni saloni namijenjeni boravku vlasnika.

Slika 16. Tlocrt prvog kata 1979. godine

c) Potkrovlje

Potkrovlje krova prati oblik "L" tlocrta s istaknutom prostorijom na sjeveru i dvama manjim istacima na zapadu i jednim na sjeveru (**slika 17**). Cijeli prostor potkrovlja je otvorenog tlocrta i prilazi mu se kroz stubište na istočnom dijelu sjevernog krila. Tek nakon konzervatorsko-restauratorskih zahvata 1980-ih i 2010-ih prostor potkrovlja stavljen je u funkciju.

Slika 17. Tlocrt potkrovlja 2011.godine

1.3. Zidni oslici u unutrašnjosti

Zidovi salona prvog kata dvorca bogato su oslikani u drugoj polovici 18. stoljeća. Tijekom građevinskih radova u okviru šeste faze krajem 19. stoljeća sobe prvog kata s oslicima bile su prelićene te su na zidovima šablonama izvedene secesijske dekoracije.²⁶ Kasnobarokni, odnosno rokoko zidni oslici ostavljeni su jedino u južnom salonu zapadnog krila u literaturi poznatog kao "kabinet" dvorca Miljane. Uz oslike kabineta, prije konzervatorsko-restauratorskih radova 1980. godine vidljivi su bili još zidni oslici kapele u prizemlju te dva sunčana sata na dvorišnim pročeljima dvorca. Sondažnim istraživanjima iste godine je otkriveno postojanje baroknih zidnih oslika i u ostalih šest salona prvog kata, osim u kasnije sjeverno prigradenoj prostoriji zapadnog krila. Temeljito restauriranje svih oslika uslijedilo je tek nakon 2010. godine. Od zidnih oslika svih salona, kvalitetom i bogatim sadržajem ističu se oni u "kabinetu" koje je još Gjuro Szabo istaknuo kao "unikum hrvatske kulturne baštine."²⁷

Zidne slike i dekoracije ovog salona predstavljaju najznačajniju likovnu i povijesnu kvalitetu unutrašnjosti dvorca te, prema Ani Deanović, u Hrvatskoj "najcjelovitiji ciklus iz doba rokoka s galantnim scenama."²⁸ Vrijednost ovog kasnobaroknog ciklusa uočena je tek uoči Drugog svjetskog rata. Nakon Gjura Szabe koji ih je tek spomenuo i Artura Schneidera koji je uočio njihovu vrijednost, Ivan Bach je prvi u miljanskim oslicima vidio najreprezentativnije primjere onodobnog slikarstva u Hrvatskoj. Veću pažnju kasnije su im posvetile Ana Deanović i Anđela Horvat. U literaturi se preuzimaju navodi Anice Cevc koja je 1959. godine zidne slike kabineta Miljane uvrstila u opus slovenskog slikara Antona Jožefa Lerchingera, u grupu nedatiranih djela nastalih između 1760. i 1766. godine. Time je ovaj ciklus kao jedino profano djelo iznimka u njegovom opusu koji je većinom ostvario na području Štajerske te na više lokaliteta u Hrvatskom zagorju.²⁹ Kao najvjerojatniji naručitelj miljanskog kasnobaroknog oslika, u literaturi se navodi Josip Ivan, tadašnji i posljednji vlasnik Miljane iz obitelji Ratkaj.³⁰

Marija Mirković je u drugom dijelu knjige *Dvorac Miljana* (1992.) nazvanom "Zidne slike u "kabinetu" dvorca Miljana" prva detaljnije analizirala ikonografiju ciklusa, stil i autorstvo. Ivo Maroević je u predgovoru iste knjige naglasio njezine rezultate kao izuzetno

²⁶Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 46

²⁷NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 83

²⁸HORVAT, 1982: 185.

²⁹Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 83

³⁰Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 75

važne za povijest hrvatskog baroknog slikarstva "posebno zbog uočavanja pravih dimenzija kulturnog života na hrvatskom ladanju u 18.st."³¹ Na temelju zidnih slika u "kabinetu", oslika kapele u 19.st. te pronađenih ulomaka oslika u drugim prostorijama, Mirković je zaključila da se u Miljani okupilo više slikara čije različite stilske opredijeljenosti i umijeća ukazuju na mogućnost oslikavanja soba u više navrata. Osim dekorativnih slikara obrtnika, na određenim slikama je prepoznala se ruku zrelog baroknog slikara, ali i umjetnika upoznata sa slikarstvom rokoka sudeći po nekim kompozicijama koje karakterizira lepršavost, skladan izbor boja i francuski ugođaj.³²

³¹Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 3,4

³²Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 76

a) Zidne slike "kabineta"

Sve zidne površine južnog salona zapadnog krila, tzv. "kabineta", oslikane su bogatim dekorativnim sadržajima gdje tematski i stilski razlikuju dvije cjeline (**slika 18**). Prvu čini šest krajolika u uskim horizontalnim područjima nadprozornika i nadvratnika, a drugu osam figuralnih kompozicija u uskim, vertikalnim bočnim poljima prozorskih niša. Osnovna boja dekorativnog sustava salona je ružičasta. Na njoj su bogato dekorirani okviri naslikanih uklada svijetle i modre boje s uzorkom tapeta. Glavni dekorativni motiv okvira oslikanih polja i krajolika su rokaji uz koje sustav upotpunjuju girlande, kitice, festoni.³³

Slika 18. Pogled na kabinet sa zidnim slikama

³³Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 76

U poljima dvaju nadvratnika prikazani su planinski krajolici (**slika 19**), dok su na četiri polja nadprozornika krajolici tematikom vezani uz vodu. Prizori su bogato uokvireni. Na svima su u krajolik uklopljeni likovi u odjeći iz druge polovice 18.st.³⁴

Slika 19. Nadvratnik s krajolikom nad sjevernim vratima

Slika 20. Krajolik s jezerom u nadprozorniku

³⁴Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 77

Figuralne kompozicije naslikane su u pravokutnim poljima prozorskih niša. Na donjem dijelu u visini jedne trećine slike, prikazani su sporedni likovi združeni s predmetima astrološke simbolike. U gornjem nastavku slike prikazani su glavni likovi u krajoliku. Obzirom na jugozapadni kut sobe, slike se u parovima na južnom i zapadnom zidu nadovezuju sadržajima, odnosno značenjima.³⁵ Proučavajući sadržaj, likove i motive na slikama ovim redoslijedom, Mirković je po značenju razlikovala pet paradigmatičkih lanaca. Na južnom zidu prikazani su u parovima četiri godišnja i životne dobi. Primjerice, na prvoj slici prikazano je troje likova djece koji upućuju na djetinjstvo, dok bik kao zodijski znak i ostali motivi slike poput cvijeća i ptica upućuju na proljeće (**slika 21**).

Slika 21. Alegorija Proljeća, Djetinjstva i osjetila mirisa

³⁵Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 78

Na zapadnoj strani iz slikanih prizora se mogu iščitati elementi (voda, zrak, zemlja, vatra), osjeti (okus, opip, sluh, vid) i temperamenti (sangvinički, kolerički, melankolički, flegmatični). Sadržajima se južni i zapadni prizori zrcalno nadovezuju i nadopunjuju. Poigravanjem motivima koje ponavlja na različite načine, autor ovog programa omogućuje promatraču otkrivanje značenja putem kombiniranja sadržaja prizora. Na nekim prizorima pojavljuju se inicijali (**slika 22**). Dva puta je naslikan inicijal C CH te jednom C S, no njihovo porijeklo i značenje nisu utvrđeni.³⁶

Slika 22. Alegorija Vode, okusa, opipa i sangviničnog temperamenta

³⁶Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 80

Na osnovu značenjske analize, Mirković je opovrgnula prijašnje shvaćanje Anđele Horvat ciklusa kao "Creda tadašnjih feudalaca sklonih tome da žele znati svoju sudbinu", budući da su astrološki znakovi ovdje primijenjeni kao isključivo oznake godišnjih doba. Zaključnu poruku sadržaja programa autorica svodi na "memento mori".³⁷

Za razliku od dekorativnih oslika, figurativni prizori nisu toliko stilski ujednačeni. Autor je kombinirao niz elemenata baroknog, renesansnog i rokoko stila. Prizori krajolika u nadprozornicima nastavljaju tip kasnobaroknih lirskih krajolika iz čega se može pročitati uzor austrijskog baroknog slikara Franza Ignaza Flurera koji je velik dio opusa ostvario u susjednoj Štajerskoj.³⁸ U duhu baroknog stvaralaštva, autor prikaza u prozorskim nišama ujedinio je stilski različite elemente u zagonetne alegorijske prizore. Primjerice, posredstvom renesansnih predložaka koristio je likove iz klasične mitologije (Ganimed, Europa) koje je interpretirao voluminoznije i bujnije uz barokna postolja. Izrazito barokni ugođaj prisutan je na prizoru alegorije vode (**slika 22**) na temelju kojeg je Mirković prepoznala utjecaj genre scena Fransa Halsa ili čak Rembrandta čija su rješenja često upotrebljavana dijem Europe. Kod svih ostalih prizora iz prozorskih niša autorica upućuje na sličnosti s ostvarenjima francuskog slikara Antoinea Watteaua ili njegova učenika Nicolasa Lancreta, prvenstveno po krhkim i vitkim likovima u odjeći pastelnih boja te po organizaciji prostora koja je tipična za gobelinske predloške nastale prema Watteauovim i Bucherovim djelima. Moguće da su takva rješenja ostvarena posredstvom augsburških grafika ili poznavanjem originala, a možda i njegovih vjernih kopija.

Pišući o miljanskim slikama, Horvat je zaključila da prikazani prpošni duh rokoko uspješno i vjerno prikazuje ulomke iz lagodnog života na ladanju te je u njima prepoznala "izvrsnu sliku života vlastele Hrvatskog zagorja iz druge polovine 18.st."³⁹ Ove prizore je Mirković drugačije protumačila. Ugođaji slika važniji su od same radnje. Na prvu bezbrižni prizori kriju dublju poruku. Sporedni likovi zaokupljeni su svojim mislima, neovisni o glavnom liku koji biva osamljen i izdvojen u prizoru. Na njima prevladava ugođaj melankolije, a ikonološka poruka sadržana je u misli o prolaznosti vremena i o neumitnosti smrti. Lagodnom životu vlastele Mirović je pridružila stanje melankolije koja će kao uobičajena pojava prevladavati u društvenim i umjetničkim slojevima tijekom romantizma u

³⁷Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 81

³⁸Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 81

³⁹HORVAT, 1982: 185

sljedećem stoljeću, s krajnjim rezultatom u obliku stanja poznatog u zapadnoj kulturi kao Weltschmerz.⁴⁰

Proučavajući karakteristike likova zidnih oslika, Mirković je navela više čimbenika koji dovode u pitanje Lerchingeru kao jedinog autora. Dio slika teško se uklapa u njegov način slikanja, dok se samostalni krajolici gotovo i ne mogu naći u njegovom opusu. Lerchingerovi prepoznatljivi likovi specifičnog izraza i fizionomija kao što odišu njegove slike u Olimju ili Trškom Vrh, mogu se povezati s jednim dijelom slika u kabinetu, no ne svima. Od njegovih ostvarenja razlikuju se vatoovski likovi kao i graciozni sitni štafažni likovi u krajolicima. Stoga je Mirković zaključila da su na miljanskim zidnim slikama u unutrašnjosti radila najmanje dva autora, od koji je jedan Anton Lerchinger a drugi je nepoznat, vjerojatno njegov suradnik ili učenik.⁴¹

⁴⁰Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 82

⁴¹Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 83

b) Zidni oslik kapele

Kapela sv. Marije Lauretanske dograđena je u četvrtoj fazi, oko 1700. godine, na jugoistočnom uglu zapadnog krila. Unutrašnjost joj je oslikana nekvalitetno i jarkim bojama 1849. godine čemu svjedoči zapis na nadvratniku - "Nadarili su mene S pobožnimi dari pobožni stanovnici milanski."⁴² Nasuprot njega nalazi se mali oltar s talbernakulom, kipovima i svijećnjacima (**slika 23**). Iznad oltara je površina plitke niše zida oslikana prizorom s oblacima i putima. Figuralni prizori svetaca nalaze se unutar pravokutnih okvira u dvama nadprozornicima (zapadni prozor je kasnije uklonjen) te daljna četiri uokvirena medaljonima u poljima križnog svoda (**slika 24**). U kapeli se nekoć nalazio kip lauretanske Gospe koji se danas čuva u Muzeju za umjetnost i obrt.⁴³

Slika 23. Zidni oslik niše na južnom zidu kapele

⁴²Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 28

⁴³Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 25

Slika 24. Zidni oslik svoda kapele

c) Sunčani satovi dvorišnih pročelja

Tijekom arhitektonskog razvoja Miljane na njezinim pročeljima ukupno je bilo naslikano četiri sunčana sata. Dva jednostavna mala kružna sunčana sata nalazila su se na unutarnjem pročelju sjevernog krila i vanjskom, istočnom pročelju dvorca. Njihov izgled nije rekonstruiran. Danas su na pročelju vidljiva kasnija dva primjera iz sredine 18. stoljeća, pete građevne faze.⁴⁴ Oba sata su restaurirana za vrijeme rekonstruiranja crno-plavih dvorišnih pročelja 1980-ih i 2010-ih, a na kojima se ističu svojim svijetlim pastelnim nijansama. Veći primjer sunčanog sata oslikan je unutar pravokutnog polja istaknutog na rubu unutarnjeg pročelja zapadnog krila, iznad kapele (**slika 25**).⁴⁵

Slika 25. Sunčani sat na zapadnom dvorišnom pročelju

⁴⁴Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 43

⁴⁵Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 82

Sunčani sat polukružnog oblika nalazi se na stubišnoj prigradnji sjevernog krila (**slika 26**). Tijekom posljednje rekonstrukcije dvorišnih pročelja nakon 2010. godine satovi su rekonstruirani pomoću posebnih postupaka kako bi se postigao izgled stare, originalne žbuke grube teksture.

Slika 26. Sunčani sat na sjevernom dvorišnom pročelju

1.4. Perivoj

Gornji dio perivoja je floralno i sadržajno bogatiji. Oko dvorca smješteni su različiti objekti poput vanjskog i unutranjeg bazena s drvenom kućicom, veliki natkriveni prostor za druženje, razna parkovna oprema, teniski teren te drugi vrtno-arhitektonski sadržaji. Većina sadržaja dodana je za vrijeme vlasnika Kajfeža, a neki su ostvareni nakon 2010. godine prema željama novih vlasnika. Zapadno uz prilazni put nalazi se gospodarska građevina, staklenik i plastenik. Osim raštrkanih stabala i raslinja, sjevernim dijelom pružaju se uske šetnice. Donji dio perivoja čini prostrana prazna travnata površina s dva manja međusobno spojena jezera pri dnu parcele, okružena s južne i zapadne strane stabalima. Ukupna površina perivoja iznosi 1,75 hektara, a 1973. godine je zaštićen je kao spomenik parkovne arhitekture.^{46;47}

⁴⁶Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013 : 28

⁴⁷Usp. OBAD-ŠĆITAROCI, 1993: 179

2. POVIJEST DVORCA

2.1. Faze izgradnje

Gotovo svaka generacija miljanskih vlasnika zaslužna je za određene intervencije na dvorcu te svaka pojedina građevna faza dvorca predstavlja zasebnu cjelinu s dovršenim pročeljem.⁴⁸ Točna kronologija arhitektonskog razvoja dvorca po fazama nije u potpunosti utvrđena. Od sedam faza sa sigurnošću su datirane treća i peta faza.

Kurija Miljana sagrađena je na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće. Kroz jedno i pol stoljeće kvadratura joj je povećana s 346m² na 900m², a kasnije još više. Kada bismo razlistali faze izgradnje koje su se odvale u razmjerno kratkim vremenskim intervalima, dobili bismo mogući presjek hrvatske arhitekture 17. i 18. stoljeća. Ne postoje dokumenti s grafičkim prikazima, nacrtima, projektima ili s bilo kakvom crtanom dokumentacijom koji bi nam tumačili arhitektonski razvoj dvorca.⁴⁹ On je utvrđen konzervatorskim istraživanjima, što na temelju proučavanja vanjštine, što putem sondažnih istraživanja.

Višestruku slojevitost dvorca je već 1969. godine uočio Vladimir Marković na osnovi analize oronulih žbukanih pročelja te pojedinih stilskih elemenata. Povijesnu liniju razvoja rasporedio je u sedam građevnih faza. Najsumarnije razvoj možemo promatrati od najstarijeg sjevernog krila s početka 17.st kojemu je krajem istog stoljeća dodano zapadno krilo, sredinom 18.st. barokno južno krilo te manje prigradnje u 19. i 20.st. Također, vremenski je razdvojio izgradnju sjevernog od zapadnog, mlađeg krila te kao zasebne dogradnje identificirao sjevernu prigradnju i rizalitne istake, tj. nužnike na zapadnom pročelju. Time je razlučio jezgru dvorca na sastavne povijesne dijelove.⁵⁰

Konzervatorska istraživanja na dvorcu je 1979. godine inicirao novi vlasnik dr. Franjo Kajfež. Provodio ih je Restauratorski zavod Hrvatske u čijem su stručnom timu bili Silvije Novak, dipl.ing.arh. Blanda Matica, i akad. slikar Velislav Gobeljić. U ranim fazama rada sudjelovali su i restauratori Ivan Bujan, Emil Pohl, Dragan Dokić, Đuro Šimičić i Josip Minks i drugi.⁵¹ Sondažnim istraživanjima jasno su utvrđene faze izgradnje dvorca (**slika 27**). Slovim uz zidove na tlocrtu prvog kata označene su žbuke koje su primjenjivane u

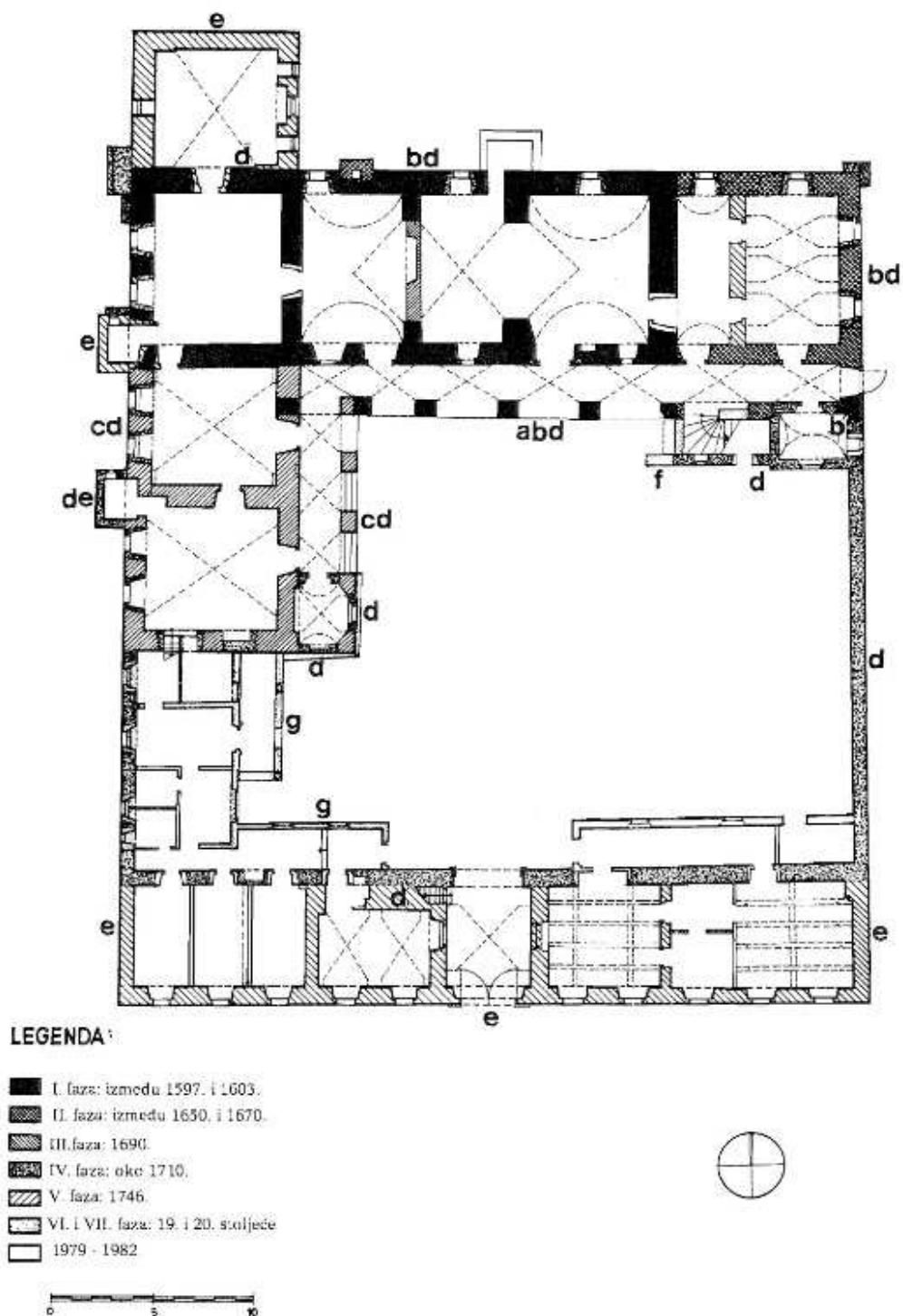
⁴⁸Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 51

⁴⁹Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 7

⁵⁰Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 8

⁵¹Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 7

određenim fazama. Presudni poticaj za tadašnje istraživanje bilo je upravo Markovićevo upozorenje na oslikana pročelja te na postojanje različitih žbukanih slojeva dvorca.⁵²

⁵²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 20

Slika 27. Tlocrt prizemlja (slova označuju slojeve žbuke na pročeljima)

Rezultati konzervatorskih istraživanja 1980-ih objavljeni su u navedenoj knjizi *Dvorac Miljana* (1992.). Iako su u mnogočemu opovrgnuli Markovićevu interpretaciju razvoja, Novak je smatrao da se "rezultati tih istraživanja zaista mogu smatrati komentarom i nadopunom njegove davno objavljene studije."⁵³

Glavni izvor podataka o građevnoj prošlosti dvorca njegova je žbuka (**slika 28**). Konzervatorskim istraživanjem, razlistavanjem slojeva žbuke čekićem i dijetom, na dvorcu je pronađeno čak sedam različitih žbuka što potvrđuje da su na dvorcu isto toliko puta izvođeni veći ili manji zahvati.⁵⁴

Slika 28. Zapadno pročelje, sondažna istraživanja

Pronađene žbuke na dvorcu Miljana nisu superponirane. Na dvorišnom pročelju sjevernog krila naslojene su tek tri žbuke, na starijim krilima dve, dok je na prigradnjama prisutan samo jedan sloj žbuke. Sedam različitih žbuka dijeli se na starije i mlađe. Označene su slovima od A kao najstarije do G kao najmlađe (**slika 27**). Starije žbuke sličnog su sastava što ukazuje da je pijesak nabavljen na istom mjestu, no nije otkriveno kojem. Radi se o žbukama A,B,C i D čiji je pijesak žućkast, muljevit s jasno vidljivim gumenčićima vapna kao česticama veziva.⁵⁵ Kod novijih, primjerice žbuke E, punilo je sivi oštri pijesak veće granulacije, a važan sastojak su i čestice opeke. Površinska tekstura ovdje je, za razliku od ostalih, zrnata. Sve žbuke izvedene su dvoslojno, u osnovnom i završnom sloju. Završni sloj

⁵³NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 20

⁵⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 10

⁵⁵Usp. Isto

starih žbuka izrazito je tanak i iznosi od 0,2 do 0,5 cm. Novak je zaključio da je razlog tako tankog sloja vjerojatno želja za uštedom materijala.⁵⁶ Debljina osnovnog sloja varira od žbuke do žbuke u vrijednostima od 0,5 do čak 8 cm, kao što je slučaj kod žbuke D gdje su u svrhu postizanja izrazito ravne površine zida mjestimično nanošeni jako debeli slojevi, na neravnim dijelovima zida dodatno podloženi i armirani crijepom. Tendencija zaravnavanja ploha zidova nastala je iz potrebe za stvaranjem podloge pogodne za izvođenje profilacija u četvrtoj fazi izgradnje.⁵⁷ Najstarije profilacije izvedene su upravo žbukom D (prozorski okviri, završni vijenac i kapiteli prizemnih stupova dvorišnog trijema.) Prvi i najstariji miljanski oslikani sloj je na žbuki B na kojoj su na sivoj podlozi izvedeni bijeli naslikani detalji mjestimično obrubljeni crnim linijama. Još treba istaknuti žbuku D koja je kao nositelj crnog bojenog sloja i slikanih detalja izvedenih bijelom bojom i zlatnim okerom, od posebne važnosti.⁵⁸

⁵⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 10

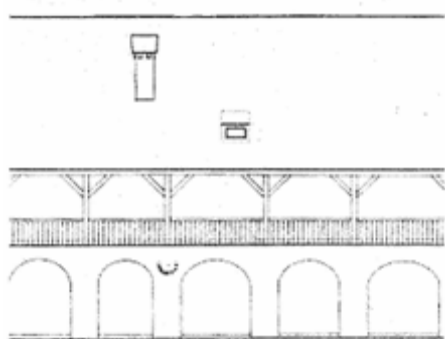
⁵⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 10

⁵⁸Usp. Isto

2.1.1. Prva faza (između 1597.-1603.)

U prvoj fazi Miljana je bila izgrađena kao jednokatna kurija. Na to upućuju nalazi najstarije žbuke A na većem dijelu današnjeg sjevernog krila, osim na istočnom dijelu u dužini od 8,75 m. Da je prva Miljana bila manje dužine upućuje i masivni pregradni zid debljine 140 cm koji odvaja u prizemlju ta dva dijela na stariji i noviji dio te se može zaključiti da je on bio prvo istočno pročelje dvorca. Osim toga, u produžetku ovog zida u svodu hodnika nakon uklanjanja žbuke otkrivena je sljubnica, spoj starijeg i novijeg dijela hodnika.⁵⁹ Na drugom kraju današnjeg hodnika, na spoju sa zapadnim krilom, jasno se razabire lučni nadvoj nekadašnjeg petog arkadnog otvora sjevernog krila koji je skriven kasnijim pregradnjama. Otvaranjem sonde nije točno utvrđena prijašnja dužina sjevernog krila, no pretpostavlja se da se hodnik protezao do samog istočnog ugla. Prema tome "prvotni arkadni niz imao je sedam otvora, a tlocrtne dimenzije cijelog dvorca mogle su iznositi: 26,95 x 6,20 m."⁶⁰ Današnji prozori sjevernog krila ne potječu iz prve faze te njihov raspored nije utvrđen. Začelje dvorca bilo je zidano što potvrđuje nazočnost starih prozora u visini prvog kata.

Nalazi žbuke na pročelju, danas dvorišnom pročelju sjevernog krila, sugeriraju kasniju nadogradnju njegova prvog kata. Ovdje je pri vrhu prizemlja pronađena pravilna linija prekida žbuke koji je mogla ostaviti drvena greda, a što upućuje da je prvotni trijem kata bio drvene konstrukcije (**slika 29**). Kombinacija zidane i drvene konstrukcije nije bila neuobičajena za vrijeme izgradnje prve Miljane. Prizemni arkadni hodnik bio je vrlo jednostavan bez profiliranih žbukanih kapitela, a jedini akcent bijelo prebijeljenih zidova pročelja bio je crveno naslikan sunčani sat uz arkadu najvećeg raspona.⁶¹

⁵⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 14

⁶⁰NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 14

⁶¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 15

Slika 29: Idealna rekonstrukcija južnog pročelja prve faze

2.1.2. Druga faza (između 1650.-1670.)

Drugu fazu izgradnje Miljane označila je nadogradnja i proširenje trijema s kamenim stupovima te prvo oslikano pročelje dvorca.⁶² Tijekom radikalnih zahvata pregradnje i dogradnje u drugoj fazi oblikovano je sjeverno krilo u njegovim današnjim dimenzijama. Nove, povećane dimenzije dvorca iznosile su u dužini 35,7 m te u visini oko 7 metara. Od postojećih elemenata uklonjen je drveni trijem i cijelo krovšte, dok su na istočnom pročelju krila uklonjeni zazidani prozori. Značajne intervencije druge faze naznačile su daljnji razvoj kurije u formu dvorca. Drveni trijem kata zamijenjen je zidanim, a stari trijem prizemlja produžen je za dva arkadna otvora koji su bili dijelom skriveni stubišnom rampom podignutom u ovom novom dijelu dvorca uz južno pročelje. Ovom stubištu sigurno pripada kameni portal rastvoren u zidu, uz posljednji stup trijema, na istočnom kraju hodnika prvog kata, a moguće je da ovoj fazi pripadaju i vrata s kamenim okvirom u rastvorenom hodniku prvog kata na spoju sa zapadnim krilom. Južno pročelje prizemlja bilo je rastvoreno s deset arkadnih segmentno nadsvođenih otvora, od kojih su tri bila skrivena novom stubišnom nadogradnjom. Zbog greške graditelja ove faze, konačni oblik arkada trijema starog prizemlja i novo podignutog prvog kata se ne podudara, ritam pročelja nije jednak. Marković je posumnjao da je razlog tomu mogući prekid radova tijekom druge faze.⁶³ Razlika raspona lukova u prizemlju iznosi do 70 cm, dok je na katu razlika do 27 cm. Asimetričan oblik miljanskih renesansnih trijemova potječe iz ove faze.⁶⁴

U drugoj fazi prvi puta su oslikana miljanska pročelja. Na površini žbuke B pronađene su mnoge dvostruke linije, tragovi grešaka nastalih pri urezivanju dekorativnih likova pročelja. Svaki je detalj konstruiran i izvođen posebno na licu mjesta, bez prethodno izrađene šablone.⁶⁵ Dekorativni detalji pročelja, medaljoni, izvedeni su kao naizmjenično položeni izduženi pravokutnici konveksnih kraćih strana i kvadrilobi (**slika 30**). Naslikani medaljoni kao gusta mreža detalja ublažavaju nepravilne dimenzije otvora i asimetričnosti pročelja dvorca. Kompliciran način njihove izvedbe tipičan je i za kasnije oslike treće, četvrte i pete faze. Nakon urezivanja linija u žbuku, izvodilo se bojanje pročelja pri čemu su prikrivene eventualne pogreške.⁶⁶ Osnovna i završna boja pročelja druge faze bila je siva. Oslik pročelja,

⁶²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 15

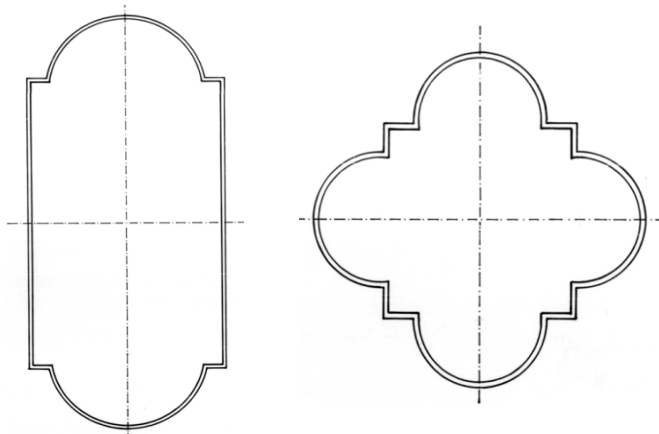
⁶³Usp. Isto

⁶⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 15

⁶⁵Usp. Isto

⁶⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 15

podloga i detalji, izvedeni su vrlo neuredno i nepravilno. Siva boja nanescena je u jednom, vrlo gustom i debelom sloju vapna, punog nečistoća, dok su detalji prelićeni bijelom bojom, vapnom u grubim potezima kista s ručno izvedenom crnom obrubnom linijom. Takvom trobojnom kolorističkom shemom obuhvaćena je cijela ploha južnog pročelja što uključuje stupove i lukove arkada, parapetni zid i vrh pročelja do završnog vijenca, tada nižeg od današnjeg.⁶⁷

Slika 30. Medaljoni pročelja druge faze

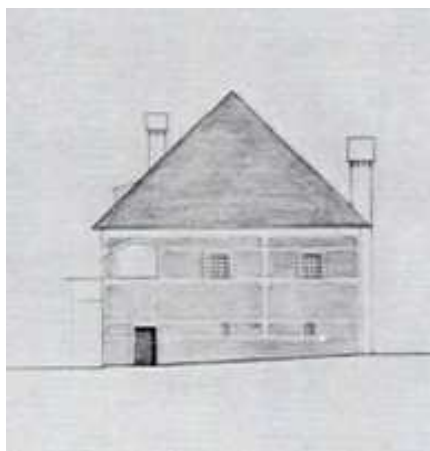
Istočno pročelje u drugoj fazi zatvara novu prigradnju, a izvorno iz ove faze danas potječu samo mala vrata s kamenim okvirom i ravno profiliranom nadstrešnicom (**slika 31**). Novak navodi da takav smještaj vrata vjerojatno znači da je dvorac bio ograđen drvenom ogradom.⁶⁸ Na istočnom pročelju izveden je drugačiji oslik pomoću tri nepravilno raspoređene vertikale s četiri pilastra različitih visina, no istih širina, koje određuju horizontalni vijenci u liniji klupčica i nadstrešnica prozora prizemlja i kata. Ovi detalji su izvedeni bijelom bojom na sivoj podlozi, no bez crnih kontura. Prozori prizemlja visine 60 cm bili su znatno manji od prozora kata visine 126 cm.⁶⁹ U prilog ovoj nespretnoj kompoziciji kao djelu nevještih majstora ide grubo i nepravilno urezan sunčani sat desno od vrata na istočnom pročelju.⁷⁰

⁶⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 15

⁶⁸Usp. Isto

⁶⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 19

⁷⁰Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 20

Slika 31. Istočno pročelje druge faze

Opsežni zahvati u drugoj fazi izvođeni su i na sjevernom pročelju. Uklonjeni su stari prozori i rastvoreno je pet novih prozorskih osi na izmaknutim položajima od kojih su neki jednostavni prozori od kamenih greda i danas sačuvani pod štukaturama. Začelju primjeren oslik pročelja činili su bijeli horizontalni vijenci na prvom katu, a oko prozora su bili naslikani okviri spojeni vijencima. Uz zapadni dio začelnog pročelja dvorca smješten je visoki dimnjak tada nižih dimenzija (860 cm), kasnije još dva puta povišen. Također, u ovoj fazi krovšte dvorca bilo je pokriveno crijepom, čvrstim i trajnim pokrovom.⁷¹

⁷¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 20

a) Pročelje druge Miljane - komparativi primjeri

Trobojna kloristička shema nalazi se na još jednom dvorcu obitelji Ratkaj, Velikom Taboru. Iako njegova slikana pročelja nisu točno datirana, Novak je zaključio da bi se na pročelju druge Miljane mogao iščitati utjecaj njegove obnove.⁷² Na taj zaključak ga je naveo jedan rijedak velikotaborski motiv. Naime, u parapetnoj zoni dvorišnog trijema naziru se tragovi slikanih medaljona u obliku kvadriloba i pravokutnika konveksnih stranica koje od miljanskih razlikuje jedino tanki crveni obrub.

Slika 32. Unutarnje dvorište Velikog Tabora

Oslikavanje pročelja bijelim detaljima na sivoj podlozi bila je razmjerno česta pojava nakon polovice 17.st. čemu svjedoče pročelja varaždinske crkve Uznesenja Marijina iz 1653. godine, pavlinske crkve sv. Marije u Lepoglavi koja je obnovljena i proširena 1676. godine, itd. Prema Novaku, posebno je zanimljiva usporedba pročelja druge faze s dvorcem, tzv. kurijom Dolanski u Vinici iz 1669. godine.⁷³ Iako je kvalitetnije detaljirano, ovdje se ispod žbuke nazire također sivo pročelje s bijelim pilastrima. Prema ovom pročelju, Novak je predložio dataciju druge Miljane u period između 1650. i 1670. godine.⁷⁴

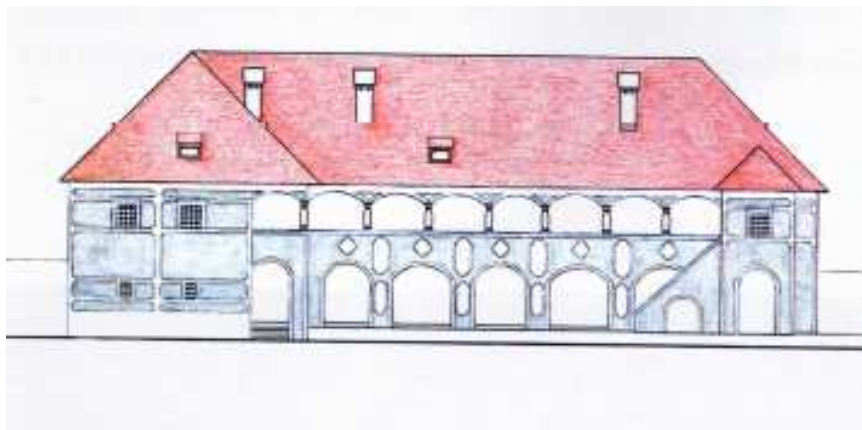
⁷²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 48

⁷³Usp. Isto

⁷⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 48

2.1.3. Treća faza (1690.)

Zahvaljujući upisanoj 1690. godini na žbuci dvorišnog pročelja novog krila uz sam ugao sa starim, sjevernim krilom, treća faza je jedina točno datirana.⁷⁵ Jednokrilnom dvorcu zapadno je dodano još jedno krilo koje se nastavlja u smjeru juga (**slika 33**). Novak ovaj postupak proširivanja dvorca bez zadiranja u staro krilo naziva specifičnom metodom interpolacije.⁷⁶ Novo krilo povećalo je kvadraturu dvorca za 170 m² neto dvama prostorijama na prizemlju i katu. Budući da se nastavlja na staro krilo tijekom dogradnje srušene su dvije arkade u prizemlju i tri na pravom katu.⁷⁷ Pad terena na kojem je izgrađeno krilo uzrokuje razlike u visini njegovih pročelja, s južnim kao najvišim pročeljem krila i dvorca. Novak je istaknuo rješenje spoja sa stupovima na uglu istočnog i južnog pročelja ovog krila kao konstrukcijski najuspjelije rješenje graditelja ove faze. Arhitektura novog, zapadnog krila ponavlja oblike sjevernog krila. No, spojevi arkada dvaju krila riješeni su različito. U prizemlju je stari stup ojačan prizidom, dok je na katu ugrađen udvojeni uglovni kameni stup. Za razliku od arkada pročelja sjevernog krila, ovdje su rasponi četiriju lukova ujednačeni na oba kata. Pravilne proporcije novog krila ukazuju na bolje pripremljenu gradnju.⁷⁸

Slika 33. Južno pročelje treće faze, idealna rekonstrukcija

Obzirom na stupove trijema sjevernog krila, novi kameni stupovi arkada zapadnog krila vještije su izrađenih kapitela i boljih proporcija s pravilim entazisom što upućuje na

⁷⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 21

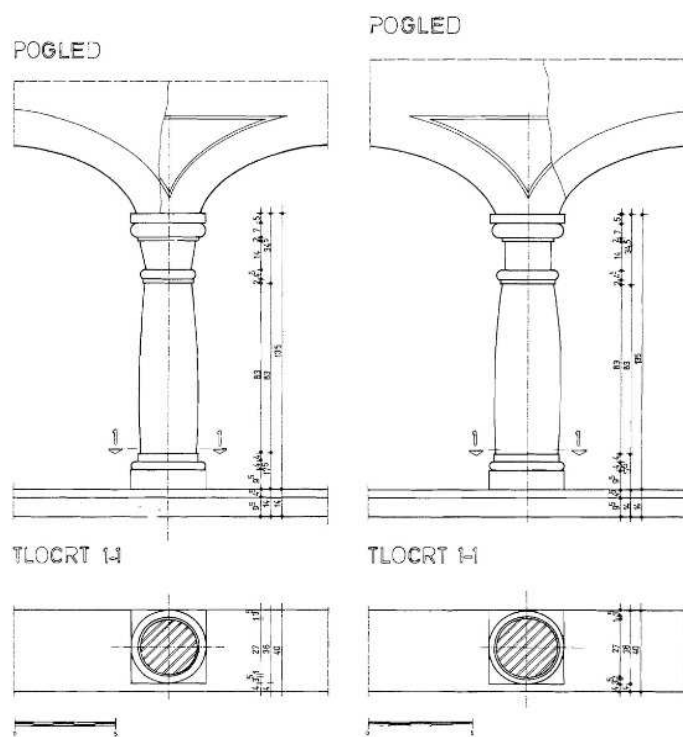
⁷⁶Usp. Isto

⁷⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 22

⁷⁸Usp. Isto

angažiranost kvalitetnijih majstora u trećoj fazi (**slika 34**).⁷⁹ Bolja izvedba koja razlikuje pročelja dvaju krila, vidljiva je i na vanjskom pročelju zapadnog krila. Rješenje istočnog pročelja sjevernog krila ovdje je kvalitetnije interpretirano. Poboljšane su proporcije pilastara, a detalji poput kapitela odgovaraju profilacijama prozorskih nadstrešnica. Prema tome, Novak zaključuje da se ovdje ne radi o kopiji predloška, nego o samostalnom ostavrenju.⁸⁰

Zbog kasnije prigradenih nužnika, nije poznat izgled pročelja u cijelosti. O boljoj građevinskoj izvedbi svjedoči i pažljivije pripremljen zid za prihvata žbuke čija je tehnologija neusporedivo bolja od one na sjevernom krilu, budući da je nanosena u tanjem i ravnomjernijem sloju.⁸¹ Urezivanje kontura, kao i nanošenje bojanog sloja, također su kvalitetnije izvedeni. U ovoj je fazi bio velik angažman kamenara koji su izradili četiri kamena stupa, osam prozorskih okvira za kat, a možda i za prizemlje, kasnije nadopunjenih štukaturama. Ovi su prozori bili predložak za izradu prozora četvrte i pete faze.⁸²

Slika 34. Stupovi prvog kata sjevernog i zapadnog krila

⁷⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 23

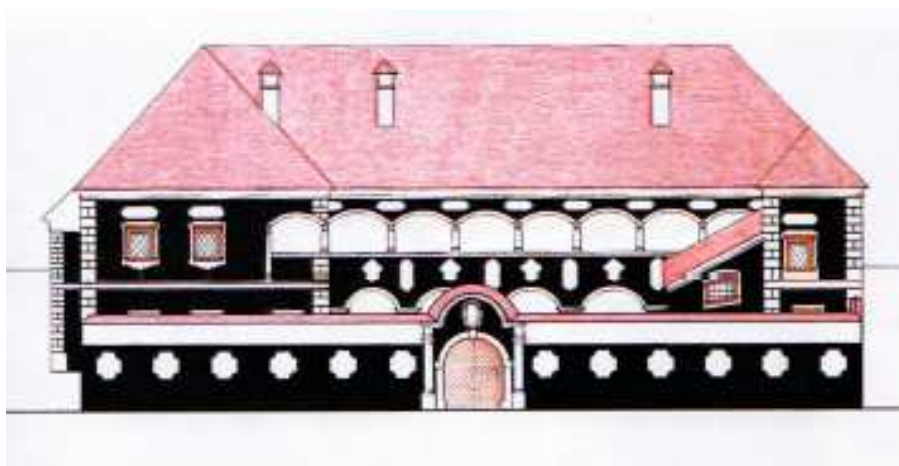
⁸⁰Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 23

⁸¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 24

⁸²Usp. Isto

2.1.4. Četvrta faza (oko 1710.)

U četvrtoj fazi, prvoj baroknoj, adaptirana su krila dvorca te je izgrađena zidana ograda dvorišta (**slika 35**). Novak je pretpostavio da je do velikih zahvata na krilima dvorca došlo zbog oštećenja tijekom potresa, moguće onog iz 1699. godine. Ispod žbuke četvrte faze - žbuke D, pronađeni su tragovi pukotina, a sanaciji konstrukcije dvorca svjedoče i današnji kontrafori na uglovima i kosi prizidi uz neka pročelja.⁸³ Također, na gradilištu se raspolagalo velikom količinom neupotrebljivog materijala, poput razlomljenog crijepa koji se koristio za armiranje i zaravnavanje zidnih površina, što je na nekim mjestima rezultiralo veoma debelim slojem žbuke.⁸⁴ Podignuto je novo krovšte na zidovima pročelja dvorca povišenima za 70 cm, čime je dobivena njegova današnja visina. Veći dio građevinskih zahvata od popravka dvorca odnosio se na pet zahvata adaptacije i uljepšavanja njegove vanjštine. Prethodno spomenuta pretpostavljena drvena dvorišna ograda dvorca tada je izvedena kao zidana ograda oslikane vanjštine koja zatvara površinu dvorca od 550m².⁸⁵

Slika 35. Južno pročelje četvrte faze, idealna rekonstrukcija

Na mjestu starog podignuto je novo stubište čije je proširenje do jugoistočnog ugla uzrokovalo i proširenje za 2,4 m istočnog pročelja sjevenog krila (**slika 36**). Konzervatorske sonde otkrile su prijašnji kosi i strmi završetak zida stubišta koji je kasnije proširen i nadograđen

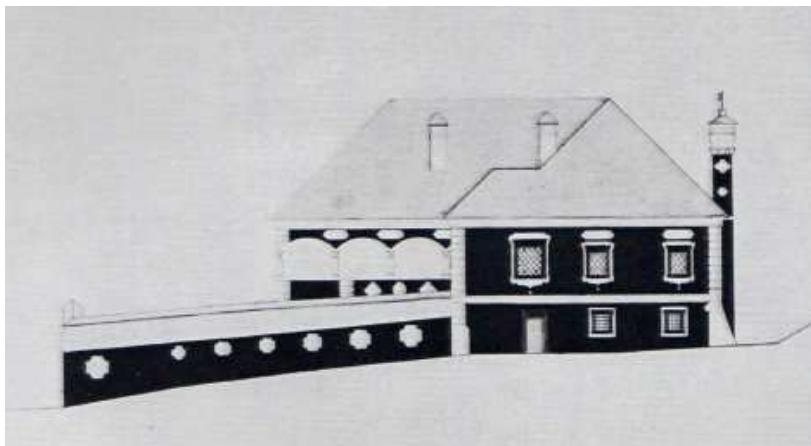
⁸³Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 24

⁸⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 24

⁸⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 24

u 19.st. Kako bi bili gospodarsko prizemlje bilo odvojeno od privatnog kata, na njegovo stubište ulazilo se iz dvorišta, dok je kasnije izveden ulaz iz hodnika u prizemlju.⁸⁶

Najljepši stolarski detalj u dvorcu izrađen je u ovoj fazi i dodan na kameni stubišni portal iz druge faze na ulazu na kat. Obradena strana ovih vrata, okrenuta prema hodniku kata, detaljirana je konveksno-konkavnim profilacijama, što Novaka podsjeća na obradu frankfurtskih ormara iz razdoblja između 1700.-1725., tzv. "Wellenschrank".⁸⁷

Slika 36. Istočno pročelje četvrte faze, idealna rekonstrukcija

U ovoj fazi dvorcu je dodana kapela. Uklopljena je u postojeće gabarite prizemlja zapadnog krila na južnom završetku unutrašnjeg trijema gdje je rub hodnika zatvoren zidovima i pretvoren u malu kapelu (7,5m²) posvećenu Mariji Lauretanskoj.⁸⁸ Na istoku kapele rastvoren je prozor po uzoru na ostale, dok je na jugu izvana naslikan slijepi prozor s rešetkom i ostakljenjem. Konzervatorske sonde otkrile su prozorčić na zapadu kapele koji je gledao u susjednu sobu za služinčad, prema izvoru iz dokumenta 19.st. Sačuvane su drvene vratnice na kamenim gredama kapele. Novak pretpostavlja da su u ovoj fazi izvedene vratnice i drveni dovratnici na svim sobama dvorca.⁸⁹

Za razliku od uklopljene kapele, na vanjskoj strani zapadnog krila dograđen je istaknuti nužnik, dva toaleta dostupana iz dvaju soba na katu (**slika 37**). Posebnu pažnju posvećenu dekoriranju zapadnog pročelja, Novak objašnjava kao nastojanje reprezentativnog predstavljanja zbog vidljivosti ovog dijela dvorca iz Štajerske.⁹⁰ Drugi nužnik bio je uspostavljen u stubišnom prostoru na kraju hodnika kata. Pokraj njega nalaze se i danas

⁸⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 25

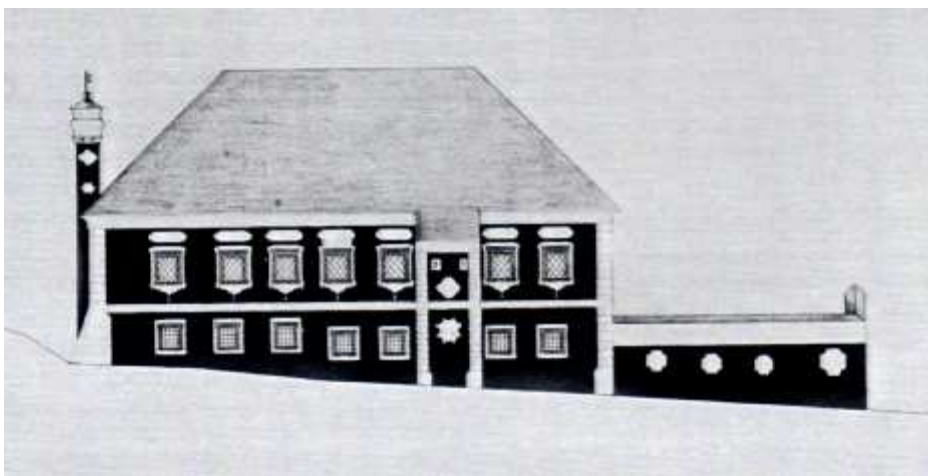
⁸⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 25

⁸⁸Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 28

⁸⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 25

⁹⁰Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 28

sačuvane strijelnice, tj. dva uska prozorčića na istočnom pročelju sjevernog krila. Ispod nužnika nalazile su se crne jame iz kojih su se vjerojatno fekalne vode razlijevale po terenu.⁹¹

Slika 37. Zapadno pročelje četvrte faze, idealna rekonstrukcija

Zadnji zahvat odnosio se na žbukanje i oslikavanje pročelja. Radove je izvodila heterogena ekipa majstora, a stanovita je i podjela rada među njima bila na štukatere i ličioce. Na mjestu oštećenih prozora na istočnom kraju sjevernog krila ugrađena su četiri nova kamena okvira, oblikom i dimenzijama po uzoru na stare prozore zapadnog krila.⁹² Također, prema uzoru na prozore zapadnog krila, štukateri četvrte faze izveli su oko dvadesetak prozora u prizemlju i nešto manje na katu, ulazni portal, završni vijenac i kapitele na prizemnim stupovima dvorišnog trijema. U prizemlju su stari prozori zamijenjeni većima jednostavnog okvira, klupčice su profilirane žbukom, a grede formirane u oblik slova "T".⁹³ Na prvom katu prozori su izvedeni uz intervencije slikara uz žbukani rub. Na postojećim prozorima iz 1690. izvedena je kitnjasta dekoracija (**slika 38**), tzv. *lambrequin* valovito spušten ispod klupčice prozora u parapetnoj zoni.⁹⁴ Po trima različitim izvedbama detalja novih i starih prozora, Novak navodi da su na pročeljima radile tri različite grupe radnika, s time da su najkvalitetniji bili angažirani na zapadnom vanjskom pročelju. Pročelja sa žbukanim profilacijama gotovo da nema kod nas prije 18.st., stoga Miljana predstavlja jedinstven primjer.⁹⁵

⁹¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 29

⁹²Usp. Isto

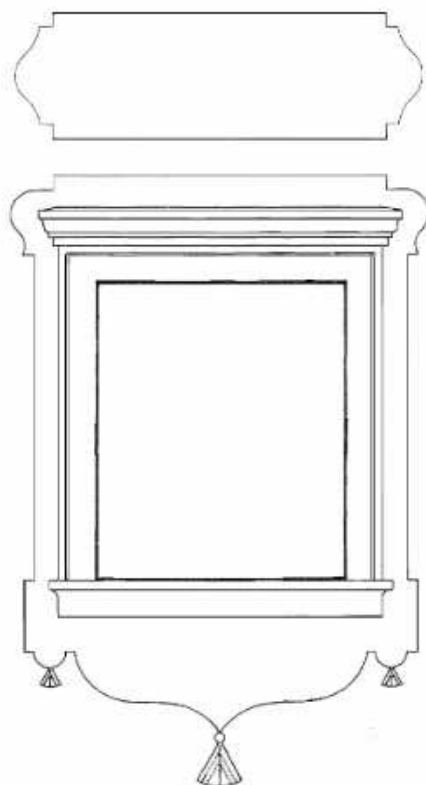
⁹³Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 30

⁹⁴Usp. Isto

⁹⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 32

Na zapadnom kraju vanjskog sjevernog pročelja, gdje se danas nalazi prigradnja, u ovoj fazi bila su naslikana dva prozora. Oni su značajni zbog podataka o izvornim oblicima, budući da je u 19.st. u potpunosti zamijenjena prozorska stolarija te su izvedena nova dvostruka krila s tzv. predprozorom.⁹⁶

Stolarija četvrte faze bila je jednostruka, s unutarnje strane ugrađena na pristupak, dok je ostakljenje bilo pravokutnim pločastim stakalcima (*Tafelglas*) tipičnima za ondašnje europske dvorce.⁹⁷ Rešetke su na svim prozorima pravokutnog rastera, dok su na reprezentativnijim pročeljima, zapadnom i istočnom vanjskom, dijagonalno izvedene nove rešetke stvarajući romboidne oblike. Kao najljepša ističe se rešetka velikog prozora vanjskog istočnog pročelja s motivom četverolista i ljiljana.⁹⁸

Slika 38. Prozor na zapadnom pročelju, nacrt

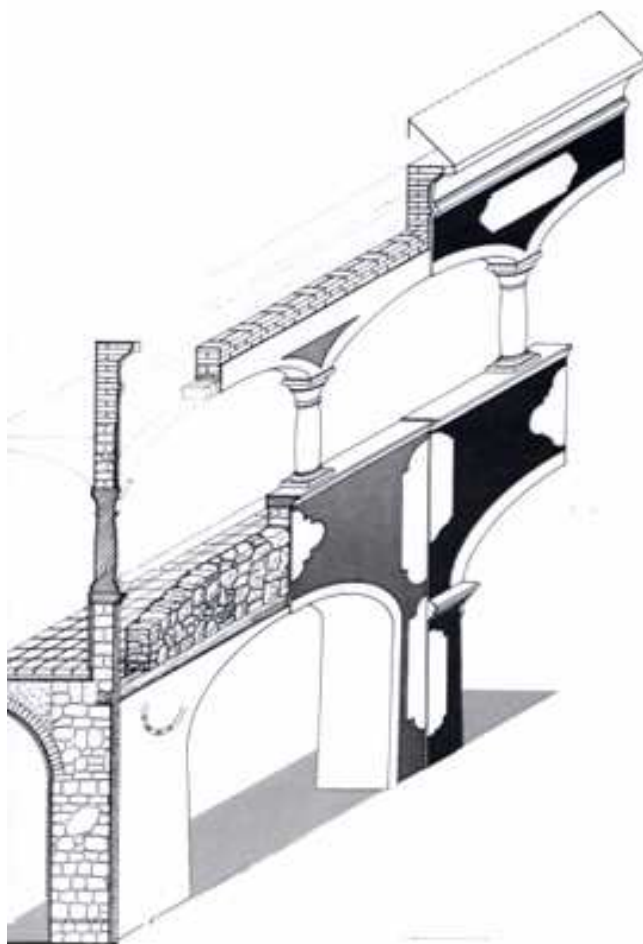
⁹⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 34

⁹⁷Usp. Isto

⁹⁸Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 38

a) Motivi medaljona na pročelju četvrte faze izgradnje

U četvrtoj fazi novo oslikana pročelja Miljane nastavljaju se na oblike iz prethodne dvije faze. Na njih je još 1969. godine upozorio Marković, uz naglasak i na kolorističku obradu grafitnosivog pročelja s bijelim detaljima (**slika 39**).⁹⁹ Oslikano je osamdesetak novih medaljona ponavljajući četiri oblika koji prekrivaju gotovo sve slobodne plohe pročelja. Izvedeni su na ogradnom istočnom zidu, nad prozorima prvog kata. Naslikan je razdjelni vijenac poput snopa traka te uglovni kvadri u obliku dvostrukog križnog veza kamena klesanca, tj. traka rustike. Za razliku od prijašnjih medaljona s konveksno ispupčenim krakovima, novi su dinamizirani izvijenim i odsječenim rubovima.¹⁰⁰

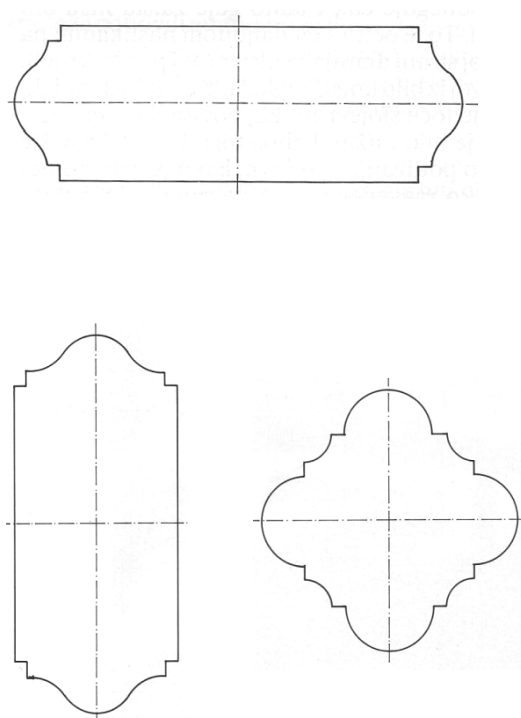

Slika 39. Slojevitost gradnje dvorišnog pročelja sjevernog krila, aksonometrijski prikaz

⁹⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 38

¹⁰⁰Usp. Isto

Dva oslika iz ove faze ističu se kao specifična. Prvi je na južnoj strani dimnjaka sjevernog kila. Povišen je paralelno s povišenjem zidova, time i krovšta, a Novak ga ističe kao jednog od najljepših starih dimnjaka u Hrvatskoj. Njegova razvedena kapa potječe iz sljedeće faze.¹⁰¹ Drugi primjer se odnosi na dva najveća medaljona oslikana na nužniku uz zapadno krilo. Gornji je oslikan kao stiješnjen kvadrilob, a donji kao osmerokraka zvijezda. Ponovno je ostvarena trobojna koloristička shema, no, drugačije koncipirana.¹⁰² Crna pročelja s plavičastom dubinom detaljirana su bijelim slikanim elementima s prozorskim okvirima naglašenima rumenom oker bojom. Intenzivnim bojama vizualno je stvoren dojam plastičnosti inače plošnih miljanskih pročelja. Bijelom bojom istaknuti su uglovi, vijenci i otvori u zidu čime je povećana dinamika zidnih ploha dvorca.¹⁰³

Slika 40. Primjeri medaljona pročelja iz četvrte faze izgradnje

¹⁰¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 39

¹⁰²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 39

¹⁰³Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 39

Zamjetne su sličnosti pročelja četvrte faze Miljane s onima nekadašnjeg pavlinskog samostana u Olimju koji je obnovljen u takvom izdanju (**slika 41**). Osim blizine ovog štajerskog dvorca iz 16. stoljeća, s Miljanom ga čvršće povezuju nekadašnji vlasnici. Oba dvorca bila su u vlasništvu obitelji Ratkaj, dok 1662. godine Olimje nije poklonjeno hrvatskim pavlinima.¹⁰⁴ Na temelju očite sličnosti, Novak je pretpostavio da su isti graditelji adaptirali oba dvorca. Osim crnih pročelja, slični su mnogi detalji jednako obilno primijenjeni na pročeljima oba dvorca - medaljoni i vijenci kao snop naslikanih traka. Pročelja se razlikuju po štukaturama kojih nema u Olimju. Pozivajući se na godinu 1710. kada je dovršeno Olimje, Novak je pretpostavio da su ubrzo nakon toga uslijedili i radovi na četvrtoj Miljani.^{105;106} Posebnost ovako rane datacije odnosi se na tada oblikovana prozorska polja s lamberquinima i medaljonima koji anticipiraju rješenja primjenjivana tek od trećeg desetljeća 18.st.¹⁰⁷

Slika 41. Pročelje samostana u Olimju

¹⁰⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 49

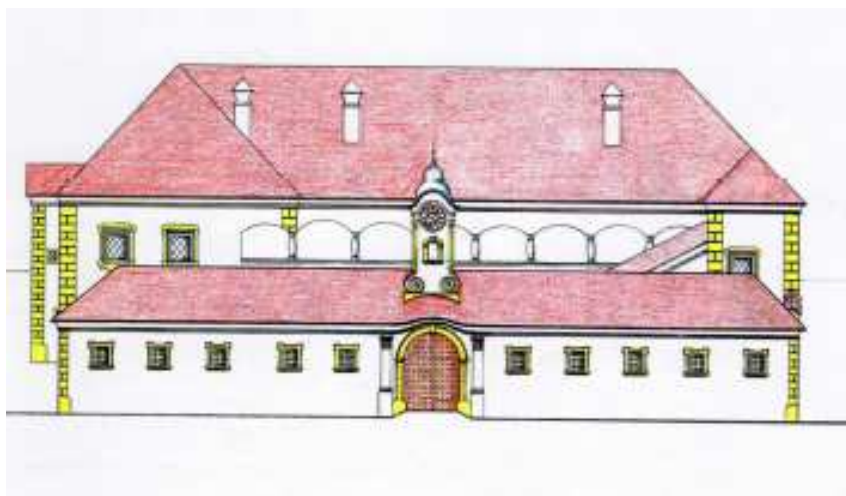
¹⁰⁵Usp. Isto

¹⁰⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 50

¹⁰⁷Usp. Isto

2.1.5. Peta faza (1746.)

Radi povećavanja kvadrature dvorca u petoj fazi, drugoj baroknoj, dodano je južno krilo gospodarskog sadržaja, sjeverni produžetak zapadnog krila i novi sjeverni nužnik na zapadnom pročelju. Time je uporabna neto površina dvorca sa 639m² povećana na 880m².¹⁰⁸ Novo-izgrađeno južno krilo bilo je namijenjeno za upravu i radnike feudalnog dobra pod dvorcem. Sve prigradnje povezuje ista zrnata žbuka te kolorističko tretiranje pročelja bijelom bojom sa žuto naglašenim detaljima. Dvorac je sjeverno produžen za osam metara nastavljajući zapadno krilo, dok je južno krilo širine sedam metara prigradeno uz dužinu prijašnjeg pročelnog zida ograde dvorišta.¹⁰⁹ Južno krilo, naglašeno portalom i tornjićem u sredini, sada je preuzelo prvi plan, dok su trijemovi starog dijela dvorca tek djelomično dolazili do izažaja (**slika 42**). Neke intervencije u unutrašnjosti dvorišta i na pročeljima sa sigurnošću su datirane u ovu fazu. To su kamena bunarska kruna s uklesanom godinom 1758. i dva sunačana sata, jedan na rizalitu stubiša, a drugi iznad kapele na unutarnjem pročelju zapadnog krila.¹¹⁰

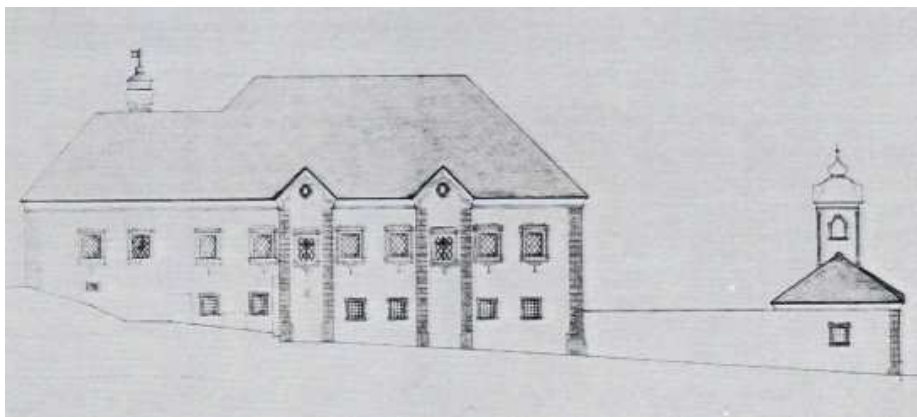
Slika 42. Južno pročelje pete faze, idealna rekonstrukcija

¹⁰⁸Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 42

¹⁰⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 42

¹¹⁰Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 43

Novak kao najkvalitetnije detalje pročelja pete faze ističe zabate nužnika na zapadnom pročelju sa štuko dekoracijom (**slika 43**). Ovdje su oblikovani elipsoidni tavanski prozorčići, a prateći linije zabata oblikovan je vijenac, vitičasto uvijen i pri vrhu šiljasto spojen. Na sjevernom produžetku zapadnog krila izvedenisu prozori po uzoru na one iz četvrte faze.¹¹¹

Slika 43. Zapadno pročelje pete faze, idealna rekonstrukcija

Nova prostorija ostvarena u sjevernoj prigradnji na katu nije bila reprezentativnog karaktera kao ostali saloni kata. Ističe se po otvorenom drvenom stropnom gredniku s podvlakom. Na temelju prigradnje nužnika, Novak zaključuje da su u ovoj fazi poduzeti i radovi u unutrašnjosti dvorca.¹¹² U većini prostorija kata stropovi su žbukani s vrlo složenim medaljonima koji oblikuju višestruko profilirani vijenci. Profili, način izvedbe i oblik medaljona podsjećaju na rad štukatera na zabatima nužnika. Sva pročelja preličena su bijelom bojom s intenzivno žuto istaknutim detaljima. Zidni oslici na pročeljima odnose se na jednostavne urezane okvire s "ušesima" na ugovima podrumskih prozorčića te tri naslikana prozora. Dva prozora naslikana su na nužnicima, a jedan iznad kontrafora zapadnog pročelja, na spoju sa sjevernom prigradnjom.¹¹³

Dataciju pete faze Novak je izveo na temelju godine 1746. koja se pojavljuje ugravirana na malom zvonu koji je nekada visio u tornjiću te iste godine uklesane u kameni okvir portala u prizemlju sjevernog krila.¹¹⁴ Obzirom na ostale građevine iz istog razdoblja, peta Miljana stilski zaostaje za njihovim oblikovanjem. Korištene su tradicionalne svodne

¹¹¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 43

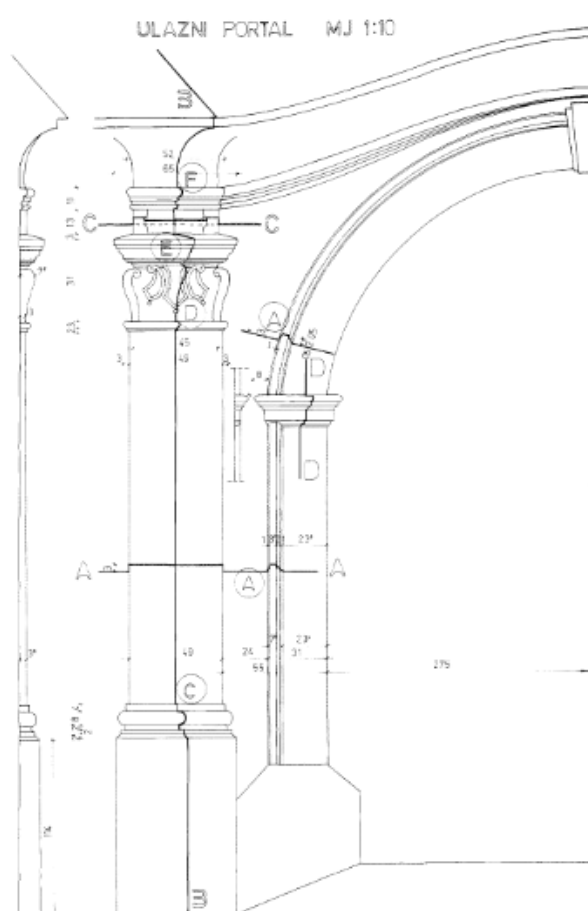
¹¹²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 44

¹¹³Usp. Isto

¹¹⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 50

konstrukcije - bačvasti svodovi sa susvodnicama. Za pročelja ove faze karakteristično je kombiniranje slikanih detalja i žbukanih profilacija. Novak navodi kao sličan primjer po takvom oblikovnom pristupu dvorac Gornju Stubicu iz 1756. godine.¹¹⁵

Prema malom istaku žbuke uz tavansko stubište dodanog južnog krila, Marković je uputio na postojanje kamenog portala tijekom prethodne faze (**slika 47**).¹¹⁶ Moguće je da je tadašnji portal ogradnog južnog zida upravo ovaj koji se danas nalazi u središnjoj osi južnog krila pete faze. Njegova jednostavna, tradicionalna izrada podsjeća na one iz 16. i 17.stoljeća.¹¹⁷

Slika 44. Portal južnog krila, peta faza izgradnje

¹¹⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 50

¹¹⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 24

¹¹⁷Usp. Isto

2.1.6. Šesta i sedma faza (19. i 20.st.)

Tijekom 19. i 20. stoljeća izvedeno je više nepovezanih i nekvalitetnih građevinskih zahvata na dvorcu. Sve predgradnje i izmjene slijedile su nakon 1845. godine iz koje potječe Fichtemannov akvarel (**slika 1**) koji još dokumentira izgled pete Miljane. Kapela dvorca oslikana je 1849. godine čemu svjedoči zapis na zidu iznad ulaznih vrata. Godine 1887. zazidan je prozor iz kapele prema sobi za slugu, obnovljeni su tabernakul i oltar, a pod je cementiran pomoću sredstava vlastelina Gjura Planića.¹¹⁸ Nakon više desetljeća pod vlasništvom ugarske krune, 1852. dvorac je kupio Antun plemeniti Kuhtić (Kuchitich).¹¹⁹ Na katastarskoj karti iz 1861 godine u istočnom produžetku južnog krila zabilježena je prigradnja, detaljniji podaci o njoj nisu poznati (**slika45**).

Slika45. Katastarska karta, 1861.

Krajem 19. stoljeća dvorac je kupila osječka trgovačka obitelj Jäger koja inicira temeljitu adaptaciju unutrašnjosti te uređenje okoliša.¹²⁰ Prema Obad-Šitarociju, perivoj potječe iz kraja 19. stoljeća. Na prethodno spomenutoj katastarskoj karti, zapadno od dvorca ucrtan je vrt. Danas se na tom prostoru kao njegov ostatak nalazi zaravanak, a od starog perivoja preostalo je tek nekoliko stabala.¹²¹ Tijekom adaptacije povećani su pojedini prozori na pročeljima, u prizemlju zapadnog pročelja svi, a na sjevernom nužniku je otvoren mali

¹¹⁸Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 46

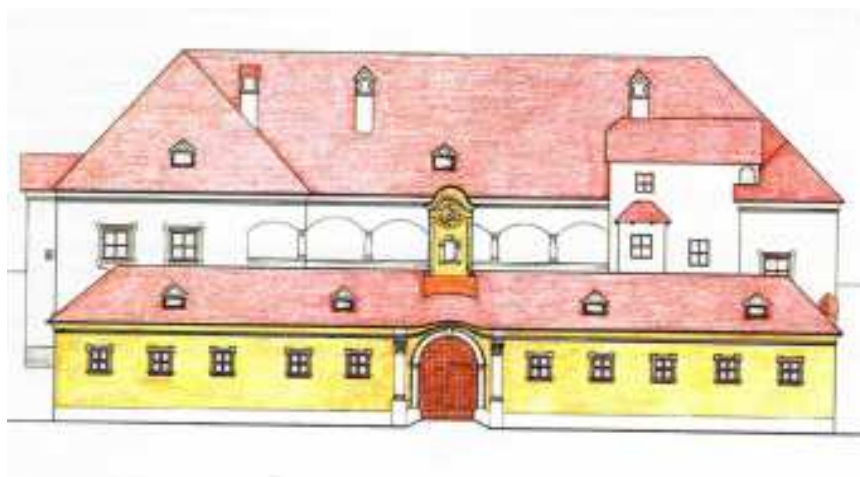
¹¹⁹Usp. Isto

¹²⁰Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 46

¹²¹Usp. OBAD-ŠITAROCI, 1991: 178

ventilacijski otvor u razini prog kata. Prozorima je promijenjena stolarija koja od tada bila dvostruka s predprozorom u ravni pročelja. Uz vanjska krila dvorca izveden je žbukani sivi sokl. Reprezentativno oslikani saloni prvoga kata su prelićeni, a preko njih su, osim u jednoj sobi, šablonama izvedeni secesijski oslici.¹²²

Najveći zahvati bili su adaptacija i nadogradnja stubišta radi uspostave komunikacije s potkrovljem. Nadograđeno stubište izdiže se iznad razine krovnog vijenca, a svojim volumenom sakrilo je dva arkadna otvora trijema prvog kata sjevernog krila (**slika 46**).¹²³ Novi izgled vanjštine stubišta promijenio je ukupni izgled unutarnjeg dvoršta i sjevernog krila. Novak navodi erker kao njegov jedini element vrijedan isticanja, zato što "u duhu historicizma, pokušava sugerirati veću starost dvorca od stvarne."¹²⁴

Slika 46. Južno pročelje šeste faze, idealna rekonstrukcija

Tijekom sljedećih desetljeća dvorišna pročelja dvorca postupno su propadala. Južno pročelje bolje je održavano čemu svjedoče nalazi dvaju nanosa fasade, prvo sivo-bijele, potom oker-bijele boje koja se zadržala do obnove 1980. godine.

Zadnja struktura kojom je definiran konačni izgled cijelog dvorca je dvorišna prigradnja koja spaja staro zapadno krilo treće faze te prizemno, južno krilo pete faze. Zbog upotrebe suvremenih materijala, armirano-betonskih stupova, ali i primjene postsecesijskih detalja prozorskih rešetki, Novak ovu prigradnju smješta u 1920-e godine.¹²⁵ "Minijaturno

¹²²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 46

¹²³Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 46

¹²⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 46

¹²⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 47

krilo" oponaša oblicima i dimenzijma južno krilo s kojim je povezana u jugozapadnom uglu u jedinstvenu cjelinu. Druga prigradnja je neožbukani istaknuti nužnik na sredini sjevernog pročelja.¹²⁶

¹²⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 47

2.2. Miljana u kontekstu baroknih dvoraca Hrvatskog zagorja

Dvorac Miljana možemo pronaći u pregledima profane arhitekture baroka na području Hrvatskog zagorja, iako barokni stil na njemu nije dominantan i jasno prepoznatljivih karakteristika. Na renesansnu osnovu dvorca naknadno su dodane strukture i motivi od kojih se tek neki mogu definirati kao isključivo barokni. Brzi građevni razvoj Miljane jedinstven je s obzirom na ostale dvorce obitelji Ratkaj i drugih velikaških obitelji u Hrvatskom zagorju čije su se znatno veće građevine razvijale logičnije i sporije.¹²⁷ Iako nam je ponudio najdetaljniji prikaz arhitektonskog razvoja dvorca Miljane, Novak ga ne objašnjava unutar šireg konteksta, tek pojedine oblikovne elemente komparira s primjerima drugih građevina kao što se moglo vidjeti prethodno u tekstu. Uspoređujući Miljanu s ostalim dvorcima obitelji Ratkaj, koje ne navodi pojedinačno, Novak je izveo sljedeći zaključak: "Prva Miljana u usporedbi s ostalim dvorcima Ratkajevih je mali arhitektonski neambiciozan dvorac, no koji postpuno sustiže ostale te u barokno vrijeme na neki način preuzima vodstvo."¹²⁸ Vladimir Marković ponudio nam je šire i konkretnije razumijevanje arhitekture dvorca Miljana. Pišući općenito o baroknim dvorcima u Hrvatskom zagorju te pojedinačno o Miljani, Marković je objasnio mnoga rješenja, odnosno preduvjete i čimbenike koji su odredili njihovu arhitekturu. Potpuno razumijevanje građevine moguće je samo uz promatranje unutar povijesnog, geografskog i kulturnog okvira regije, u ovom slučaju sjeverozapadne Hrvatske.

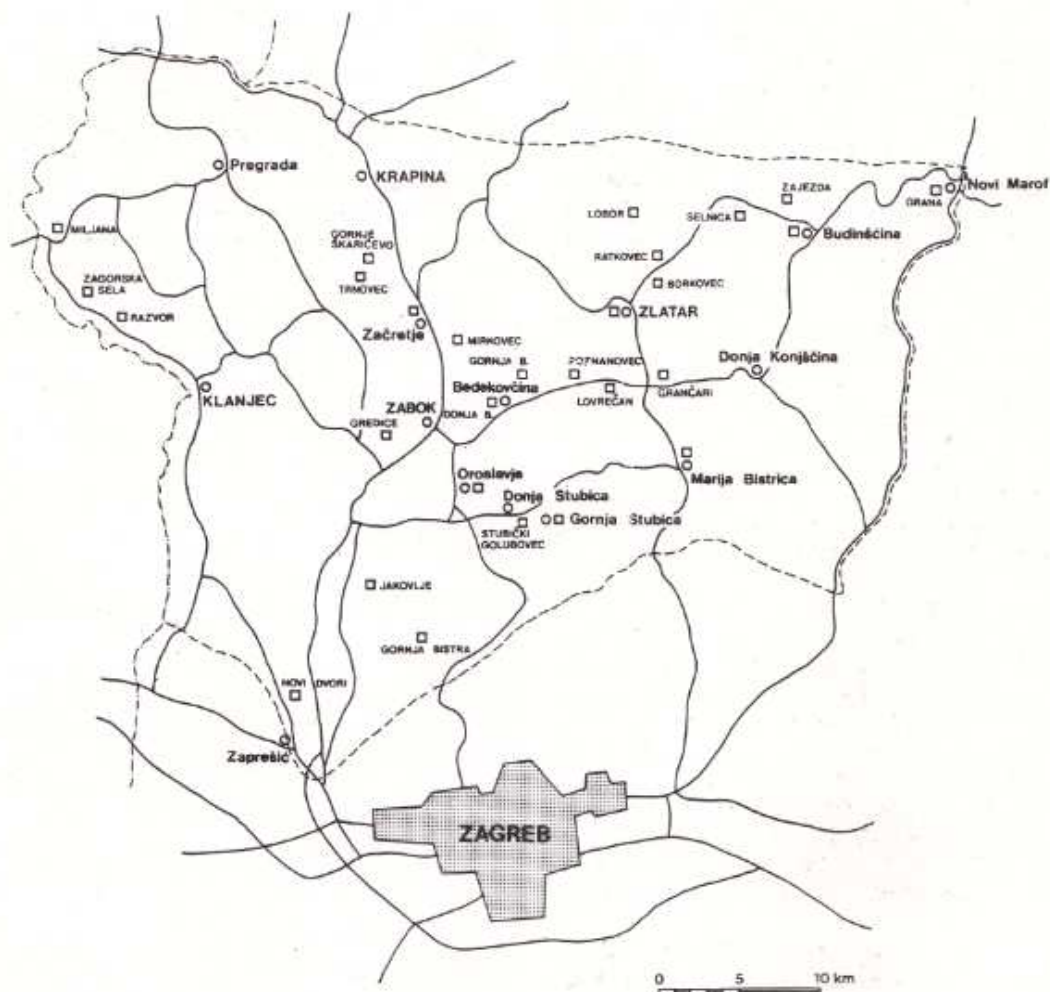
Područje Hrvatskog zagorja ističe se kao specifično zbog velike koncentracije dvoraca na relativno malom području (**slika 47**). Ovu pojavu u brojčanom iznosu istaknula je 1971. godine Anđela Horvat sljedećim riječima: "U sjevernom kontinentalnom dijelu Hrvatske bilo je još od početka ovog vijeka 200 dvoraca odnosno kurija, no njihov broj je znato prorijeđen."¹²⁹ Kao razlog tomu, Marković je naveo više povijesnih okolnosti od kojih je najvažnija bila pošteđenost prostora od turskih osvajanja. Na ovo područje, tada poznato kao "ostatke ostataka kraljevstva hrvatskog", naselile su se mnoge plemićke obitelji iz Bosne i istočne Hrvatske, a njihovi su novoorganizirani feudalni posjedi bili zaštićeni od ratnih opasnosti utvrdama Sisak i Karlovac na jugoistoku i jugu te jakim zaleđem brdovite Štajerske. Zahvaljujući sigurnosti regije te blizini velikih gradova, Zagreba i Varaždina, u 18. stoljeću došlo je do ubrzanog napretka društvenog i kulturnog života. Također, razvoj feudalnog

¹²⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 51

¹²⁸NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 51

¹²⁹HORVAT, 1971: 9

gospodarstva bio je popraćen umnožavanjem posjeda, a time i izgradnjom dvoraca kao upravno-gospodarskih središta vlastelinstava, istovremeno u službi ladanjskih rezidencija.¹³⁰

Slika 47. Karta Hrvatskog zagorja s baroknim dvorcima

Osim upravnog središta feuda, zagorski dvorci bili su mjesto prerađivanja i čuvanja proizvoda. Prizemlje je bilo gospodarske namjene, dok je stanovanju vlasnika bio namijenjen prvi kat. Zbog kombinirane namjene, kod organizacije zagorskih baroknih dvoraca došlo je do sažimanja koje je uvjetovalo mnoge posebnosti njihove arhitekture. Gospodarsko stanje feuda odredilo je materijalne prilike unutar kojih je ostvarena izgradnja dvoraca, dok je za formalne osobine njegove arhitekture zasigurno bio važniji razvitak ukusa njegova naručitelja.¹³¹ Iz ovog konteksta Miljana se djelomično izdvaja, budući da potječe prije pojave baroka na ovom

¹³⁰Usp. MARKOVIĆ, 1972: 11

¹³¹Usp. MARKOVIĆ, 1972: 11

području. Za vrijeme intenzivne izgradnje dvoraca, njezina jezgra već je bila sagrađena. Također, njezini vlasnici nisu izbjegli u Zagorje u potrazi za utočištem, već su svoje posjede dobili kao naknadu za vojne zasluge dva stoljeća prije baroknog procvata. Miljana je jedini dvorac Ratkaja s izrazito baroknim pregradnjama koje su ostvarene u 18. stoljeću u dvama građevnim fazama.¹³²

Barokni elementi Miljane morali su se prilagoditi postojećoj strukturi prethodno uvjetovanom određenim čimbenicima. Neposredan utjecaj na arhitekturu zagorskih dvoraca ostvarile su osobine prirodnih oblika krajolika Hrvatskog zagorja. Osim višestoljetne tradicije gradnje utvrđenog grada na uzvišenim prostorima, gradnja dvoraca na brežuljkastom terenu bila je praktičnija i pogodnija od gradnje u nizini. Za razliku od nizinskih predjela, ovdje nije bilo potrebno isušivati i nasipavati teren, građevinski radovi bili su jeftiniji i jednostavniji. Takav ambijentalan položaj svojstven je i dvorcu Miljana. Slikovit odnos krajolika i arhitekture, još izražajniji iz udaljenosti (**slika 1**), kod Miljane je dodatno naglašen međuodnosom pročelnog, nižeg i začelnog, višljeg krila. S druge strane, takav položaj otežao je prema Markoviću svaku namjeru da se u punom opsegu ostvare načela baroknog oblikovanja: "...organiziranje pejzažne arhitekture oko dubinski postavljenih simetrala dvorca onemogućio je vrlo dinamičan i nejednaki reljef brežuljkastoga krajolika."¹³³

Pišući o baroknim dvorcima u Hrvatskom zagorju, Marković je sistematizirao primjere po tipologiji, odnosno razvojnoj liniji te vremenu izgradnje. Pojavu baroknog stila na ovom prostoru možemo pratiti od polovice 18. stoljeća, na što prvenstveno upućuju brojne izgradnje dvoraca u to vrijeme što Marković objašnjava: "...jer samo novi i cjeloviti životni sadržaji zahtijevaju promjene i uvođenje nove arhitektonske strukture koja im služi kao prostori okvir."¹³⁴ Društvene prilike sjeverozapadne Hrvatske uvjetovale su sto godina kašnjenja baroknih oblika u profanoj arhitekturi za sakralnom primjerima tog područja.¹³⁵ Ovdje iznimku čini primjer Miljane na kojoj su se prije tog razdoblja javili pokušaji baroknog oblikovanja pojedinih arhitektonskih dijelova. Na temelju stilski najizrazitijeg elementa (pravokutnik iznad prozorskih otvora s polukružno istisnutim manjim stranicama) geometrijski oslikanih starijih pročelja, Marković primjećuje "slojevanje vertikalnog uspona fasade, koje je karakteristično za ranobarokno (manirističko) razdoblje, što bi se u našem

¹³²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 52

¹³³MARKOVIĆ, 1972: 13

¹³⁴MARKOVIĆ, 1972: 13

¹³⁵Usp. MARKOVIĆ, 1972: 12

slučaju moglo datirati najkasnije u početak 18.stoljeća."¹³⁶ Još nije poznato ima li još takvih primjera na drugim dvorcima također renesansne osnove u Zagorju, navodi Marković.

Na temelju tlocrtnih rješenja dvaju najranije datiranih baroknih dvoraca, Zajeзде iz 1740. i Gornje Bedekovčine iz sljedećeg desetljeća, Marković je utemeljio dva tipa prostorne organizacije arhitekture baroknih dvoraca - višekrilni iz "U" tlocrta Zajeзде, te pravokutni, jednokrili iz tlocrta Gornje Bedekovčine. Vremenski razlikuje dva razdoblja izgradnje. Prvo razdoblje odnosi se na trećinu 18.st. kada je nekoliko imućnijih feudalnih obitelji, poput Keglevića, Patačića, Bedekobića, Oršića te Ratkaja proširilo i barokiziralo prijašnja, ali i podiglo nova prebivališta. Njihovi graditelji su najvjerojatnije iz susjednih država, pretpostavio je dalje Marković.¹³⁷ Iako se ne može točno odrediti neposredno stilsko porijeklo ovih majstora, na temelju oblika kapitela portala južnog, baroknog krila Miljane, Marković pretpostavlja da se radi o štajerskom majstoru. Drugo razdoblje izgradnje dvoraca odnosi se na period od sedamdesetih do posljednjih primjera iz 19. stoljeća. Tada naručitelji postaju i niže plemstvo, broj dvoraca višestruko se umnožio, iz čega Marković pretpostavlja da su bili angažirani i domaći graditelji.¹³⁸

Iako dvorac Miljanu Marković uvrštava u kategoriju višekrilnog tipa, ističe ga kao specifičan primjer zajedno s dvorcem Lobar. Oni predstavljaju slučaj višekrilnog dvorca kod kojeg se očituje ranije udomaćena tlocrtna osnova, kod Miljane još izraženija nego kod Lobora. Budući da je prigradeno južno krilo u 18. st. tlocrtno unaprijed zacrtano pročelnim ogradnim zidom dvorišta iz ranije građevne faze, barokna intervencija ovdje nije velika jer je dvorište već bilo određeno.¹³⁹ Također, Marković Miljanu izostavlja iz razvojnog niza ovog tipa dvorca zbog specifičnih uvjeta koji su odredili povijest njezine gradnje.

"Miljana je dograđivana i mijenjana u više navrata tijekom dugog vremenskog razoblja, a uporabna namjena arhitektonskih dijelova građenih u baroknom dobu (sanitarije u vlastitim rizalitima i gospodarska zgrada uklopljena u organizaciju dvorca) nije bila ni oblikom ni tlocrtnim mjestom uobičajena za ovo područje."¹⁴⁰

Nekoliko je konkretnih primjera baroknih intervencija na dvorcu. Potkraj 17. li početkom 18.st. oslikana su vanjska i unutarnja pročelja dvorca te ogradni zid. U 18. stoljeću izvana su dodane dvije prostorije sanitarija u obliku uskih rizalitnih istaka čija visina

¹³⁶MARKOVIĆ, 1972: 13

¹³⁷Usp. MARKOVIĆ, 1972: 13

¹³⁸Usp. MARKOVIĆ, 1972: 13,14

¹³⁹Usp. MARKOVIĆ, 1972: 14.

¹⁴⁰Usp. MARKOVIĆ, 1995: 31

nadvisuje strehu, vertikalno i prostorno dinamizirajući zapadno pročelje. Štukure na njihovim pročeljima uvode kasnobarokni karakter na vanjštini, a prisutne su i na stropovima salona prvog kata. Još jedan oblikovni element unutrašnjosti pripada kasnobaroknom stilu - rokaj, sveprisutan u zidnim oslicima Miljana.¹⁴¹ Posljednji i najznačajniji zahvat tijekom baroka bila je prigradnja južnog, odnosno pročelnog, prizemnog krila. Tornjićem koji se izdiže iz krovišta lučno potisnutog oblikom polukružno zatvorenog portala, vertikalno je naglašena središnja os koja naglašava simetričnost ovog krila i ostvaruje dinamiku u kontrastu s horizontalnim tokom ostatka krila.¹⁴²

S jedne strane Miljana se ističe elementima prvih baroknih izričaja na ovom prostoru, dok su s druge strane njezini barokni dodaci iz više razloga neoubičajeni i jedinstveni. Unatoč takvim rješenjima, renesansnoj osnovi građevine, kasnijim pregradnjama u 19. i 20. stoljeću, Miljana se u literaturi ipak spominje kao barokni dvorac. No, ispravnije bi ga bilo definirati kao tipičan primjer stilske pluralizma.

¹⁴¹Usp. MÜLLER, VOGEL, 2000: 429

¹⁴²Usp. MARKOVIĆ, 1995: 34

3. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI ZAHVATI NA DVORCU (1979.-1982.)

3.1. Zatečeno stanje

Pod vlasništvom obitelji Jäger koja ga više nije mogla održavati sama, uslijedilo je postupno propadanje dvorca. Usporedbom dviju fotografija južnog krila uočava se brzo propadanje građevine kroz nekoliko desetljeća. Prva fotografija koju je uslikao Gjuro Szabo 1934. godine dokumentirala je još dobro stanje (**slika 48**), za razliku od fotografije iz 1970. godine (**slika 49**). Pokušaji tadašnjih službi za zaštitu spomenika u pronalaženju rješenja nisu urodili plodom.¹⁴³ Poput većine hrvatskih dvoraca, Miljana je bila osuđena na propast. Veoma loše stanje građevine oko 1970. godine zabilježeno je u elaboratu *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske - stanje imogućnosti njihova uključenja u suvremeni život* gdje se kao najkritičnija ističe glavna zgrada kompleksa s dotrajalom krovnom konstrukcijom, stolarijom, prozorima, propalom žbukom, pukotinama na fasadama i unutarnjim zidovima itd (**slika 50**).¹⁴⁴ Većina trijemova bila je zarasla bršljanom.

Slika 48. Vanjština – ulazni prizemni trakt
(sprijeda g. Jäger, danas vlasnik dvorca
i g. Pužar)- 1934.g.

Slika 49. Vanjština – južno pročelje ulaznog
trakta - 1970.g.

¹⁴³Usp. HORVAT, HABUNEK-MORAVAC, ALEKSIĆ, 1970: 66

¹⁴⁴Usp. HORVAT, HABUNEK-MORAVAC, ALEKSIĆ, 1970: 65

Slika 50. Vanjština – pogled iz unutrašnjeg dvorišta na glavno pročelje s galerijom u prvom katu

Zbog desetljeća neodržavanja, žbuka dvorca Miljana izgubila je čvrstoću i koheziju te se odvojila od zidne površine (**slika 51**). Profilacije i slikani detalji pročelja također su bili deformirani zbog erozije žbuke koja ih je nosila. Žbuka je dodatno oštećena i tijekom sondažnog istraživanja dvorca i građevinskog saniranja. Uzorci žbuke su dokumentirani i pohranjeni u tehnološkoj zbirci HRZ-a.¹⁴⁵ O lošem stanju građevine i u unutrašnjosti svjedoči fotografija kabineta s kasnobaroknim zidnim oslicima iz 1968. godine u kojem su već 1952. postavljene skele radi pridržavanja stropne konstrukcije (**slika 52**).

Situacija se promijenila na bolje 1980. godine kada je Miljanu kupio dr. Franjo Kajfež, čijim je zalaganjem i financiranjem dvorac u cijelosti obnovljen. Uz nastavljenu stambenu namjenu, u dvorac su tada uklopljeni uredski i laboratorijski prostori. Osim što ga je adaptirao za vlastito korištenje, Kajfež je Miljanu otvorio i za javnost.¹⁴⁶

¹⁴⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 58

¹⁴⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 5

Slika 51. Zapadno krilo, zapadno pročelje. Stanje prije istraživanja

Slika 52. Južni salon zapadnog krila - "kabinet"

3.2. Građevinsko saniranje i adaptiranje dvorca

Radovi na dvorcu počeli su 1979. godine i trajali su nešto duže od tri godine, a ostvareni su na temelju intenzivne suradnje investitora i Regionalnog zvoda za zaštitu spomenika u Zagrebu, dok je arhitektonsku dokumentaciju izradio je projektni biro "Tehnika" iz Zagreba.¹⁴⁷ Nakon odobrenja nadležnog zavoda za zaštitu koji je tada bio regionalni zavod u Zagrebu u sklopu Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, dvorac je tijekom 1979. godine građevinski saniran uz određene arhitektonske promjene radi adaptacije unutrašnjosti.

Saniranje konstrukcije građevine provedeno je sljedećim radovima: obnovom popucalih zatega u prizemlju i katu, injektiranjem raspuklih zidova, vertikalnom izolacijom temelja i zidova, odvodom vode s krovišta te izvođenjem drenaže s odvodom u kanalizaciju.¹⁴⁸ Gotovo sva žbuka koju zbog njezine dotrajalosti nije bilo moguće konsolidirati je tijekom radova otučena. Sačuvani su tek mali otoci izvorne žbuke koja je bila u dobrom stanju, na tornjiću i dijelovima portala južnog krila, naslikanom prozoru kapele i zapadnog krila, te na dva sunčana sata (**slika 53**).¹⁴⁹

Slika 53. Zapadno dvorišno pročelje tijekom radova

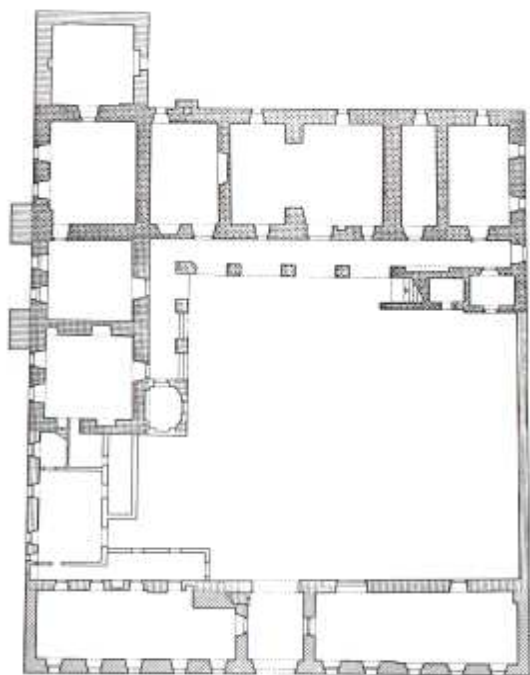
¹⁴⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 6

¹⁴⁸Usp. Isto

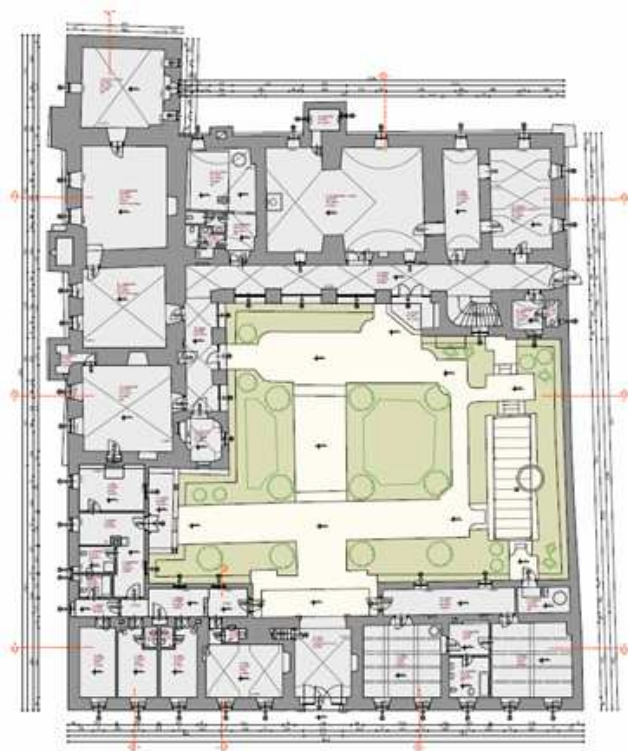
¹⁴⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 58

a) Prizemlje

U sklopu adaptacije dvorca, izvedeno je nekoliko manjih izmjena postojećih struktura, većina u unutrašnjosti dvorca. Nekoliko zahvata odnosilo se na prizemlje dvorca (**slika 54 i slika 55**). Zbog ostvarivanja veze između blagovaonice i kuhinjskog pogona izvedeni su otvori u pregradnim zidovima sjevernog krila. Od njih četvero, jedan otvor se odnosi na prizemni aneks dodan uz začelje sjevernog krila. Također je rekonstruirano stubište te je izveden otvor u zidu kroz koji mu se pristupa. Na stubištu je zazidan jedan prozor iz 19. stoljeća.

Slika 54. Tlocrt prizemlja (prije 1980.)

Slika55. Tlocrt prizemlja (nakon 1982.)

Na dvorišnom pročelju južnog krila, uz istočni ogradni zid, izvedena je interpolacija. U dogradnji se nalazi hodnik s prostorijom za hidrofor potrebnim za pogon vodoopskrbe cijelog dvorca (**slika 56** i **slika 57**). Hodnik je nadograđen zbog bolje organizacije istočne polovice južnog krila, od tada adaptiranog u stambeni dio s novo izvedenom kupaonicom i toaletom. Silvije Novak vidi ovu prigradnju kao pandan prizemnom krilu iz 1920. uz zapadni dio istog krila.¹⁵⁰ U unutrašnjosti istog krila izgrađeno je nekoliko pregradnih zidova između gostinjskih soba za kupaonice, toalete, kotlovnice i spremište. Obnovljeno je krovništvo, uključujući i toranj. Zadnji zahvat na prizemlju odnosio se na ostakljenje trijema sjevernog i zapadnog krilasekuritnim staklom koje je umetnutno u stupce. Također u staklu, no malo naglašenije, izvedeni su na suprotnim stranama ulazi u trijem.¹⁵¹

Slika 56. Južno krilo, sjeverno pročelje i bočni dio snimljeno u vrijeme zidanja novog aneksa.

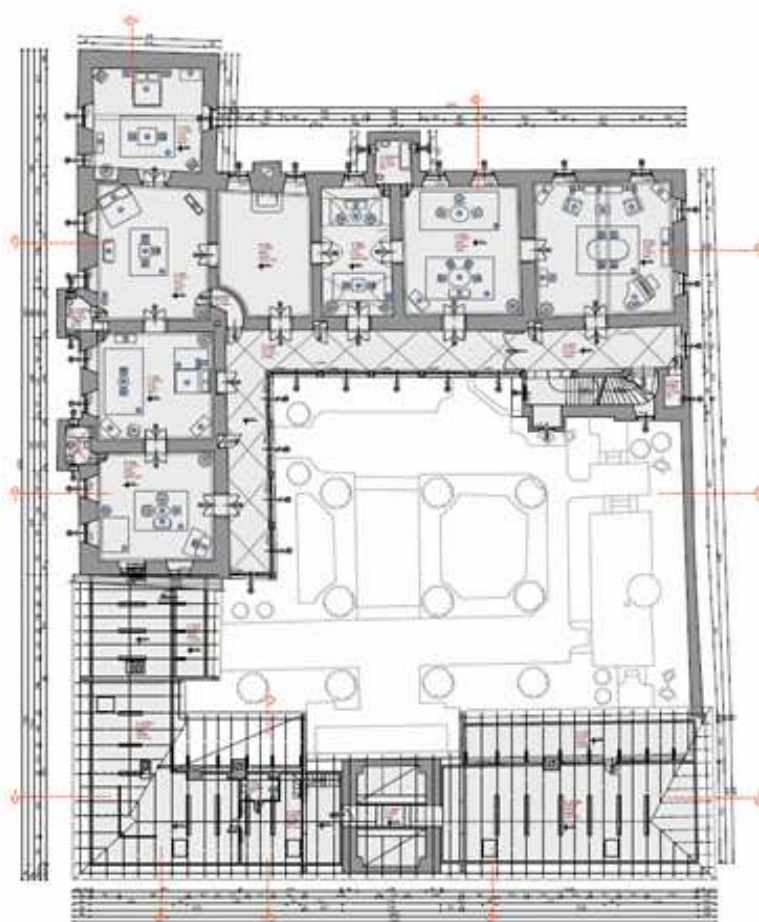
¹⁵⁰Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992:70

¹⁵¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 6

Slika 57. Južno krilo. Pogled iz dvorišta na istočni dio - snimljeno u toku radova

b) Prvi kat

Na prvom katu porušeni su prezidi između bivših nužnika gdje su kasnije izvedene kupaonice s toaletom (slika 58).¹⁵² Uz stubište se proširio otvor za ulaz na potkrovlje. Zbog trošnosti je porušena prigradnja uz začelje sjevernog krila iz posljednje građevne faze te je ponovno izgrađena kao aneks po uzoru na nužnike iz pete faze uz zapadno krilo. Radi toplinske zaštite staklenim vratima je zatvoren istočni kraj sjevernog hodnika u kojem je najbolja komunikacija stubišta s prostorijama prvog kata. Podovi u stambenim prostorijama su ponovno izvedeni iz hrastovih dasčica pribijenih o slijepi pod, a u trijemu i kupaonicama od keramičkih pločica.¹⁵³

Slika 58. Tlocrt prvog kata (nakon 1982.)

¹⁵²Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 6

¹⁵³Usp. Isto

c) Potkrovlje

U potkrovlju su izvedeni veliki zahvati učvršćivanja konstrukcije dvorca. Iznad prvog kata je postojeća stropna konstrukcija ojačana križno-armirano-betonskom pločom sa serklažama nad obodnim zidovima. Ploča istovremeno kao faksimil tvori vijenac na njegovoj prijašnjoj visini. Zbog konstruktivnih mana, srušeno je postojeće krovništvo. Izvedeno je novo, a za potkrovlje je predviđena izložbena namjena, tj. galerija slika. Zadržan je prijašnji gabarit te svi postojeći krovni otvori i dimnjaci čime je rekonstruiran vanjski izgled krovništva. U skladu s time, pokrov je izveden od biber crijepa.¹⁵⁴

Slika 59. Sjeverno pročelje tijekom radova

¹⁵⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 6

d) Unutrašnje dvorište

Autor projekta hortikulturalnog uređenja dvorišta i vanjskog prostora uz dvorac je ing. H. Drljević, koji je nastojao novo oblikovanje nadovezati na rješenja s kraja 19. stoljeća kada je uređen park uz dvorac, a uz pročelja su zasađene glicinije i bršljan. Prostornu organizaciju unutrašnjeg dvorišta osmislili su dr. Kajfež i Dušan Džamonja kao kombinaciju rastera šetnica od kamena i opeke koje uokviruju zelene površine (**slika 60**).¹⁵⁵ Putići su pratili blagi nagib terena dvorišta. Uz istočni zid je bio predviđen zaseban prostor s bunarom te drvenom sjenicom obraslom lozom.

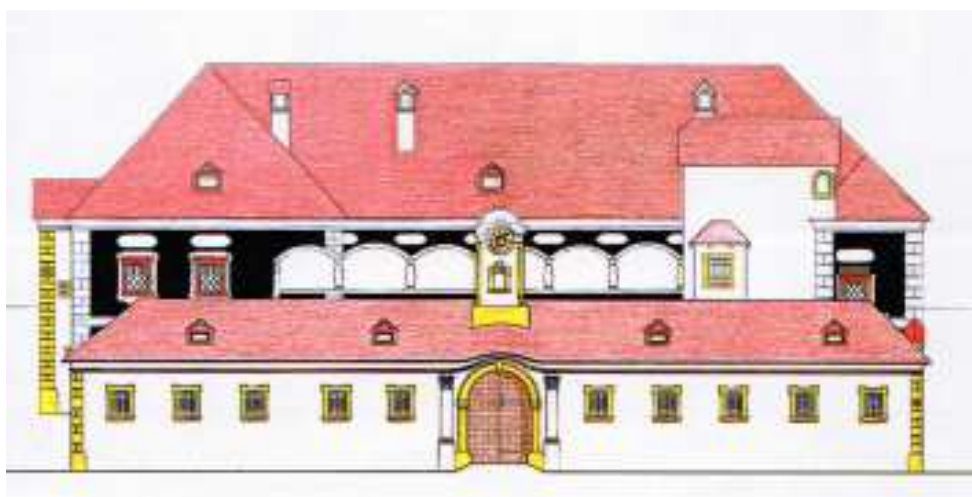
Slika 60. Dvorište, pogled na sjeverozapadnu stranu nakon dovršenih radova

¹⁵⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 72

3.3. Rekonstrukcija pročelja

Početkom 1980. godine je stručni tim Restauratorskog zavoda Hrvatske kojega su činili Silvije Novak, dipl.ing.arh. Blanda Matica i akad. slikar Velislav Gobeljić započeo s arhitektonskim snimanjem i sondažnim istraživanjima pročelja dvorca Miljana. Utvrđene su arhitektonske faze dvorca opisane u prošlom poglavlju. Konzervatorsko-restauratorska istraživanja zatečene žbuke provodili su 1980. godine (četvrte, pete i šeste faze), a donje žbuke 1981. godine (treće, druge i prve faze). Konzervatorska dokumentacija izrađena je 1981. godine, a radovi žbukanje, bojanje i oslikavanje izvedeni su tijekom 1982. godine. Uz dr. Franju Kajfeža, radove je djelomično financirao RSIZ u oblasti kulture SR Hrvatske. Fasaderske radove izvodila je Zanatsko-proizvodno-prometna, uslužna i prijevozna zadruga "Zenit" iz Kumrovca, dok je štukaterske radove izveo Vitomir Bulaić, privatni restaurator iz Zagreba.¹⁵⁶

Restauratorski zavod Hrvatske angažiran je u obnovi na temelju prijedloga u zapisu komisije Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu. Nju su činili prof. Branko Lučić, restaurator Emil Pohl i prof. Ljiljana Nikolajević.¹⁵⁷ Predložili su rekonstruiranje pročelja, koje je inače bilo oslikano u dva sloja, uz prezetiranje gornjeg slikanog sloja. U zapisu inzistiraju na rekonstrukciji iluzionističke dekoracije pročelja Miljane, zato što je, kako navode u tekstu: "slikana dekoracija baroknog iluzionističkog karaktera rijetka pojava"(slika 61).¹⁵⁸

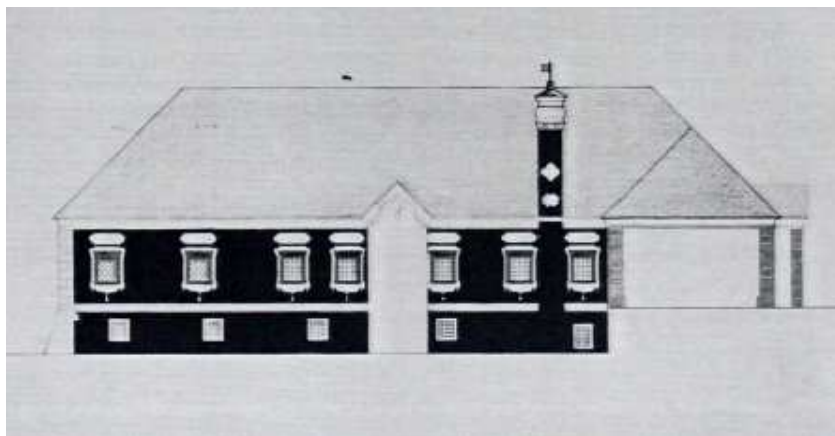
¹⁵⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 7

¹⁵⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 6

¹⁵⁸Usp. Isto

Slika 61. Južno pročelje, projekt obnove

Vodeći se principom prezentiranja slojevitosti spomenika, pročelja su različito koloristički rekonstruirana s obzirom na faze. Na starijem, jednokatnom tkivu dvorca, rekonstruirano je crno pročelje s novo izvedenim bijelim i žutim oslicima i štukaturama iz četvrte faze. Kao kontrast, bijelom bojom s oker akcentima oslikane su strukture iz pete faze, južno pročelje, sjeverna prigradnja (osim zapadne strane) i nužnici, te prigradnje iz 19. i 20.st (slika 62 i slika 64).¹⁵⁹ Iako je ranije i stubište bilo oslikano crnom bojom, stubišna nadogradnja u cijelosti je obojana bijelo. Također, vanjsko pročelje zapadnog krila na dijelu kasnije sjeverne prigradnje izvorno je bilo bijele boje, no sada je u pročelje u cijelosti crne osnove (slika 63).¹⁶⁰ U stručnim je krugovima ovakvo rješenje izazvalo burne reakcije, o čemu će biti govora kasnije u tekstu. Veći problem od rješenja pročelja i fasada bio je vezan uz njihovu podlogu - žbuku.

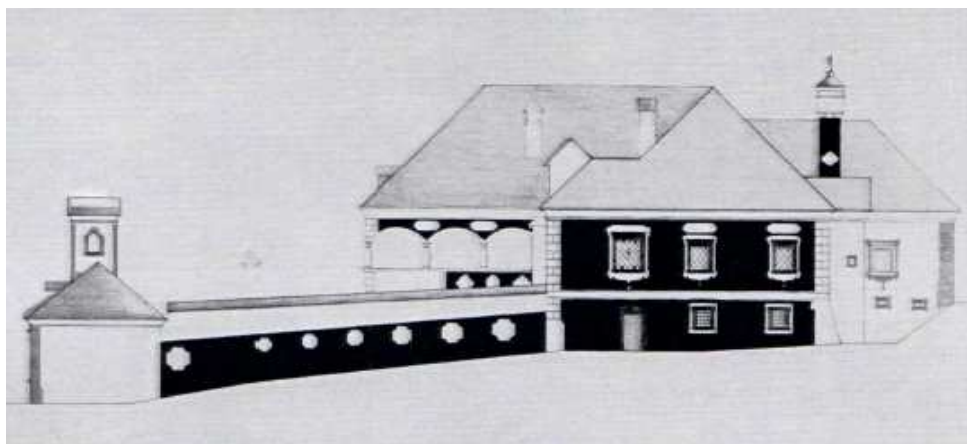
Slika 62. Sjeverno pročelje, projekt obnove

Slika 63. Zapadno pročelje, projekt obnove

¹⁵⁹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 70

¹⁶⁰Usp. Isto

Slika 64. Istočno pročelje, projekt obnove

3.3.1. Metodologija i rezultati rekonstrukcije pročelja

Osim zbog dotrajalosti, žbuka Miljane obijena je i novo izvedena zbog koncepta prezentiranja vanjštine. Za osnovnu žbuku korištena je gotova žbuka Tera-termo PŽ "Samoborka" koje je strojno nanošena čime je penetrirala u zidove od lomljenog kamena.¹⁶¹ Prema recepturi koju je izradio Građevinski institut iz Zagreba, na njoj je izvedena završna žbuka vapnenog karaktera. Sastavljena je prema tradicionalnoj recepturi s omjerom veziva i punila 1:3 (vapno: 2,5, cement: 0,5 i pijesak 9).¹⁶² Na njoj je izveden zaštitno-ukrasni premaz silikatnom bojom tvrtke KEIM (dvokomponentni tip Purkristal-Farbe) koja je tri milimetra penetrirala u žbuku. Ubrzo nakon dovršenja radova dogodila su se značajna oštećenja žbuke popraćena mjestimičnim propadanjem pročelja (**slika 65**). Novak je istaknuo nekoliko čimbenika koji su doveli do toga.¹⁶³ Osim teške dostupnosti kvalitetno odležanog vapna, veći je problem bio u nepovjerenju suvremenih izvođača prema vapnenoj žbuci. Zbog nepoznavanja rada u tradicionalnim tehnikama, što bi uključivalo sporo stvrdnjavanje vapnene žbuke, izvođači su bili skloni samovoljno korigirati recepturu dodavanjem veće količine cementa, što je kasnije imalo pogubne posljedice za pročelja. O negativnom ishodu obnove zbog nepridržavanja recepture Građevinski institut u Zagrebu izradio je izvještaj o fasadi Miljane te ponudio prijedlog za sanaciju.¹⁶⁴ Nova, no oštećena miljanska pročelja bit će sanirana tek za trideset godina pod novim vlasnikom.

¹⁶¹Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 70

¹⁶²Usp. Isto

¹⁶³Usp. Isto

¹⁶⁴Usp. Isto

Slika 65. Oštećenje površinskog sloja žbuke na ogradom zidu dvorišta (1984.)

Slika 66. Snimak dvorca iz zraka s jugozapada

3.3.2. Koloristička obrada pročelja na primjeru rekonstruiranog pročelja dvorca

Miljana

Boja pročelja je sastavni dio arhitekture povijesne zgrade, no zbog svoje prolaznosti, odnosno najkraćeg trajanja na pročelju u usporedbi s ostalim elementima, često se zanemarivala. Kao dodatan razlog tomu Ivo Maroević je u tekstu "Koloristička obrada pročelja povijesnih zgrada" (1982.) za boju naveo:

"Ona se činila elementom za koji je svako vrijeme smatralo dopustivim interpretirati ga na svoj način bez velikog dvoumljenja, od čega nije bila imuna ni konzervatorska praksa, posebice zbog toga što nije imala čvrsta oslonca u konzervatorskoj teoriji."¹⁶⁵

Maroević je dalje naglasio da valja razlikovati dva različita sustava po načinu tretmana boje na pročeljima. Prvi se odnosi na slikana pročelja na kojima se crtežom i bojom oblikuju pojedini elementi stvarajući iluziju arhitektonske raščlanjenosti uglavnom glatkih pročelja. Za razliku od ovog sustava, drugi ne posjeduje iluzionističku komponentu. Ovdje se radi o obojenim pročeljima gdje su bojom naglašeni pojedini arhitektonski ili dekorativni elementi koji su plastički istaknuti. No, u praksi se često ne može povući oštra granica između slikanog i obojenog pročelja.¹⁶⁶ Ispravan pristup prema koloriranim pročeljima sastoji se od dva ključna koraka, istaknuo je dalje Maroević. Nakon provedenog preciznog, sustavnog i sveobuhvatnog istraživanja, važno je jasno definirati metode interpretacije nalaza boje na pročeljima. Također, kod istraživanja je jako važno odrediti tehnologiju kojom je boja nanesa na podlogu. Tek nakon ovih koraka i temeljite analize rezultata slijedi donošenje odluke o prezentaciji pročelja. Ona može poštivati izvorne nalaze ili iz precizno određenih razloga ih zanemariti i stvoriti vlastiti koloristički odnos, a moguće je i otvoriti lepezu do tada nikada viđenih odnosa na povijesnom pročelju uz prezentiranje slojevitosti objekta.¹⁶⁷ Prilikom prezentiranja određenog oblika pročelja mogu se primijeniti različite metode: metoda poštivanja izvornika, metoda rekonstrukcije i metoda suvremene kreacije.¹⁶⁸

Metoda rekonstrukcije bila je primijenjena 1980-ih na pročeljima dvorca Miljana uz prezentiranje više povijesnih slojeva. Maroević je kod ove metode kao opasnost naveo problem autentičnosti, odnosno dojma pročelja, budući da se slikani sloj izvodi uz primjenu današnjih tehnologija boje na rekonstruiranom materijalu strukture pročelja te je pri

¹⁶⁵ MAROEVIĆ, 1986: 120

¹⁶⁶ Usp. MAROEVIĆ, 1986: 121

¹⁶⁷ Usp. MAROEVIĆ, 1986: 122

¹⁶⁸ Usp. MAROEVIĆ, 1986: 123

rekonstruiranju boje veoma teško ponoviti izvorni tonaliteta povijesnog pročelja.¹⁶⁹ U slučaju rekonstrukcije pročelja dvorca Miljana 1980-ih na problem autentičnosti koja se odnosi prvenstveno na podlogu boje upozorila je Ana Deanović. Strogo je osudila kompletno obijanje originalne žbuke s pročelja i njeno novo izvođenje s pripadajućim rekonstruiranim elementima, budući da takav postupak trajno ukida autentičnost spomenika.¹⁷⁰ Važno je kod razmatranja autentičnosti imati na umu i stanje spomenika na kojem se poduzimaju radovi. Prethodno je u tekstu prilikom opisa zatečenog stanja prije zahvata 1980-ih istaknuo veoma loše građevno stanje što uključuje i ubrzano propadanje žbuke na koju su još ranije upozoravale nadležne konzervatorske službe. Da je pronalaženje rješenja prilikom izbora prezentacije pročelja, time i boje, veoma složen proces koji ovisi o više povezanih čimbenika, Maroević je objasnio sljedećim riječima:

"Valorizacija nalaza boje, međuzavisnosti boje, arhitekture i ostalih elementa pročelja, međuzavisnost unutrašnjosti zgrade i pročelja, kao i odnosa pročelja jedne zgrade prema cjelokupnoj okolini, promatrana unutar valorizacije arhitekture kao cjeline... Ne postoji pravilo kojim bi se mogao unaprijed odrediti valorizacijski proces. On je neponovljiv za svaki objekt, jer se u nj ugrađuje i faktor suvremene realnosti i faktor specifičnosti svakog pojedinog spomenika kulture."¹⁷¹

Ivo Maroević je bio autor predgovora knjige *Dvorac Miljana* (1992.) u kojoj je Silvije Novak detaljno opisao rezultate istraživanja i provedenih konzervatorsko-restauratorskih zahvata na pročelju. Iako u predgovoru direktno ne iznosi vlastito mišljenje o kolorističkom rješenju rekonstruiranog pročelja, Maroević je naveo primjer dvorca Miljana kao pozitivan jer je potaknuo senzibilitet za boju arhitekture, a time i njezinu povijesnu valorizaciju.¹⁷²

Nakon završetka rekonstruiranja crno-plavog slikanog pročelja dvorca, u hrvatskoj konzervatorskoj struci došlo je do dvostrukih reakcija. Osim po pitanju nove žbuke, mnogi su novo kolorističko rješenje smatrali neprimjerenim i preintenzivnim, iako se temeljilo na nalazima preciznog konzervatorskog istraživanja pročelja. Novak je naveo mišljenje akademika Andrije Mohorovičića koji je izjavio da bi se pri kolorističkim zahvatima trebali izbjegavati drastični koloristički ekscesi referirajući se na rješenja novo izvedenih pročelja dvorca Miljana i palače Sermage.¹⁷³ Kako bi razjasnio takvo razmišljanje, Novak se ukratko

¹⁶⁹ Usp. MAROEVIĆ, 1986: 123

¹⁷⁰ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 53

¹⁷¹ MAROEVIĆ, 1986: 124

¹⁷² Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 3

¹⁷³ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 53

osvrnuo na konzervatorsku klimu 1970-ih i 1980-ih u Hrvatskoj i Europi s obzirom na problematiku kolorističke obrade povijesnih pročelja.

Do 1970-ih ustaljena praksa konzervatorske struke u Hrvatskoj bila je obnova pročelja bez provedenih istraživanja prijašnjih bojanih slojeva što je rezultiralo mnogim izmišljenim rješenjima. I u ovom desetljeću konzervatori su se često odlučivali za uniformirana rješenja primjenjujući pastelne boje, na primjerima baroknih građevina najčešće "plemenitu žutu" iako ona nije bila izvorna boja svih baroknih građevina. O sivim, crvenim, a pogotovo crnim bojama kao izvornim povijesnim bojama građevine tada se gotovo i nije razmišljalo, naglasio je Novak.¹⁷⁴ Kako bi opovrgnuo tadašnje sumnje na račun crne kao osnovne boje pročelja, naveo je uz Miljanu još takvih primjera: Olimje, Kotar, Kostelčevu kuću u Mletačkoj ulici br. 8. i palača Erdödy u Ćirilometodskoj ulici br. 5. u Zagrebu, franjevačku crkvu u Klanjcu te zvonik franjevačke crkve u Varaždinu.¹⁷⁵

Rješenja restauriranih pročelja ovisila su isključivo o ukusu konzervatora, arhitekata ili slikara koji su surađivali s nadležnim Zavodom za zaštitu spomenika kulture. No, u ovom desetljeću postupno se javilo i zanimanje unutar Restauratorskog zavoda Hrvatske za kolorističku obradu pročelja koje je bilo potaknuto rijetkim istraživanjima izvorne boje upravo takvih pročelja. Tako su utvrđena bijelo-crno pročelja na crkvi sv. Antuna u Kostajnici, bijelo-crno pročelje pavlinskog samostana u Sveticama, bijelo-sivo pročelje dvorca u Čakovcu i drugih.¹⁷⁶ Jedino je crkva sv. Antuna u Hrvatskoj Kostajnici iz polovice 18. st. obnovljena 1970-ih uz poštivanje izvornog slikanog sloja.¹⁷⁷

Istih godina je u Europi svijest o kolorističkoj obradi pročelja bila znatno izraženija što je rezultiralo enciklopedijskom sintezom teme na ukupno oko stotinjak stranica.¹⁷⁸ S druge strane, u isto vrijeme u hrvatskim enciklopedijskim izdanjima nema ni retka o toj temi što je Novak prepoznao kao posljedicu omalovažavanja iste. Osim u teoriji, u Europi su izvorna povijesna bojana pročelja zaživjela i u konzervatorskoj praksi, primjerice na spomenicima u Austriji rekonstruiranima pod nadzorom austrijskog konzervatora Manfreda Kollera, inače velikog zagovaravatelja izvorne obojenosti građevina.¹⁷⁹ Pozivajući se na nova iskustva u Europi i konzervatorska je struka u Hrvatskoj, točnije RZH u suradnji s Društvom konzervatora Hrvatske, početkom osamdesetih organizirala savjetovanje s temom "Koloristička obnova povijesnih zgrada" povodom dovršenja radova na dvorcu Miljana i

¹⁷⁴ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 55

¹⁷⁵ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 54

¹⁷⁶ Usp. Isto

¹⁷⁷ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 56

¹⁷⁸ Usp. Isto

¹⁷⁹ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 57

palači Prassinsky-Sermage u Varaždinu.¹⁸⁰ Autor uvodnog izlaganja bio je Ivo Maroević. Osim njega, u radnoj grupi koja je izradila prijedlog zaključka sudjelovali su Branko Lučić, Ninoslav Sebelić, Silvije Novak te Želimir Laszlo.¹⁸¹ Unatoč njihovim nastojanjima za pozitivnom promjenom u smjeru uvažavanja izvornih boja građevina, dogodilo se upravo suprotno. Naime, došlo je do "eksplozije" konzervatorske palete te su u praksi pri rekonstrukcijama i ponovnim izvedbama bojanih pročelja 1980-ih ona mahom postala šarena bez obzira na povijesne tragove. Iako su rekonstruirana poštujući pronalazke izvorne boje i oblika, Novak ističe da su pročelja Miljane mnogi smatrali rodonačelnikom ove nove konzervatorske šarene mode. Na rekonstruirana crna pročelja Miljane nadovezali su se kao neželjeni nasljednici crna pročelja jedne neorenesansne kuće u Čakovcu nasuprot Franjevačkom samostanu i crno pročelje postsecesijske ljekarne u Kapucinskoj ulici br. 1. u Osijeku.¹⁸² S druge strane, negativne reakcije struke na rekonstruirana crna pročelja Miljane rezultirala su u kasnijim zahvatima RZH sprečavanjem ponavljanja takvih rješenja usprkos dokumentiranim nalazima. Primjer toga je dvokatnica Primusa Kostelca u Radićevoj ulici br. 12 iz 1787. godine čije je pročelje originalno crne boje, a tijekom zahvata je izvedeno izmišljenom indigoplavom bojom.¹⁸³

¹⁸⁰ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 57

¹⁸¹ Usp. Isto

¹⁸² Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 57

¹⁸³ Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 54

3.4. Restauratorsko-konzervatorski radovi na zidnim oslicima unutrašnjosti

Tijekom sondažnih istraživanja unutrašnjosti prvog kata dvorca utvrđeno je postojanje zidnih oslika u gotovo svim salonima. Iznimku je činio naknadno dograđen salon na sjeveru zapadnog krila čiji zidovi nisu bili oslikani. Do sondažnih radova je bio očuvan jedino kasnobarokni zidni oslik u južnom salonu zapadnog krila ("kabinetu"). Nakon provedenih istraživanja, izvršena je grafička i foto dokumentacija donjih slojeva te su provedene dopune u istraživanju radi utvrđivanja kulturno-povijesnog sloja. Restauratorski zavod prihvatio je prijedlog tadašnjeg vlasnika dr. Kajfeža da se na zidove salona u kojima nisu restaurirani oslici stave tekstilne tapete montirane na slijepe drvene okvire. Ovisno o mogućnostim vlasnika-investitora bilo je predviđeno kasnije restauriranje zidnog oslika sobu po sobu.¹⁸⁴

Restauratorske zahvate na zidnim oslicima u unutrašnjosti prvog kata izvodila je grupa restaratora koje je predvodio Velislav Gobeljić.¹⁸⁵ Osim zatečenog zidnog oslika južnog salona zapadnog krila (kabineta), restauriranjem je u cijelosti bio obuhvaćen dekorativni rokoko oslik trećeg salona sjevernog krila, promatrano od istoka, jedinog nadsvođenog salona kata (**slika 67**) te dekorativni oslici prozorskih niša u ostalim salonima.¹⁸⁶ Tijekom radova 1982. godine dio zidnih oslika kapele oštećen je zbog mjestimice otpale žbuke te je nanovo naslikan.¹⁸⁷

Slika 67. Nadsvođeni salon prvog kata s restauriranim oslikom

¹⁸⁴Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 7

¹⁸⁵Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 44

¹⁸⁶Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 76

¹⁸⁷Usp. NOVAK, MIRKOVIĆ, 1992: 82

4. KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI ZAHVATI NA DVORCU (2011.-2015.)

Dvorac Miljana je od ljeta 2010. godine u vlasništvu tvrtke Kamgrad objekti d.o.o., čiji je vlasnik Dragutin Kamenski. Uz temeljite konzervatorsko-restauratorske zahvate na dvorcu, predviđeno je adaptiranje dvorca radi osuvremenjivanja određenih cjelina u skladu s potrebama novog vlasnika. Zadržana je stambena namjena objekta, a određeni dijelovi dvorca predviđeni su za boravak gostiju, odnosno poslovnih partnera vlasnika te za održavanje poslovnih sastanaka. Predviđeno je da reprezentativni saloni prvog kata s velikom povijesno-umjetničkom vrijednošću postanu dostupni javnosti.¹⁸⁸

Glavnim projektantom adaptiranja i rekonstruiranja dvorca imenovan je dipl.ing.arh Siniša Bjelica koji je zajedno s tvrtkom u njegovom vlasništvu SB Projektiranje d.o.o. upisan u Upisnik specijaliziranih pravnih i fizičkih osoba koje imaju dopuštenje obavljanja poslova na zaštiti i očuvanju kulturnih dobara Ministarstva kulture.¹⁸⁹ Izvođač radova je građevinska tvrtka Kamgrad objekti d.o.o.

Radovi adaptiranja i rekonstruiranja dvorca provedeni su u dvije faze. Prva se odnosi na južno i zapadno krilo u prizemlju prema arhitektonskom projektu iz 2011. godine, a druga na prizemlje sjevernog krila, prvi kat i potkrovlje, te unutrašnje dvorište dvorca prema arhitektonskom projektu iz 2013. godine. Izradi projekata prethodilo je temeljito arhitektonsko snimanje zatečenog stanja dvorca (**slika 68**). U arhitektonskom je projektu istaknuto sljedeće:

"Prilikom radova adaptacije građevina će se rekonstruirati isključivo prema postojećem predlošku, zadržavajući tlocrtne i visinske gabarite, budući da su sačuvani izvorni gabariti osnovnog korpusa građevine."¹⁹⁰

¹⁸⁸Razgovor s gospođom Andrejom Arlavi, djelatnicom tvrtke Kamgrad objekti d.o.o., 4.7.2014.

¹⁸⁹Rješenje MK, Uprava za zaštitu kulturne baštine, lipanj, 2010. godine

¹⁹⁰Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 17

Slika 68. Istočno pročelje, arhitektonski snimak (2011.g.)

4.1. Zatečeno stanje

Ubrzo nakon konzervatorsko-restauratorskih radova 1980-ih zbog neispravne recepture i izvođenja nove žbuke zabilježena su oštećenja na dvorcu. Trideset godina poslije, na pročeljima dvorca bila su vidljiva velika oštećenja poruzročena najviše djelovanjem kapilarne vlage (**slika 69**). Na određenim dijelovima pročelja došlo je do otpadanja velikih slojeva žbuke (**slika 70**). Unutrašnjost građevine zatečena je u nešto boljem stanju očuvanosti, bez većih vidljivih oštećenja (**slika 71**).

Slika 69. Oštećenja zapadnog pročelja 2010. godine

Slika 70. Detalj oštećenja južnog pročelja 2010. godine

Slika 71. Trijem prizemlja sjevernog krila 2010. godine

4.2. Sanacijski radovi

Svi radovi sanacije, kao i adaptacije građevine, provedeni su kroz dvije faze. Tijekom prve sanirano je južno krilo i prizemlje zapadnog, a kasnije su radovi nastavljeni na prizemlje sjevernog krila, kat i potkrovlje.

4.2.1. Saniranje temelja

Saniranje temelja predstavljalo je ključan korak. Radovi su obuhvatili ukupnu dužinu od 300 do 400 metara temelja dvorca koji su kroz dvije godine sanirani, odnosno ojačani iznutra i izvana.¹⁹¹ Temelji zidova dvorca Miljana izvedeni su na zbijenom kamenom nabačaju kombinacijom kamena i opeke. Ovisno o stanju i dubini, sanirani su na tri načina. Prvi način odnosio se na saniranje temelja dubljih od 80 cm, čija su tijela bila oštećena. U ovom slučaju temelji su otkopavani do dna te su sa svake strane dobetonirane armirane betonske trake. Potom su temelji statički ojačani injektiranjem smjese kompatibilne materijalu temelja. Prema odredbama konzervatora ona je izrađena od cementa (60%) i vapna(40%). Drugi slučaj odnosio se na jako oštećene temelje raznih dubina koje je bilo potrebno porušiti u cijelosti, te izvršiti podbetoniranje u širini zidova do zdravog tla. Postupak se provodio u kampadama, a maksimalna dubina novih temelja iznosila je 130 cm. Zadnji slučaj odnosio se na saniranje temelja plićih od 80 cm. Ovdje su loši dijelovi temelja zamijenjeni zdravim kamenom, te podbetonirani u širini postojećeg temelja do dubine 80 cm ili do zdravog tla.¹⁹²

¹⁹¹ Predavanje Siniše Bjelice na Arhitektonskom fakultetu , 24.11.2014.

¹⁹²Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 18

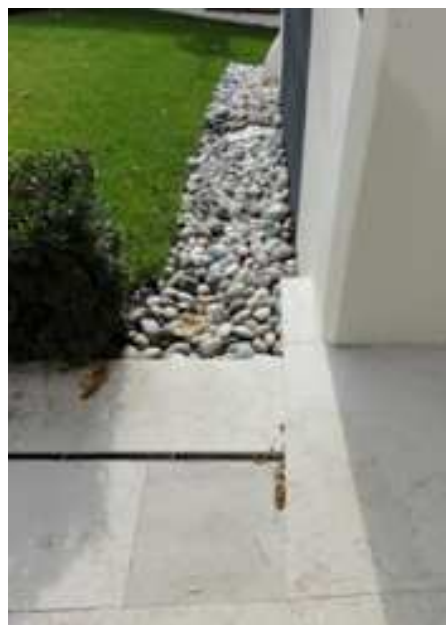
4.2.2. Drenaža

Izvođenje drenaže usklađeno je s izvedbom radova saniranja kapilarne vlage i saniranja pročelja. Mjereći od kote postojećeg terena predviđen je bio opkop u nivou od 80 do 150 cm uz zonu nožišta vanjskih zidova, sa širinom od jednog metra u dnu kanala, te rubnim pokosom u omjeru 1:2.¹⁹³ Nakon uklanjanja postojećeg drenažnog filtarskog sloja i hidroizolacionih folija na zidu, površina je čišćenjem i zapunjavanjem pripremljena za sljedeći postupak izvedbe padnog betona na donjem rubu dna drenažnog rova. Kao dodatno osiguranje od prodora vlage uz spoj s vertikalnim zidovima izveden je zaštitni rubni rigol mortom za brtvljenje koji je s površinom zida i padnim betonom premazan impregnacijskim premazom te zaštitnom mineralnom suspezijom u dva sloja. Uz godnji rub, iznad nivoa terena izveden je prepust u službi spoja s hidroizolacijskim slojem u fasadi.

Nakon hidroizolacijskih premaza, uslijedilo je odvajanje filtarskog sloja i zaštita bitumenske hidroizolacije čepičastom folijom i geotekstilom (**slika 73**). Filtarski sloj izveden je od šljunka, bez sitne frakcije, u dva sloja, sa završnim preklapanjem geotekstilnom folijom na koju je uslijedio zemljani humusni nabačaj (**slika 74**).¹⁹⁴

Slika 73. Detalj zapadnog pročelja tijekom izvođenja drenaže

Slika 74. Sloj kamenih oblutaka uz pročelje

¹⁹³Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 24

¹⁹⁴Usp. Isto

4.2.3. Statičko saniranje konstrukcije

Konstruktivni elementi prizemlja i kata dvorca su kameni zidovi debljine 50-120 cm, dok međukatnu konstrukciju čini drveni grednik ojačan armirano-betonskim pločama i gredama tijekom prve sanacije.¹⁹⁵

Prvi postupak pri statičkom saniranju konstrukcije bio je čišćenje elemenata. Nakon konsolidiranja podloge izvelo se injektiranje pukotina, a na kraju postupka šupljine su zatvorene mortom. Ojačanja lukova te saniranje pukotina u zidovima dvorca izvedeni su FRP ojačanjem, odnosno karbonskim trakama koje neće "spriječiti pojavu pukotina u zidovima, no pravilnom distribucijom sila povećavaju nosivost, te sprečavaju širenje pukotine i stvaranje plastičnih zlogobova te urušavanje elemenata konstrukcije."^{196;197}

Specifičan problem pri saniranju južnog krila činile su stropne betonske ploče s loše provedenom armaturom (iz zahvata 1980-ih) koja je bila skrivena lažnom drvenom oplatom. Armirane šipke nisu u cijelosti bile utopljene u beton te su pohrđale (**slika 75**). Hrđa je skinuta pjeskarenjem, zatim su šipke premazane epoksi premazom i tek onda su primijenjeni sanacijski mortovi. Također, zbog konstruktivnih ojačanja, iznad otvora su ubačene su čelične traverze, bočno uklopljene u kameni zid (**slika 76**).¹⁹⁸

Slika 75. Detalj stropa južnog krila

Slika 76. Otvor u pregradnom zid zapadnog krila

¹⁹⁵Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 18

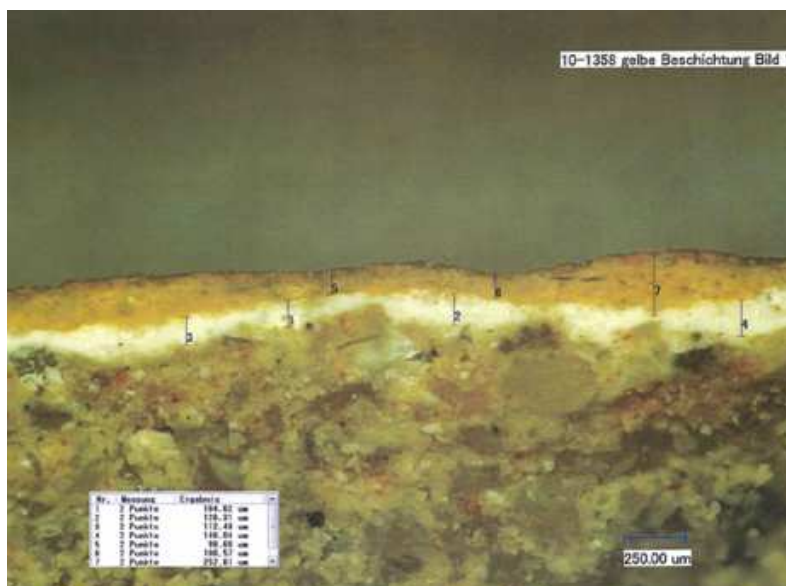
¹⁹⁶FRP je skraćenica za FiberReinforcedPolymer odnosno polimer ojačan vlaknima. FRP materijali spadaju u široku skupinu »konstrukcijskih kompozita«

¹⁹⁷Mapei Croatia d.o.o. (2010.), *Dvorac miljana- statička sanacija stropova u prizemlju*, str. 1

¹⁹⁸Predavanje Siniše Bjelice na Arhitektonskom fakultetu, 24.11.2014.

a) Saniranje kapilare vlage

Na temelju laboratorijskih rezultata ispitivanja žbuke koje je provela tvrtka „Remmers Baustofftechnik“ GmbH krajem 2010. godine, predložene su smjernice za provedbu sanacije kaplarne vlage u zidovima dvorca.¹⁹⁹ Laboratorijskim ispitivanjem fizikalno-kemijskih svojstava žbuke (**slika 77**) i bojanog sloja utvrđene su nepravilnosti koje su dovele do oštećenog stanja pročelja.²⁰⁰ O lošoj izvedbi pročelja tijekom radova 1982. godine, prvenstveno zbog primjene cementne žbuke, već je pisano ranije u tekstu. Ovim laboratorijskim ispitivanjem dodatno je utvrđeno je da je do oštećenja došlo zbog primjene boja koje nisu bile u skladu s prijedlozima konzervatora. Zbog nepropusnosti nije bio omogućen prodor vlage kroz zid što je uzrokovalo nabreknuća i valovitosti, odnosno oštećena površina pročelja.²⁰¹ Prema smjericama danima na temelju analize žbuke i pročelja, saniranje vlage oštećenih zidova dvorca provedeno je u dvije istovremene faze. Prva se odnosila na unutrašnjost, a druga na vanjštinu, odnosno pročelja dvorca.

Slika 77. Grafički prikaz rezultata fizikalno-kemijskih ispitivanja starih premaza

¹⁹⁹ Tvrtka „ARP“ d.o.o. iz Sv. Ivana Zeline (ovlašteni zastupnici tvrtke „RemmersBaustofftechnik“ GmbH za Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, te Srbiju i Crnu Goru), u kordinaciji s tvrtkom "SB projektiranje" d.o.o. iz Zagreba, uzela je uzorke žbuke 19. studenog 2010., te ih prosljedila na laboratorijska ispitivanja u Löningen u Njemačkoj. Smjernice je predložila tvrtka „Remmers“ GmbH (odnosno „ARP“ d.o.o.).

²⁰⁰ U provedbi ispitivanja uzoraka utvrđeno je da se rad o dvoslojnom nanosu - vidljivo na grafičkom prilogu (slika 77)

²⁰¹ Predavanje Siniše Bjelice na Arhitektonskom fakultetu , 24.11.2014.

Nakon saniranja i ojačanja temelja, saniralo se i kapilarnu vlagu s unutarnje strane vanjskih zidova dvorca. Ovaj postupak izvodio se paralelno sa saniranjem pročelja unutar zajedničkog sustava smjesa mortova i žbuka kako bi se postigao najbolji rezultat. Metodu su utvrdili projektanti i nadzorne službe, odobrio ju je Konzervatorski odjel u Krapini. S obje strane zida je žbuka obijena do oko 50 cm od mjesta vidljivih oštećenja vlagom, te na kompletnoj površini gdje je uočena slaba prionjivost žbuke.²⁰²

Sa zidova dvorca Miljana skinuta je sva unutarnja i vanjska žbuka (**slika 78**). Daljnji postupak saniranja proveden je u nekoliko koraka. Prvi se odnosio na zapunjavanje prethodno očišćenih fuga tvorničkim hidoizolacijskim mortom. Zatim je na poravnatoj površini zida uz područja najvećih oštećenja kapilarnom vlagom, injektirana gravitacijsko hidroizolacijska smjesa.²⁰³

**Slika 78. Trijem prizemlja
tijekom radova**

**Slika 79. Trijemprizemlja
s novom žbukom**

**Slika 80. Trijem prizemlja
nakon radova**

Nakon prekida toka kapilarne vlage, pripremljena je površina obrađena impregnacijskim premazom, a potom premazana i zaštitnom mineralnom suspenzijom u dva sloja. Nakon ojačanja temelja i saniraja zidova kao dodatno osiguranje od prodora vlage kod

²⁰²Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 23

²⁰³Usp. Isto

spoja zida s podom izrađen je hokler (zaštitni rubni rigol izveden mortom za brtvljenje). Uslijedilo je impregniranje te premazivanje zaštitnom suspenzijom po kompletnoj površini, ojačanjima i postojećim izbetoniranim pločama. Sljedeći korak bilo je nanošenje cementnog šprica usklađenog s potom nanošenom završnom sanacijskom žbukom čije je tehničke karakteristike odredila nadležna konzervatorska služba (**slika 79**). Tako sanirana i obrađena površina unutarnjih zidova oličena je sanacijskom parodifuznom bojom za unutarnje radove (**slika 80**).²⁰⁴

²⁰⁴Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 23

4.2.5. Saniranje i ponovna izvedba pročelja

Radovi na sanaciji pročelja izvedeni su tijekom 2010. i 2011. godine. Prvi poduzeti korak je bilo obijanje vlagom oštećene žbuke uključujući dotrajali nalič i završni sloj boje sa svih vanjskih pročelja dvorca. Prethodno očišćene fuge potom su popunjene produžnim mortom uz dodavanje opeke ili kamena na većim oštećenjima. Uz kontrolu predstavnika nadležne konzervatorske službe, receptura morta usklađena je s tehničkim karakteristikama postojećeg.²⁰⁵ Nakon saniranja su smjesom za ispunu šupljina injektirane pukotine. Sljedeći korak bilo je stabiliziranje jezgre vanjskog zida čime je spriječeno ispadanje elemenata nosive konstrukcije. Uslijedila je mineralna hidroizolacija gdje je temeljni hidroizolacijski sloj bila impregnacija nakon koje je nanesen zaštitni premaz za površinu zidova u dva sloja. Nakon zaštite oštećenih dijelova parodifuznom mineralnom hidroizolacijom, kompletnu površinu s koje je uklonjena žbuka je bilo potrebno grubo ožbukati sanacijskom žbukom čije su tehničke karakteristike usklađene sa sastavom postojeće strukture zida utvrđene laboratorijskom analizom.²⁰⁶

Nakon takve pripreme, pristupilo se saniranju profiliranih vijenaca i ostalih elemenata plastike pročelja koju se u žbuci izradilo in situ. Poslije provedenog sondiranja i mjerenja te uklanjanja stare žbuke, izvedena je nova na kojoj su pomoću šablona izvučeni profili. Šablone je prethodno odobrio od Konzervatorski odjel u Krapini. Prema detaljima postojeće profilacije izvedene u gruboj žbuci, nove su profilacije izvedene tvorničkim suhim mortom, a potom poravnate finim mortom za izradu profila i vijenaca.²⁰⁷ Po završetku pripreme i obrade svih elemenata pročelja kompletna površina pročelja dubinski je impregnirana i završno obrađena tankoslojnom finom žbukom. Konzervatorski odjel u Krapini bio je odgovoran za smjerice po kojima je izgrađena tekstura i granulacija završne žbuke. Paradifuzne vodoodboje boje za pročelje su prvo probno izvele na licu mjesta, a nakon odobrenja konzervatora su nanese na kompletnu površinu pročelja.²⁰⁸ U dogovoru s nadležnom konzervatorskom službom kao boje fasade definirane su Remmers 22-0 Schieferblau (škriljevačko plava), 30-6 Gelbgrau (žutosiva), 14-6 Olivocker (maslinasti oker) te 03-2 Ocker (oker).²⁰⁹

Sva su rekonstruiranja bila zamišljena isključivo prema postojećem predlošku, što je slučaj i kod rekonstrukcije pročelja koje ponavlja rješenja iz 1982. godine.

²⁰⁵Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 22

²⁰⁶Usp. Isto

²⁰⁷Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 22

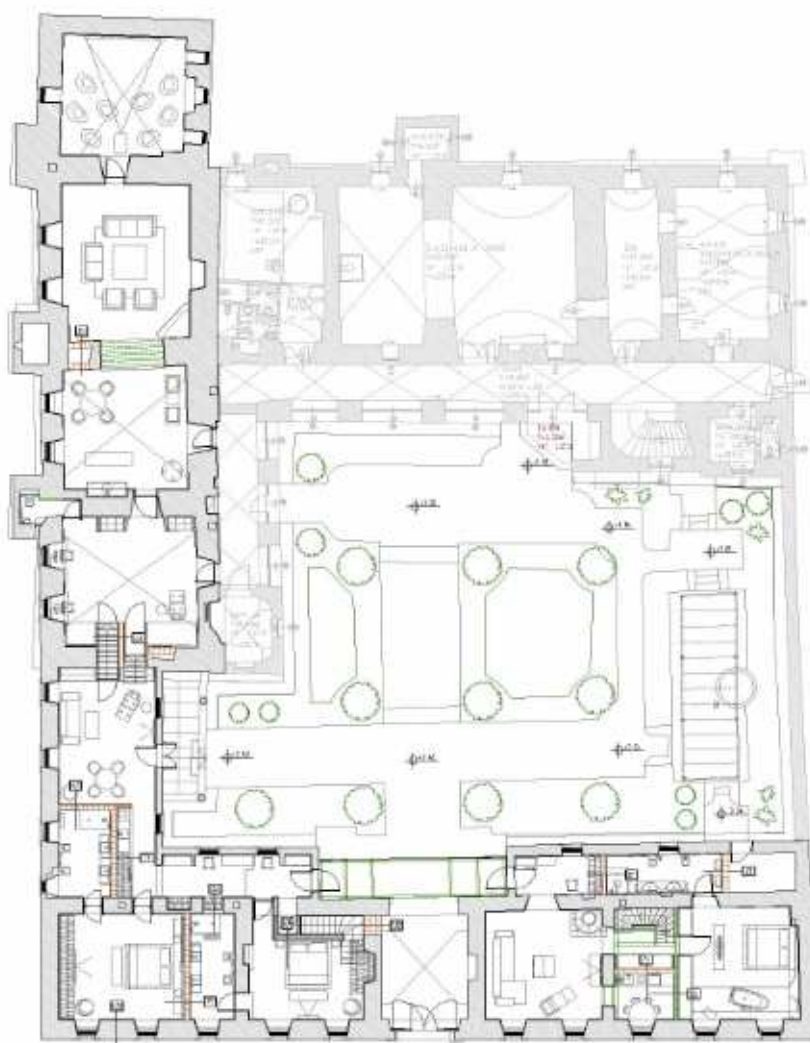
²⁰⁸Usp. Isto

²⁰⁹Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013: 28

4.3. Adaptiranje unutrašnjosti

4.3.1. Prva faza- južno krilo i prizemlje zapadnog krila

U ovoj fazi su probijeni otvori u zidovima te su izvedena stubišta. Na četiri lokacije probijeni su otvori uz ugradnju traverza te podrezivanje zida u širini otvora. Nova stubišta izvedena su u zapadnom i dva puta u južnom krilu uz osiguranje proboja zatečene armirano-betonske ploče u istočnom dijelu južnog krila.²¹⁰

Slika 81. Tlocrt prizemlja - prva faza - južno i zapadno krilo

²¹⁰Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 17

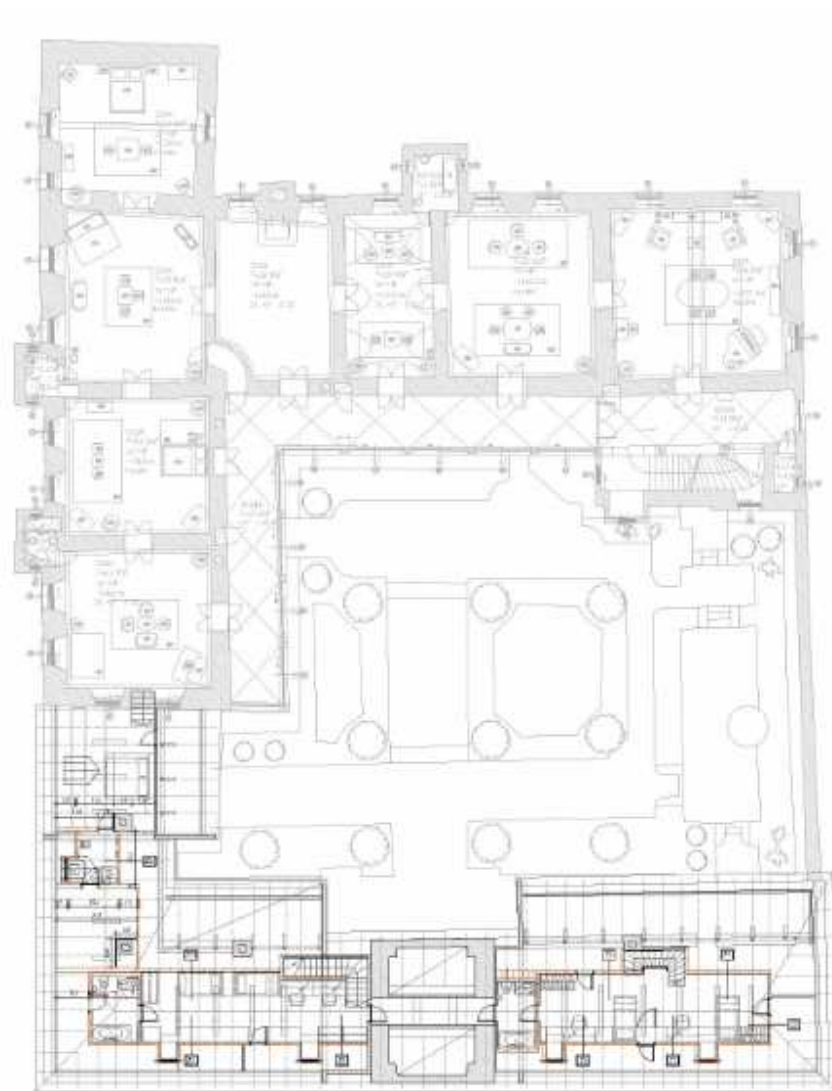
Prilikom adaptiranja su poštivani i zadržani svi tocrtni i visinski gabariti građevine, što potvrđuje izmjerena razlika površine i obujma postojeće i nove izgradnje od 0,00m². U zapadnom krilu zadržana je prostorna organizacija uz izmjene otvora (**slika 81**).

Sjeverni istak zapadnog krila, koji je prethodno služio kao laboratorijski prostor, sada je adaptiran u multimedijску prostoriju. Nastavljaju se dva međusobno povezana dnevna boravka, knjižnica, te soba. U krilu su još smješteni i hodnik, garderoba, toalet i kupaonica. Na spoju južnog i zapadnog krila sada se nalaze ulaz, kuhinja, kupaonica, soba, dnevni boravak. S istočne strane južnog krila nalaze se ulazni prostor, dnevni boravak, kupaonica, kuhinja, hodnik, soba i strojarnica. Kod ulaznih vrata su za obje strane južnog krila izvedeni neupadljivi stakleni vjetrobrani međusobno povezani nadstrešnicom koja prati zakrivljenu liniju otvora ulazne veže dvorca (**slika 82**).

Slika 82. Ulazna veža, južno dvorišno pročelje

Novim stubištima simetrično je ostvaren pristup iz obje polovice južnog krila u potkrovlje (**slika 83**). U njemu su s obje strane, povezane hodnikom iznad ulazne veže dvorca, uređene jedna soba i kupaonica, a u potkrovlju se nalazi još i tavan.²¹¹

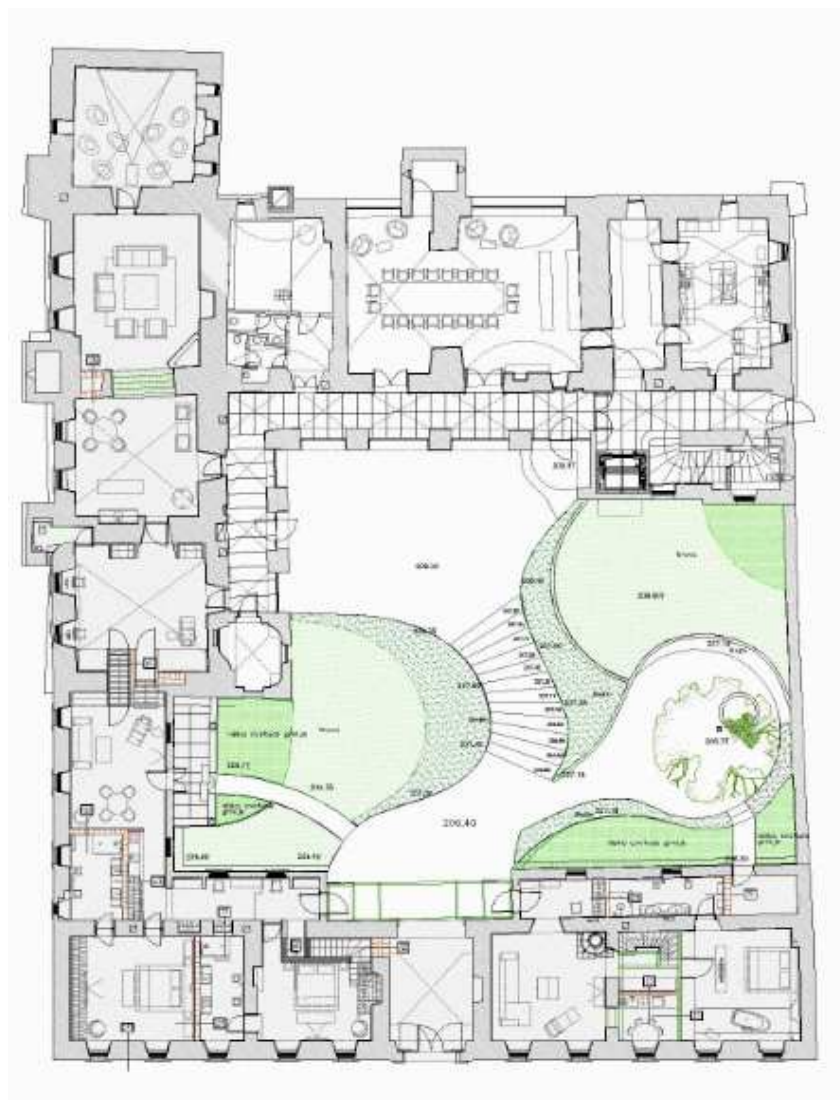
Slika 83. Tlocrt potkrovlja južnog i zapadnog krila

²¹¹Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 27

4.3.2. Druga faza - prizemlje sjevernog krila, prvi kat i potkrovlje

Ovom fazom obuhvaćeno je više građevinskih zahvata koje je uz pridržavanje posebnih uvjeta odobrio Konzervatorski odjel u Krapini. Adaptirane prostorije su, uz rijetke iznimke, zadržale svoje izvorne funkcije. Novim zahvatima nisu mijenjane ukupne površine i obujmi postojeće izgradnje.²¹²

Adaptiranjem prizemlja sjevernog krila obuhvaćene su prostorije blagovaonice, dizalo, hodnik, radna soba, obiteljska kuhinja i spremište, dva toaleta, kotlovnica i garderoba te kapelica na kraju zapadnog hodnika, trijema (**slika 84**).

Slika 84. Tlocrt prizemlja - druga faza - sjeverno krilo

²¹²Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013: 27

Na sjevernom pročelju probijeni su otvori ispod lukova. U skladu sa statičkim proračunom, probijanje otvora izvedeno je ugradnjom traverza na mjestu budućeg otvora, te podrezivanjem zida u potrebnoj širini. U ovoj fazi je bilo predviđeno otvaranje istočnog otvora, dok je otvaranje zapadnog predviđeno za proširenje blagovaonice u fazi buduće izgradnje iznad sjevernog krila i izmještanja strojarnice u novo izgrađenu građevinu.

Postojeće ostakljenje trijemova u prizemlju i na prvom katu demontirano je i zamijenjeno novim dvostrukim ostakljenjem koje je ugrađeno u tipski JANSEN profil (**slika 85**).²¹³ Tanki crni profili odabrani su zbog uklapanja s tamnim metalnim zategama između lukova hodnika, odnosno trijema (**slika 87**). Staklene plohe moguće je otvoriti na krajevima hodnika radi provjetravanja prostora.²¹⁴

Slika 85. 3D projekcija rješenja ostakljenja trijema prizemlja i kata

²¹³Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013: 18

²¹⁴ Predavanje Siniše Bjelice na Arhitektonskom fakultetu , 24.11.2014.

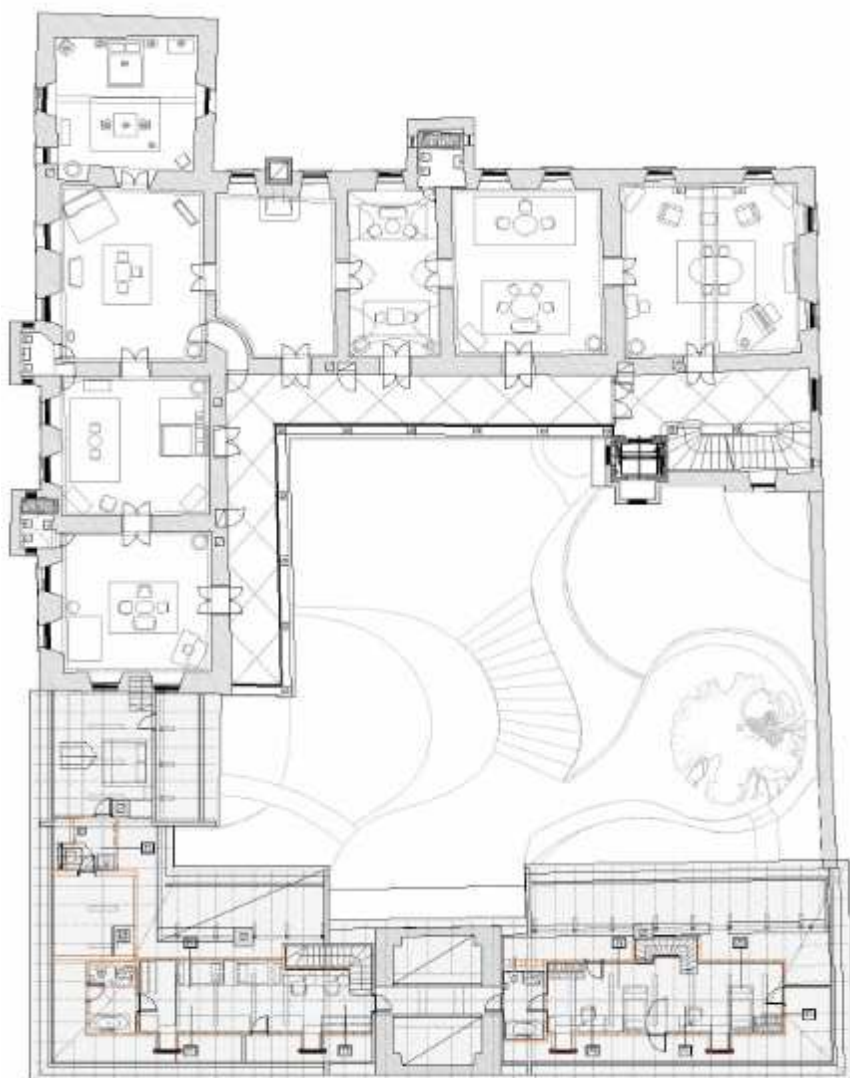

Slika 86. Trijem prvog kata 2010. godine

Slika 87. Trijem prvog kata 2014. godine

Na prvom katu dvorca radovima su zahvaćena dva hodnika, tri kupaonice, osam salona, te stubište (**slika 88**). U zoni stubišta izvedena su dva nova zahvata. Postojeće armirano-betonsko stubište je porušeno i izvedeno je novo s drvenim gazištima koje svojim tlocrtom dopušta smještaj dizala zapadno od njega. Okno dizala izvedeno je armiranim betonom, a dimenzije kabine su 160x140 cm. Dizalo obuhvaća sve tri razine dvorca (**slika 89**).²¹⁵ Novo stubište suvremenije je oblikovano od starog (**slika 90 i slika 91**).

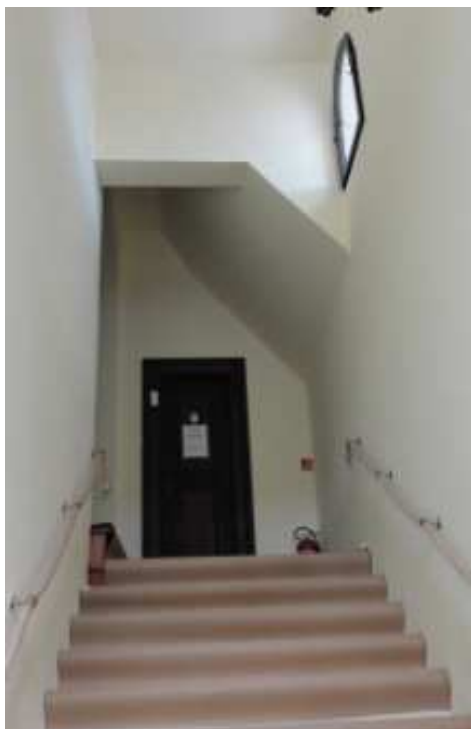

Slika 88. Tlocrt prvog kata - druga faza - kat sjevernog i zapadnog krila

²¹⁵Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013: 19

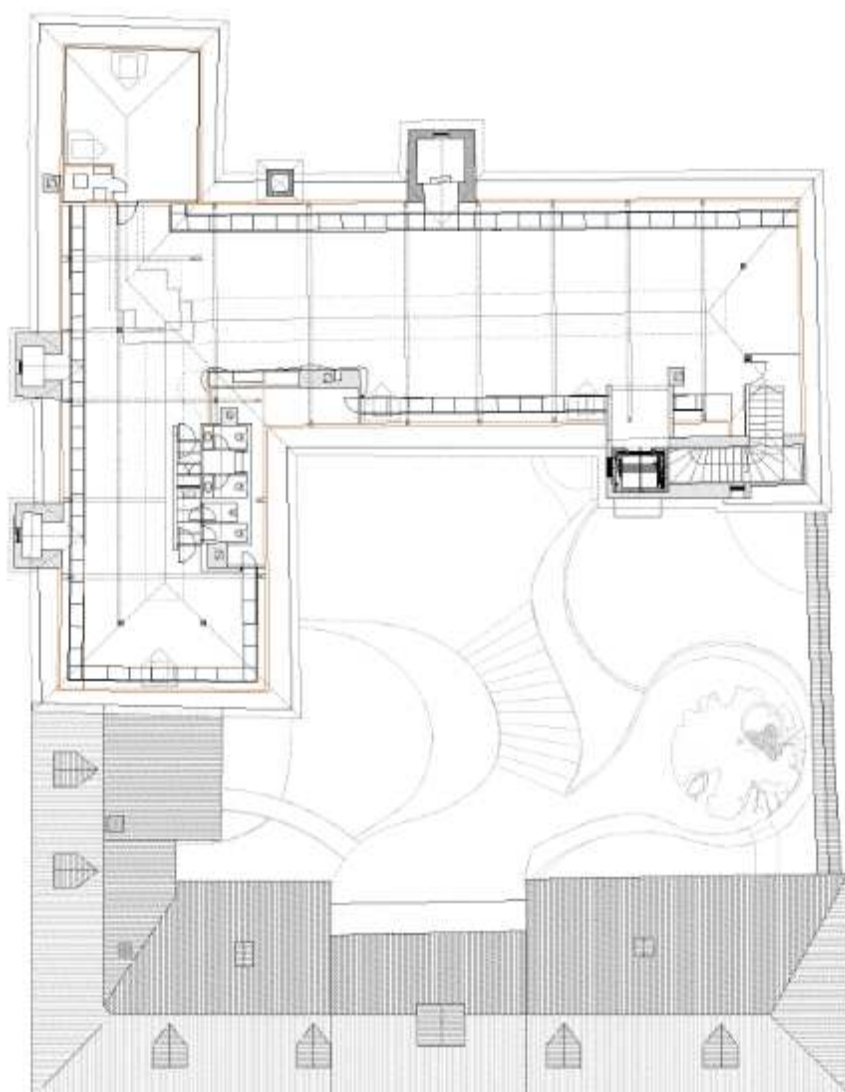
Slika 89. Presjek južnog i sjevernog krila, istok

Slika 90. Stubište prvog kata
2010. godine

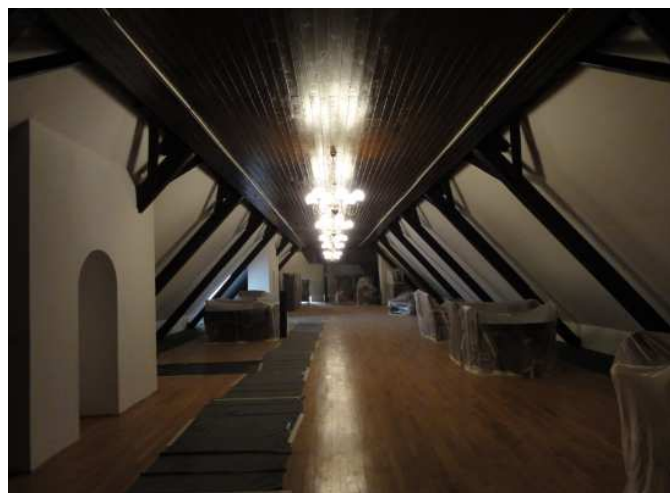
Slika 91. Adaptirano stubište prvog kata
2014. godine

U potpuno adaptiranom i osuvremenjenom potkrovlju ostvaren je prostor otvorena tlocrta za druženje s pripadajućim hodnikom, stubištem, muškim i ženskim toaletom te strojarnicom klimatizacijskog sustava (**slika 92**). Zadržan je postojeći parket i drvene grede s kojih je skinuta boja te su naneseni zaštitni slojevi. Uklonjena je zatečena tamna drvena stropna oplata (**slika 93**), a konstrukcija drvenim rogovima je ostavljena vidljivom. Kroz nju se proteže uska ploha s osvijetljenjem i otvorima za ventilaciju i klimu (**slika 94**). Osvijetljeni

su i rubovi podova. U oblikovanju se ističu prepoznatljivi motivi zidnih otvora u obliku trokuta iznad prozora i prolaza (**slika 95 i slika 96**). Isti motiv oblikovanja tavanskog prozora nalazi se u potkrovlju južnog krila.

Slika 92. Tlocrt potkrovlja sjevernog i zapadnog krila

Slika 93. Potkrovlje sjevernog krila 2010. g.

Slika 94. Potkrovlje sjevernog krila 2014.g.

Slika 95. Stubišni dio i lift u potkrovlju

96. Prozor u potkrovlju

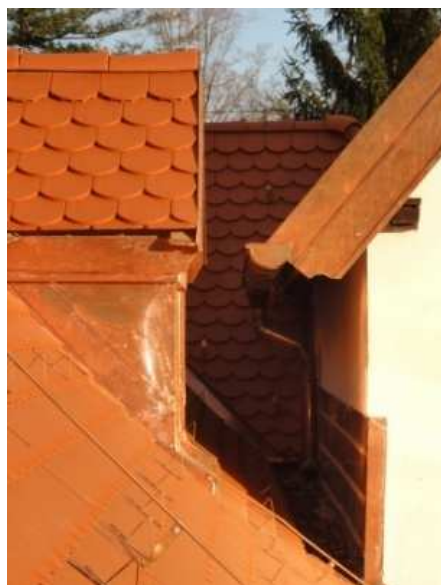
4.4. Ostali zahvati

Uz prethodno opisane, u obje faze provedeni su i sljedeći zahvati. Uklonjene su i izmijenjene dotrajale podne obloge i hidroizolacije. Iako je predviđena ugradnja mozaičkog parketa na prvom katu, izveden je novi u uzorku riblje kosti dok je uz rubove izvedena traka svijetlijeg parketa. Također, zamijenjena je vanjska stolarija i bravarija. U unutarnjem dijelu stolarije, uklopljeno u njezine gabarite, načinjen je utor za skrivenu rolu zastora (**slika 97**). Željezne rešetke prozora su postupkom pjeskarenja očišćene od hrđe. U dogovoru s konzervatorima i u skladu s željama investitora odabran je novi izgled prozora. Sva unutarnja stolarija je restaurirana. U salonima prvog kata ugrađeno je osvjetljenje uz vijenac iznad zidnih oslika (**slika 109**). Također, u unutrašnjosti i izvana su postavljene nadzorne kamere i ostali uređaji sigurnosnog sustava.

Za dizajn interijera novo adaptiranih prostorija vlasnici su angažirali dipl.ing.arh. Miloša Pecotića.

Slika 97. Detalj stolarije prozora

Slika 98. Detalj krovišta

Promijenjen je pokrov dvorca, tj. postavljen je novi biber crijep na podlozi s odgovarajućom toplinskom zaštitom i ventiliranjem. Postojeća limarija (žljebovi, vertikalni odvodi, opšavi dimnjaka i prozorske klupčice) zamijenjena je bakrenim limom propisane debljine i širine (**slika 98**).²¹⁶Na inzistiranje konzervatorskog odjela iz Krapine, svi elementi za ventiliranje i toplinsku izolaciju izvedeni su skriveni u krovu kako se ne bi isticali izvana.²¹⁷

U dvorcu su zatečene instalacije vodovoda, odvodnje, plina, električne instalacije i instalacije za telefon. Prilikom saniranja i adaptiranja za vrijeme prve faze radova izvedena je nova obrisna i fekalna kanalizacija.²¹⁸

Tijekom druge faze izveden je novi termotehnički tretman prostora koji je ostvaren putem ugradnje instalacija površinskog grijanja i hlađenja, instalacija ventilatorskih konvektora (FC-aparata) te postrojenjem za obradu uzduha i automatskom regulacijom. U trijemovima grijanje je ostvareno putem inertnog sustava podnog grijanja ugrađenog u sloj cementnog estriha ispod završne podne keramičke obloge, dok je hlađenje omogućeno ugradnjom inertnog stropnog sustava u debljini žbuke. Otučena je postojeća žbuka sa svodova trijemova te je izvedena mokra ugradnja stropnih registara prilagodljivih bilo kojem obliku stropne konstrukcije (**slika 99**). Ugrađeni sustavi grijanja i hlađenja (stropni, zidni i podni) ne utječu na postojeće konstruktivne sustave niti mijenjaju postojeće oblikovanje i dimenzije unutarnjih prostorijskih.²¹⁹

²¹⁶Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013: 11.

²¹⁷Predavanje Siniše Bjelice na Arhitektonskom fakultetu, 24.11.2014.

²¹⁸Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2011: 24.

²¹⁹Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013: 29.

Slika 99. Ugradnja stropnog grijanja u prizemlju sjevernog krila

4.5. Unutrašnje dvorište

Izvedeno je novo prostorno i hortikulturalno uređenje unutarnjeg dvorišta dvorca. Teren je u blagom padu od sjevera prema jugu pa je nova organizacija osmišljena putem dva ravna popločena platoa koji omogućavaju praktičniji boravak na otvorenom (**slika 100**).²²⁰ S platoa niže razine uz južno krilo ostvarene su bočno komunikacije do trijema zapadnog krila (**slika 101**) te kružno oblikovanog prostora oko bunara (**slika 102 i slika 103**). Uz bunar je posađeno stablo ukrasne trešnje pokraj kojeg se uz liniju zida proteže monolitna klupa. Naglašenom krivuljom stepenica komunikacija je ostvarena s glavnim platoom ispred sjevernog krila, gdje se nalazi glavni ulaz u dvorac. S obje strane stuba na padini su oblikovane zelene površine koje su naglašene zasađenim potezima šimšira i skupinama cvatućeg grmlja. Kao na pročelnoj strani južnog pročelja, ovdje se glicinije nalaze uz istočni ogradni zid dvorišta te unutarnje pročelje sjeverog krila na razini prvog kata.²²¹

Slika 100. Unutrašnje dvorište 2010. godine

Slika 101. Unutrašnje dvorište 2014. godine

²²⁰Predavanje Siniše Bjelice na Arhitektonskom fakultetu, 24.11.2014.

²²¹Usp. SB-P, *Glavni projekt*, 2013: 24

Slika 102. Pogled na jugozapadni dio unutrašnjeg dvorišta

Slika 103. Pogled na jugoistočni dio unutrašnjeg dvorišta

Slika 104. Unutrašnje dvorište, pogled s jugoistoka

4.6. Restauratorsko-konzervatorski radovi na zidnim oslicima unutrašnjosti

Radovi na oslicima kata započeti su 2011. godine i još uvijek su u tijeku, a njihov završetak predviđa se u ovoj godini. Skinute su sve tapete postavljene za vrijeme prijašnjeg vlasnika i postpuno, sobu po sobu, restauriran je zidni oslik svih salona prvog kata. U prosjeku restauracija jedne sobe prvog kata traje oko godinu i pol dana. Grupu restauratora predvodi Neven Kralj koji je određeno vrijeme bio član tima zaduženog za restauraciju oslika Miljane tijekom radova 1979.-1982. godine.²²²

Konzeratorsko-restauratorske radove uvjetovalo je nekoliko čimbenika. Stanje prethodno restauriranih oslika i onih sakrivenih, djelomično istraženih, iza tapeta utjecalo je na kvalitetu sondažnih istraživanja slikanih slojeva, time i na količinu otkrivenih izvornih kasnobaroknih oslika. Zbog promjena mikroklimatskih uvjeta do kojih je došlo radi ugradnje centralnog grijanja u dvorcu tijekom radova adaptacije 1980-ih te postavljanja tapeta na ogoljene zidne oslike, nezaštićene kasnijim slojevima boje, otežana su nova sondažna istraživanja. Za razliku od prijašnje restauracije gdje su se slojevi boja i žbuka lako odvajali od prethodnih, sada je do oslikanog sloja bilo puno teže doći. Također, zahvati restauracije i rekonstrukcije oslika uvjetovani su tehnikom kojom je slikan originalni sloj. Uz južni salon, odnosno kabinet dvorca, fresco tehnikom oslikan je u cijelosti četvrti salon sjevernog krila gledajući od istoka te manja polja s figurativnim prikazima u drugim salonima. Ostali oslici, uglavnom dekorativni, oslikani su secco tehnikom koju je ujedno i teže restaurirati. Također, način, kvaliteta te određena rješenja prijašnje restauracije uvjetovala su i zahvate ove faze.²²³

Uz sondažna istraživanja, restauraciji i rekonstrukciji oslika prethodi priprema, odnosno čišćenje zidne površine, injektiranje pukotina i drugi potrebni zahvati na oštećenjima, poput zamjene pojedinih dijelova prethodno saniranih cementnom žbukom s vapnenom žbukom, gletanja na potrebnim mjestima, itd. (**slika 105**). Nakon toga slijedio je retuš oslika. Na onim mjestima gdje nije pronađen izvorni sloj rekonstruiranje je bilo moguće slijedeći postojeće predlošcima s drugih dijelova zida, budući da se većina dekorativnih motiva ponavlja i ritmički pravilno izmjenjuje.²²⁴

Oslik svakog salona je zaseban s drugačijim pozadinskim bojama, pa ih je prema njima najlakše razlikovati. Prvi salon u kojem su restaurirani oslici bio je četvrti salon sjevernog krila, tzv. "zeleni salon" uz zapadno krilo. Ovdje je na zidovima zelene boje

²²² Razgovor s restauratorom Nevenom Kraljem, 18.3.2015.

²²³ Isto

²²⁴ Razgovor s restauratorom Nevenom Kraljem, 18.3.2015.

oslikano deset uokvirenih vetrikalnih polja s figurativnim prikazima (**slika 106**), jedno usko s motivom krajolika te tri horizontalna polja u nadvratnicima s prikazima građevina u krajoliku, Velikim Taborom, Miljanom, te trećim, nepoznatim dvorcem. Svim prizorima ovog salona valjalo bi posvetiti dataljniju pažnju i analizu, što nije moguće u okviru ovog rada.

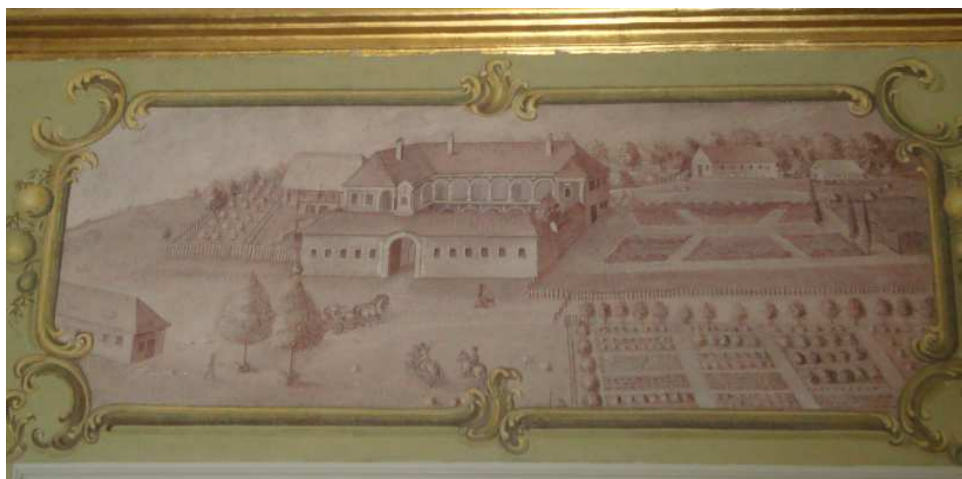

Slika 105. "Zeleni" salon tijekom radova

Slika 106. "Zeleni" salon nakon radova

Ako pretpostavimo da je ovaj oslik nastao istodobno s oslikom kabineta čemu svjedoče isti kasnobarokni dekorativni motivi, prikaz dvorca Miljane nad južnim vratima salona dokumentira izgled dvorca 1760-ih godina, vrijeme nakon pete faze izgradnje (**slika 107**). Dvorišna pročelja su tamna s medaljonima, dok su vanjska prelićena svijetlom bojom. No, posebnost prikaza čini i zabilježen okolni prostor, mali vrt uz zapadno pročelje s pomoćnom građevinom te veći jugozapadno od dvorca. Uz istočno pročelje nalazi se mali perivoj francuskog tipa. Također, u krajoliku su prikazane građevine u blizini dvorca.

Slika 107. Zidni oslik nadvratnika "zelenog " salona

Nakon završetka restauratorskih radova na osliku ovog salona, uslijedili su radovi na ostalim salonima sjevernog i zapadnog krila. U istočnom, najvećem salonu prvog kata restauriran je zidni oslik s iluzionističkom arhitekturom i putima. Ovdje je dekorativni sustav drugačiji od ostalih salona, klasičniji i jednostavniji. Oslik sljedećeg salona isključivo je dekorativan s oslikanim ukladama, motivima kitica cvijeća, itd. Ističe se žuta boja većih uklada po kojoj se razlikuje od ostalih kao "žuti" salon. Sljedeći u nizu je nadsvođeni salon u kojem su na ranije restauriranom osliku izvođeni manji popravci. Na njega se zapadno nastavlja opisani "zeleni" salon, a na njega "crveni", odnosno ružičasti salon zapadnog krila (**slika 108**). Ovdje se pravilno izmjenjuju dekorativna polja bogatih okvira. Kroz ovaj salon ulazi se na sjeverni, jedini neoslikani salon kata s kojeg su skinute tapete i zidovi oličeni bijelom bojom.

Slika 108. Zidni oslik "crvenog" salona zapadnog krila

Južno se na "crveni" nastavlja salon u kojem još uvijek traju restauratorski radovi. Ovdje je dekorativni sustav, ponovno ostvaren naslikanim ukladama i kasnobaroknim motivima, upotpunjen prizorima krajolika u tri nadvratnika i dva nadprozornika salona (**slika 109**). Svi rekonstruirani oslici tijekom ovih zahvata trebali bi biti podvrgnuti detaljnoj analizi stila i sadržaja. Za kraj zahvata ostavljen je južni salon, kabinet dvorca s prethodno restauriranim oslikom kojem su nužni popravci na oštećenjima. Manji restauratorski radovi bit će poduzeti i na osliku kapele u prizemlju dvorca.

Slika 109. Zidni oslik salona zapadnog krila tijekom radova

5. ANALIZA ZAHVATA 1980-ih i 2010-ih NA DVORCU

Obzirom na ostale zaštićene primjere ladanjske arhitekture u Hrvatskoj, dvorac Miljana se ističe kao jedan od rijetkih spomenika kulture kojem nikada nije prekinut kontinuitet života. Sustavne faze izgradnje odvijale su se kroz četiristoljetnu povijest građevine, a na prepoznatih sedam povijesnih nastavljaju se još dvije faze u trajanju od 1979. do 1982. godine te od 2011. do danas. Iako se radi o fazama obilježenim konzervatorsko-restauratorskim zahvatima, tijekom svake je objekt bio adaptiran što ga je osuvremenilo i nadopunilo.

U oba navrata zahvati su obilježeni posebnim uvjetima unutar kojih sam proces zaštite spomenika valja promatrati kao "novo iskustvo zaštite po privatnom kapitalu" kako ga definira Ivo Maroević.²²⁵ Pišući o obnovi 1980-ih pod vlasnikom dr. Franjom Kajfežom, kao pozitivnu stranu takvog iskustva Maroević je istaknuo kratko trajanje radova, prvenstveno zbog "jasne ideje o budućoj namjeni, dobre organizacije radilišta i redovitog financiranja."²²⁶ Takav primjer predstavljaju i zahvati započeti 2011. godine koji su još uvijek u tijeku, a financirana ih tvrtka "Kamgrad objekti" d.o.o. S druge strane, ovakav tip zaštite spomenika predstavlja velik izazov. Njegova kompleksnost uvjetovana je pronalaženjem konsenzusa između investitora s vlastitim željama koje utječu na vrijednosti spomenika i nadležnih konzervatorskih službi koje djeluju u interesu njihovih očuvanja. Osim što su provedeni uz nadzor konzervatorskih služba, zahvati 1980-ih obilježeni su konzervatorskim istraživanjem ali i konkretnim zahvatima stučnjaka Restauratorskog zavoda Hrvatske. Od 2011. godine konzervatorska služba djeluje samo kao nadzorno tijelo. Budući da su prethodno već provedena sva potrebna istraživanja povijesno-umjetničke slojevitosti objekta te rezultati istraživanja bili prezentirani na vanjštini dvorca, ista su rješenja ponovljena najnovijim zahvatima. Za razliku od angažiranja više tijela na zahvatima 1980-ih na dvorcu, RZH za pročelja, "Tehinku" za ostale radove sanacije i adaptacije, te vlasnika i kipara Dušana Džamonje za oblikovanje unutarnjeg dvorišta, od 2010. svi zahvati na građevini su bili u nadležnosti jedne osobe, odnosno tvrtke. Tvrtka "SB projektiranje" na čelu s vlasnikom i glavnim projektantom dipl.ing.arh. Sinišom Bjelicom, zadužena je za sve projektantske radove, što uključivalo i rješenje građevinskog saniranja. Restauratorski zahvati na oslicima u

²²⁵NOVAK, MIROVIĆ, 1992:3

²²⁶NOVAK, MIROVIĆ, 1992:5

cijelosti su pod nadležnosti istog tima koji predvodi Neven Kralj, za razliku od izvođenja istih 1980-ih kada su se članovi tima zaduženog za oslike izmjenjivali.

Zahvati obiju faza uvjetovani su vremenom i mogućnostima koje je ono nudilo unutar struke (građevinske, konzervatorske), financiranjem i inim faktorima. Prethodno su u tekstu navedene negativne posljedice prve faze: brzo propadanje žbuke nakon rekonstruiranja pročelja 1982. godine što je najvjerojatnije bio ishod negativnog ljudskog faktora. Ta se oštećenja moglo izbjeći uz bolju kontrolu i provedbu te temeljitija kemijska i fizička istraživanja na dvorcu zatečenih materijala. Takvu se pogrešku nastojalo izbjeći tijekom potonjih zahvata na dvorcu. Svim radovima prethodila su detaljna laboratorijska ispitivanja materijala i stručne (statičke i konstrukcijske) analize zatečenog stanja u svrhu pronalaženja najboljeg materijala za vraćanje ostvarivih kvaliteta dvorca.

Dvorac Miljana najpoznatiji je javnosti, ali i unutar povijesno-umjetničke struke, prvenstveno po svojim koloristički obrađenim pročeljima rekonstrukcija kojih je završena 1982. godine. Pozivajući se na kategorije prezentiranja spomenika Ive Maroevića, Sivilje Novak kao dio stručnog tima RZH odgovornog za izgled pročelja, navodi postojanje različitih mogućnosti prezentiranja.²²⁷ Kao jednu od mogućnosti naveo je i opciju prezentiranja pete građevinske faze kao posljednje cjelovite u životu dvorca, za koju je naveo da bi vjerojatno dobila pozitivnije reakcije, budući da bi se time uklopila u predodžbu o baroknim "plemenito žutim" pročeljima. No, konačna odluka pala je na rekonstruiranje crno-plavih pročelja s medaljonima iz četvrte faze, kombiniranih s bijelim pročeljima pete faze. Novak takvu odluku objašnjava na sljedeći način:

"Odlučivši se za prezentaciju slojevitosti, bili smo svjesni da slojevitost nije samo temeljna vrijednost starih zgrada nego je ona, patetično rečeno, njihova pomalo i nesretna sudbina, vjeran odraz prilično skromnih mogućnosti davnih investitora koji su sve gradili na istom mjestu, rušeći i nadograđujući staro i zatečeno."²²⁸

Novak nadalje ističe kako se ova mogućnost nametnula kao rješenje zbog specifičnih osobina dvorca Miljane: njegove komplicirane slojevitosti, stanja pročelne žbuke koja se morala zamijeniti, a i same buduće namjene Miljane koja je, obnovljena, trebala bljesnuti u punome sjaju.²²⁹

²²⁷MAROEVIĆ, 1986: 78

²²⁸NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 70

²²⁹Usp. NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 71

Nekoliko kontradiktornosti sadržano je unutar prezentiranja slojevitosti dvorca. S jedne strane Novak ju ističe kao temeljnu vrijednost starih zgrada, no s druge strane navodi da se nastojao postići cjelovitiji dojam vanjštine dvorca referirajući se na izgled zapadnog vanjskog pročelja. Ovdje se odustalo od povijesno ispravne prezentacije određenih elemenata po pripadnosti različitim fazama izgradnje. Konkretno, to se odnosi na sjeverni kraj zapadnog pročelja, nadogradnju iz pete faze, koja nikada tijekom povijesti nije bila crno-plave boje. S ostalih dviju strana sjeverna nadogradnja obojana je izvornom bijelom bojom. Na drugom dijelu dvorišnog pročelja, gdje je također izbjegnuta povijesno ispravna prezentacija, nije se težilo za postizanjem cjelovitosti. To se odnosi na rješenje pročelja stubišne nadogradnje koja prije nikada nije bila obojana jednim dijelom bijelo, a drugim crno-plavom bojom. Danas lijevi, bijeli dio za vrijeme druge, treće i četvrte faze kada je bio koso završena prigradnja, bio je također tamne boje. O konačnom odabiru prezentiranja slojevitosti putem samo dvaju povijesnih faza, uz prethodno navedene novo komponirane dijelove, Novak ističe: "Pet najvažnijih faza, tri renesansne i dvije barokne, moguće je predložiti tek na listu papira, na idealnim grafičkim rekonstrukcijama."²³⁰

Kao i graditelji prijašnjih faza u kojima su tragovi prijašnjih vidljivi onoliko koliko su to sami graditelji dopustili, postupili su i autori zahvata 1980-ih. Održan je kontinuitet zadržavanja i uklanjanja određenih dijelova građevine, kao i oponašanja određenih prijašnjih elemenata. Tijekom radova adaptiranja 1980-ih su projektanti tvrtke "Tehnika" zadržali aneks na sredini začelnog pročelja dvorca čime su, prema Novaku, izostavili mogućnost pročišćavanja dvorca od kasnijih i nekvalitetnih dodataka.²³¹

Adaptiranje dvorca prema ukusu investitora je bilo karakteristično i 1980-ih i 2010-ih. Prilikom osuvremenjivanja prostora najviše se zadiralo u unutrašnjost prizemlja i potkrovlja. Intervencije u prizemlju uglavnom su se odnosile na otvaranje otvora u unutrašnjosti prizemlja radi postizanja bolje komunikacije prostora. Ovi zahvati nisu bitno izmijenili ili narušili postojeću organizaciju unutrašnjosti prizemlja. Adaptiranjem nakon 2011. godine je unaprijeđena komunikacija između katova intervencijama na postojećim stubištima te ponajviše ugradnjom lifta. Zbog mjesta na kojem je ostvareno, u stubišnoj prigradnji, ovaj zahvat bi bilo pregrubo smatrati devastirajućim, budući da je u prijašnjim fazama ovaj dio bio više puta mijenjan. Tijekom zahvata 1980-ih adaptacijom je promijenjena dotadašnja gospodarska namjena južnog krila te je kombinirana stambeno-gospodarska namjena ostatka prizemlja prenamijenjena u prostore stambeno-poslovno-uredske namjene. U istraživanju nisu

²³⁰NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 70

²³¹NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 70

otkrivene fotografije unutrašnjosti prostorija prizemlja prije zahvata 1980-ih, stoga nije moguće usporediti izvorno oblikovanje gospodarskih i pomoćnih prostorija prvog kata s adaptiranim rješenjima. Tjekom zahvata iste faze potkrovlje je adaptirano za izložbenu namjenu. Nakon trideset godina je ponovno uslijedilo kompletno adaptiranje prizemlja, sada za isključivo stambenu namjenu te potkrovlja za kombiniranu stambeno-poslovnu namjenu. Na prvom katu koji posjeduje najveću povijesno-umjetničku vrijednost u unutrašnjosti dvorca adaptiranje (novi podovi, prozori, itd.) je provedeno suptilno radi podređivanja zatečenim vrijednostima. Prilikom zahvata na prvom katu uočljiva je razlika između radova 1980-ih i suvremenih. U prvom navratu su u potpunosti restaurirani samo oslici dviju soba u potpunosti te neki manji dijelovi u drugima, dok su restauriranjem od 2011. godine obuhvaćeni svi zidni oslici prvog kata, što je samo jedan od indikatora o većem obujmu i temeljitijim zahvatima trenutne faze.

Najveća intervencija prilikom radova 1980-ih vidljiva je na dvorišnom pročelju južnog krila. Ovdje su projektanti "Tehnike" osmislili dogradnju novog aneksa koji u potpunosti oponaša oblik istaknutog hodnika na suprotnoj strani dvorišnog pročelja krila. Ispravno bi bilo nazvati ovu nadogradnju interpolacijom ostvarenom "metodom faksimila", budući da tijekom njegova osmišljavanja autori nisu bili vođeni "principom razlučivanja novoga od staroga".²³² Iako imitira prijašnje oblike građevine i kamuflira svoju ulogu kasnije nadogradnje, ova interpolacija ipak unosi ravnotežu u prostorno oblikovanje unutarnjeg dvorišta te slijedeći princip simetrije nadovezuje se na organizaciju pročelja sa suprotne strane krila. Ovakvim rješenjem izbjegnuta je mogućnost kreativnog pristupanja problemu koji bi možda i unio neke nove, a ne ponovljene, kvalitete u prostor. U projektu rekonstruiranja i adaptiranja su isti projektanti zdržali (iako je zbog trošnosti ponovno izveden) aneks na središtu začelnog krila. Takav postupak uključivanja prigradnje bez osobite povijesne i arhitektonske vrijednosti, izostavljajući mogućnosti pročišćavanja dvorca od kasnijih dodataka, Novak čita kao "vjerojatno nesvjesnu" valorizaciju ranijih građevnih faza dvorca od strane projekatana.²³³

Tijekom zahvata na dvorcu 1980-ih i 2010-ih osmišljene su nove organizacije i oblikovanja unutarnjeg dvorišta. Budući da su zamišljena kao "intervencije u već definiranom prostoru" koje ne kopiraju prijašnje oblike, predstavljaju primjere interpolacije.²³⁴ Trenutno rješenje projektirano 2013. godine (**slika 100**) svakako je smjelije i kreativnije od prethodnog osmišljenog prije tridesetak godina od strane Dušana Džamonje i vlasnika dr. Franje Kajfeža (**slika 99**). Jednostavnim pravokutnim rasterom staza, blagim nagibom terena s niskim

²³²MAROEVIĆ, 1986: 147

²³³NOVAK, MIROVIĆ, 1992: 70

²³⁴MAROEVIĆ, 1986:198

ukrasnim grmovima, tadašnje unutarnje dvorište bilo je podređeno dominantnim pročeljima. Materijal staza, kameni oblutci u betonu, uokvireni trakama opeke koja se nadovezuje bojom na krovnište, nisu činili veliki kontrast s pročeljima. Želja investitora za postizanjem funkcionalnijeg prostora te kreativna odvažnost projektanta rezultirali su novim, potpuno drugačijim rješenjem nakon trideset godina. Novi volumeni i elementi potpuno drugačije danas definiraju prostorne odnose unutarnjeg dvorišta. Nova cjelovitost dojma postignuta je s više aspekata. Prethodno rješenje komunikacije, zamišljeno kao raster pravokutnih staza s naglašenom središnjom osi u širini ulazne veže, sada je formirano kroz dvije popločene razine, odnosno platoa nepravilna oblika povezana stubama zaobljena tlocrta. Upravo su razigrana forma stuba te zaobljene linije popločenja, a time i zelenih površina, glavni naglasak dvorišta. Povišena razina gornjeg platoa, sada u razini poda sjevernog krila, pruža drugačiju perspektivu starijeg dvokrilnog dijela dvorca. Izmijenjena os kretanja također dodatno naglašava pročelja s medaljonima. Boravak u dvorištu omogućen je na dvije razine koje pružaju promatranje građevine kroz dvije različite vizure. Svijetla boja popločenja osvježava prostor, istodobno pojačavajući dojam kontrasta tamno-crnih pročelja. Teksture i nijanse zelenih površina upotpunjuju poseban, ali i neobičan utisak novog unutarnjeg dvorišta. Vanja Raduš autor je brončane skulpture "Djevojka s vrčem" koja stoji na povišenom terenu zapadne strane dvorišta okružena povijesnim pročeljima koja tako čine ambijentalnu pozadinu skulpture.

Ako bismo prijašnje dvorište definirali kao interpolaciju nastalu metodom prilagođavanja, današnjoj bismo mogli pridružiti metodu kontrasta kao najbližom. Pravokutnim obrisnim linijama građevine, uz iznimke zaobljenih arkada pročelja, suprotstavljene su zaobljene, ovalne linije popločenja dvorišta što je najbolje vidljivo na tlocrtu prizemlja (**slika 83**). Pišući o izazovima i opasnostima ove metode, Maroević ističe kako je ona "najdelikatnija, jer su promašaj, a time i puna devalorizacije ambijenta, i afirmacija potpuno suvremene kreativne kretnje nevjerojatno blizu."²³⁵ Takav suvremeni naglasak u direktnom dodiru sa spomenikom povijesti arhitekture, na prvu ostavlja neobičan dojam, govoreći iz osobnog iskustva. Razlog tomu svakako je rijetkost takvih ostvarenja na ovom tipu nepokretnog kulturnog dobra u Hrvatskoj. Neminovno je da se u ovom slučaju radi o kreativnom pristupu putem kojeg je unesena nova vrijednost u prostor te sam više sklona promatranju ovog rješenja kao afirmativnog.

Rekonstruirana koloristička miljanska pročelja pobuđivala su nakon realizacije 1982. godine dvojako shvaćanje, odobravanje ili osporavanje u javnost i struci. Iako ne izražava

²³⁵MAROEVIĆ, 1986: 216

direktno svoj stav, Ivo Maroević istaknuo je da je "rekonstruiranje kolorističkog izgleda pročelja potreban i prihvatljiv čin jer se njime vraćaju senzibiliteti za boju arhitekture u prošlosti i njezinu povijesnu valorizaciju."²³⁶ Također, takvom rješenju pripisuje atribut "ekstravagantnosti", koji nadalje objašnjava: "...koja jeste ekstravagantnost zbog našega nedovoljna poznavanja izvornog kolorističkog oblikovanja pročelja povijesnih građevina".²³⁷ Ovakva interpolacija nije česta u našim dvorcima, pa stvara efekt iznenađenja koji se ovisno o vrijednosnom sustavu može različito interpretirati ili ocijeniti. .

Ako je restauratorsko-konzervatorske zahvate, što uključuje i primijenjene radove adaptiranja i primjere interpoliranja, provedene na dvorcu prije tridesetak godina obilježilo prezentiranje starih kroz povijest izgubljenih vrijednosti, onda je današnje zahvate najviše označilo unošenje novih obilježja, tj. suvremenih vrijednosti i instalacija. No, obilježja i razlike ovih dvaju zahvata svakako treba staviti u drugi plan, budući da ih, gledajući interese spomenika, povezuje ista svrha - njegova zaštita i očuvanje na životu.

²³⁶NOVAK, MARKOVIĆ, 1992: 5

²³⁷NOVAK, MARKOVIĆ, 1992: 5

6. BIBLIOGRAFIJA

POPIS KRATICA

M-C - Mapei Croatia d.o.o.

RSIZ - Republička samoupravna interesna zajednica

RZH - Restauratorski zavod Hrvatske

SB-P - SB Projektiranje d.o.o.

KNJIGE I ČLANCI

1. Gulin, A. (1995.), *Povijest obitelji Rattkay: genealoška studija i izvori (1400-1793)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
2. Horvat, A. (1982.), *Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
3. Horvat, A. (1971.), *Spomenici kulture SR Hrvatske: njihova rasprostranjenost i opća valorizacija*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SRH, Zagreb.
4. Horvat, A., HabunekMoravac, Š., Aleksić, N. (1970.), *Dvorci i kurije sjeverne Hrvatske - stanje imogućnosti njihova uključanja u suvremeni život*, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture SRH, Zagreb.
5. Horvat, A. (1979.), *Pregled spomenika kulture s područja općine Klanjec*, Zagreb.
6. Marković, V. (1969.), "Arhitektonski razvitak dvorca Miljane", u: *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, br. 6, Zagreb.
7. Marković, V. (1972.), "Barokni dvorci Hrvatskog zagorja", u: *Arhitektura*, god. 26, br. 144, Zagreb.

8. Marković, V. (1974.), "Ratkaji i njihov dvorac Miljana", u: *Kaj*, god. 7, br. 11, Zagreb
9. Marković, V (1995.), *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb.
10. Maroević, I. (1986.), *Sadašnjost baštine*, Društvo povjesničara umjetnosti SR Hrvatske, Zagreb.
11. Müller, W., Vogel, G. (2000.), *Atlas arhitekture 2 - Povijest graditeljstva od romanike do sadašnjosti*, Golden Marketing, Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb.
12. Novak, S., Mirković, M. (1992), *Dvorac Miljana - istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb.
13. Obad Šćitaroci, M. (1993.) *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Školska knjiga, Zagreb.
14. Szabo, Gj. (1939.), *Kroz Hrvatsko zagorje*, Vasić i Horvat, Zagreb.
15. Reberski, I.gl.ur. (2008.), *Krapinsko-zagorska županija : sakralna arhitektura s inventarom, feudalna arhitektura, spomen-obilježja*, Umjetnička topografija Hrvatske, knjiga 4., Institut za povijest umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb.

IZVORI

1. Mapei Croatia d.o.o. (2010.), *Dvorac miljana- statička sanacija stropova u prizemlju*
2. SB Projektiranje d.o.o. (2011.), *Dvorac Miljana*, Glavni projekt

3. SB Projektiranje d.o.o. (2013.), *Dvorac Miljana -adaptacija i rekonstrukcija sjevernog krila*, Glavni projekt

INTERNETSKI IZVOR

1. <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=173199552>

7. POPIS FOTOGRAFIJA I PRILOGA

Slika 1. Fichmanov akvarel iz 1845. godine (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 7)

Slika 2. Orto-foto snimak parcele dvorca (1:100 m) (izvor: www.google.hr/maps/search/miljana/@46.1286737,15.615642,535m/data=!3m1!1e3, datum pristupa: 7.2.2015.)

Slika 3. Pogled na dvorac s jugoistoka (izvor: www.cromaps.com/zagorje-foto.html, datum pristupa: 3.3.2015.)

Slika 4. Južno pročelje 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika 5: Zapadno pročelje 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika 6: Sjeverno pročelje, projekt rekonstrukcije (1980.) (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 64)

Slika7: Pogled na sjeverno pročelje sa sjeveroistoka 2010.godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika 8. Istočno pročelje, projekt rekonstrukcije (1980.) (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 67)

Slika 9. Istočno pročelje 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika 10. Sjeverno dvorišno pročelje 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika 11. Zapadno dvorišno pročelje 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika 12. Jugozapadni dio dvorišnog pročelja 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika13. Južno dvorišno pročelje 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

Slika14. Istočno dvorišno pročelje 2010. godine (snimili: SB projektiranje d.o.o.)

- Slika 15. Tlocrt prizemlja 1979. godine (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 9)
- Slika 16. Tlocrt prvog kata 1979. godine (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 11)
- Slika 17. Tlocrt potkrovlja 2011.godine (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2011.), *Dvorac Miljana*. Glavni projekt, 1:100)
- Slika 18: Pogled na kabinet sa zidnim slikama (snimili: SB projektiranje d.o.o., 2010.godine)
- Slika 19. Nadvratnik s krajolikom nad sjevernim vratima (snimila: Tea Horvatin, 2015. godine)
- Slika 20. Krajolik s jezerom u nadprozorniku (snimila: Tea Horvatin, 2015. godine)
- Slika 21. Alegorija Proljeća, Djetinjstva i osjetila mirisa (snimila: Tea Horvatin, 2015. godine)
- Slika 22. Alegorija Vode, okusa, opipa i sangviničnog temperamenta (snimili: SB projektiranje d.o.o., 2012. godine)
- Slika 23. Zidni oslik niše na južnom zidu kapele 2014. godine (snimila Tea Horvatin)
- Slika 24. Zidni oslik svoda kapele 2014. godine (snimila Tea Horvatin)
- Slika 25. Sunčani sat na zapadnom dvorišnom pročelju 2014.godine (snimili: SB projektiranje d.o.o., 2014. godine)
- Slika 26. Sunčani sat na sjevernom dvorišnom pročelju 2014.godine (snimili: SB projektiranje d.o.o., 2014. godine)
- Slika 27. Tlocrt prizemlja (slova označuju slojeve žbuke na pročeljima) (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 9)
- Slika 28. Zapadno pročelje, sondažna istraživanja (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 12,13)
- Slika 29: Idealna rekonstrukcija južnog pročelja prve faze (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str.19)
- Slika 30. Medaljoni pročelja druge faze (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 21,22)

- Slika 31. Istočno pročelje druge faze (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 64)
- Slika 32. Unutarnje dvorište Velikog Tabora (izvor: www.velikitabor.hr/hrv/o_nama_h.html, datum pristupa: 1.3.2015.)
- Slika 33. Južno pročelje treće faze, idealna rekonstrukcija (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, nakon str.72)
- Slika 34. Stupovi prvog kata sjevernog i zapadnog krila (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 27)
- Slika 35: Južno pročelje četvrte faze, idealna rekonstrukcija (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, nakon str. 72)
- Slika 36. Istočno pročelje četvrte faze, idealna rekonstrukcija (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 65)
- Slika 37. Zapadno pročelje četvrte faze, idealna rekonstrukcija (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 68)
- Slika 38. Prozor na zapadnom pročelju, nacrt ((izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 36)
- Slika 39. Slojevitost gradnje dvorišnog pročelja sjevernog krila, aksonometrijski prikaz (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 17)
- Slika 40. Primjeri medaljona pročelja iz četvrte faze izgradnje (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 40,41)
- Slika 41. Pročelje samostana u Olimju (Izvor: <http://www.olimje.net/index.php/en/samostan>, datum pristupa: 1.3. 2015.)
- Slika 42. Južno pročelje pete faze, idealna rekonstrukcija (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, nakon str. 72)
- Slika 43. Zapadno pročelje pete faze, idealna rekonstrukcija (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 68)

- Slika 44. Portal južnog krila, peta faza izgradnje (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 45)
- Slika 45. Katastarska karta, 1861. (izvor: OBAD ŠĆITAROCI, Mladen (1993.), *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Zagreb, str. 178)
- Slika 46. Južno pročelje šeste faze, idealna rekonstrukcija (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, nakon str. 72)
- Slika 47. Karta Hrvatskog zagorja s baroknim dvorcima (izvor: MARKOVIĆ, Vladimir (1995.), *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, str. 13)
- Slika 48. Vanjština – ulazni prizemni trakt (sprijeda g. Jäger, danas vlasnik dvorca i g. Pužar) (izvor: Zagreb, Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture, snimio Gjuro Szabo, 1934. god.; inv. br.: 33489; neg.: III-1304)
- Slika 49: Vanjština – južno pročelje ulaznog trakta (izvor: Zagreb, Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture; snimio Nino Vranić, 1970. god.; inv. br.: 56799; neg.: /)
- Slika 50. Vanjština – pogled iz unutrašnjeg dvorišta na glavno pročelje s galerijom u prvom katu (18. st.) (izvor: Zagreb, Fototeka Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture; snimio Nino Vranić, 1970. god.; inv. br.: 51511; neg.: /)
- Slika 51. Zapadno krilo, zapadno pročelje. Stanje prije istraživanja (izvor: Arhiv dokumentacije 1966-1996. Hrvatskog restauratorskog zavoda; snimio S. Novak, lipanj 1980. g.; inv. br.: 379; neg.: I 4295)
- Slika 52. Slika 52. Južni salon zapadnog krila - "kabinet" (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 6)
- Slika 53. Zapadno dvorišno pročelje tijekom radova (izvor: Arhiv dokumentacije 1966-1996. Hrvatskog restauratorskog zavoda; snimio S. Novak, 1982. g.; dijapozitiv; inv. br.: /; neg.: /)
- Slika 54. Tlocrt prizemlja (prije 1980.) (izvor: MARKOVIĆ, Vladimir (1995.), *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja*, Zagreb, str. 35)
- Slika 55. Tlocrt prizemlja (nakon 1982.) (izvor: SB.projektiranje d.o.o. (2011.), *Dvorac Miljana*, Glavni projekt, 1:100)

- Slika 56. Južno krilo, sjeverno pročelje i bočni dio snimljeno u vrijeme zidanja novog aneksa. Dokumentacija radova (izvor: Arhiv dokumentacije 1966-1996. Hrvatskog restauratorskog zavoda; snimio S. Novak, 07.1980.godine; inv.br.: 377, neg: I 4381)
- Slika 57. Južno krilo. Pogled iz dvorišta na istočni dio. snimljeno u toku radova (izvor: Arhiv dokumentacije 1966-1996. Hrvatskog restauratorskog zavoda; snimio: S. Novak, 09.1980.godine; inv. br: 379; neg: I 4619)
- Slika 58. Tlocrt prvog kata (nakon 1982.) (izvor: SB.projektiranje d.o.o. (2011.) - *Dvorac Miljana*, Glavni projekt, 1:100)
- Slika 59. Sjeverno pročelje tijekom radova (izvor: Arhiv dokumentacije 1966-1996. Hrvatskog restauratorskog zavoda; snimio: S. Novak, /; inv. br: /; neg: /)
- Slika 60. Dvorište, pogled na sjeverozapadnu stranu nakon dovršenih radova. Dokumentacija radova (izvor: Arhiv dokumentacije 1966-1996. Hrvatskog restauratorskog zavoda snimio S. Novak, 06. 1984., br. dosjea: 379, neg: I 16652)
- Slika 61. Južno pročelje, projekt obnove (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, nakon str. 72)
- Slika 62. Sjeverno pročelje, projekt obnove (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 64)
- Slika 63. Zapadno pročelje, projekt obnove (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 69)
- Slika 64. Istočno pročelje, projekt obnove (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, str. 67)
- Slika 65. Oštećenje površinskog sloja žbuke na ogradom zidu dvorišta (1984.). Dokumentacija oštećenja (izvor: Arhiv dokumentacije 1966.-1996. Hrvatskog restauratorskog zavoda snimio S. Novak, 06. 1984., br. dosjea: 379, neg: I 16665)
- Slika 66. Snimak dvorca iz zraka s jugozapada (izvor: <http://www.24sata.hr/galerija/show/lada-kajfez-prodala-dvorac-miljana-za-oko-175-mil-kn-189010/102675>)
- Slika 67. Nadsvodeni salon prvog kata s restauriranim oslikom (izvor: NOVAK, Silvije, MIRKOVIĆ, Marija (1992.), *Dvorac Miljana : istraživanja i konzervatorski radovi*, Zagreb, nakon str. 72)
- Slika 68. Istočno pročelje, arhitektonski snimak (2011.g.) (izvor: SB Projektiranje d.o.o.)
- Slika 69. Oštećenja zapadnog pročelja, 2010. godina (snimili: SB Projektiranje d.o.o.)
- Slika 70. Detalj oštećenja južnog pročelja, 2010. godina (snimili: SB Projektiranje d.o.o.)

- Slika 71. Trijem prizemlja sjevernog krila 2010. godine (snimili: SB Projektiranje d.o.o.)
- Slika 72. Detalj zapadnog pročelja tijekom saniranja temelja (snimili: SB Projektiranje d.o.o., 2012. g.)
- Slika 73. Detalj zapadnog pročelja tijekom izvođenja drenaže (snimili: SB Projektiranje d.o.o., 2012. g.)
- Slika 74. Sloj kamenih oblutaka uz pročelje (snimili: SB.projektiranje d.o.o., 2012. g.)
- Slika 75. Detalj stropa južnog krila (snimili: SB.projektiranje d.o.o., 2012. g.)
- Slika 76. Otvor u pregradnom zidzapadnog krila (snimili: SB Projektiranje d.o.o., 2012. g.)
- Slika 77. Grafički prikaz rezultata fizikalno-kemijskih ispitivanja starih premaza (izvor: „ARP“ d.o.o. (2010), *Dvorac Miljana - fizikalno-kemijska ispitivanja*)
- Slika 78. Trijem prizemlja tijekom radova (snimila: Tea Horvatin, 4.7.2014.)
- Slika 79. Trijem prizemlja s novom žbukom (snimila: Tea Horvatin, 14.8.2014.)
- Slika 80. Trijem prizemlja nakon radova (snimila: Tea Horvatin, 18.3.2015.)
- Slika 81. Tlocrt prizemlja - prva faza - južno i zapadno krilo (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2011.), *Dvorac Miljana* . Glavni projekt, 1:100)
- Slika 82. Ulazna veža, južno dvorišno pročelje (snimila: Tea Horvatin, 2014.)
- Slika 83. Tlocrt potkrovlja južnog i zapadnog krila (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2011.), *Dvorac Miljana* . Glavni projekt, 1:100)
- Slika 84. Tlocrt prizemlja - druga faza - sjeverno krilo (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2013.), *Dvorac Miljana - adaptacija i rekonstrukcija sjevernog krila*, Glavni projekt, 1:100)
- Slika 85. 3D projekcija rješenja ostakljenja trijema prizemlja i kata (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2013.), *Dvorac Miljana - adaptacija i rekonstrukcija sjevernog krila*, Glavni projekt)
- Slika 86. Trijem prvog kata 2010. godine (snimili: SB Projektiranje)
- Slika 87. Trijem prvog kata 2014. godine (snimila: Tea Horvatin)
- Slika 88. Tlocrt prvog kata - druga faza - kat sjevernog i zapadnog krila (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2013.), *Dvorac Miljana - adaptacija i rekonstrukcija sjevernog krila*, Glavni projekt, 1:100)

Slika 89. Presjek južnog i sjevernog krila, istok (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2013.), *Dvorac Miljana - adaptacija i rekonstrukcija sjevernog krila*. Glavni projekt, 1:100)

Slika 90. Stubište prvog kata 2010. g. (snimili: SB Projektiranje)

Slika 91. Adaptirano stubište prvog kata 2014. g. (snimila: Tea Horvatin)

Slika 92. Tlocrt potkrovlja sjevernog i zapadnog krila (izvor: SB Projektiranje d.o.o. (2013.), *Dvorac Miljana - adaptacija i rekonstrukcija sjevernog krila*. Glavni projekt, 1:100)

Slika 93. Potkrovlje sjevernog krila 2010. (snimili: SB Projektiranje)

Slika 94. Potkrovlje sjevernog krila 2014. (snimila: Tea Horvatin)

Slika 95. Stubišni dio i lift u potkrovlju (snimila: Tea Horvatin)

Slika 96. Prozor u potkrovlju (snimila: Tea Horvatin)

Slika 97. Detalj stolarije prozora (snimili: SB Projektiranje)

Slika 98. Detalj krovišta (snimili: SB Projektiranje)

Slika 99. Ugradnja stropnog grijanja u prizemlju sjevernog krila (snimila: Tea Horvatin, 2014. godine)

Slika 100. Unutrašnje dvorište 2010. godine (snimili: SB Projektiranje)

Slika 101. Unutrašnje dvorište 2014 godine (snimili: SB Projektiranje)

Slika 102. Pogled na jugozapadni dio unutrašnjeg dvorišta (snimila: Tea Horvatin, 2014. godine)

Slika 103. Pogled na jugoistočni dio unutrašnjeg dvorišta (snimili: SB Projektiranje, 2014. godine)

Slika 104. Unutrašnje dvorište, pogled s jugoistoka (snimili: SB Projektiranje, 2014. godine)

Slika 105. "Zeleni" salon tijekom radova (snimili: SB Projektiranje, 2012. godine)

Slika 106. "Zeleni" salon nakon radova (snimila: Tea Horvatin, 2015. godine)

Slika 107. Oslík nadvratnika "zelenog" salona (snimila: Tea Horvatin, 2015. godine)

Slika 108. Zidni oslik "crvenog" salona zapadnog krila (snimila: Tea Horvatin, 2015. godine)

Slika 109. Zidni oslik salona zapadnog krila tijekom radova (snimila: Tea Horvatin, 2015. godine)